

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34/35

YU ISSN 003-2565

АПФ

6

БЕОГРАД, 1995.

АПФ, година XLIII, Београд, бр. 6, новембар-децембар 1995, стр. 625-758

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906-1911), Коста Кумануди (1911-1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912-1914), Чедомиљ Митровић (1920-1933), Михаило Илић (1933-1940), Ђорђе Тасић (1940-1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Ана-
ла”: др Михаило Константиновић (1953-1960), др Милан
Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960-1966),
др Војислав Бакић (1966-1978), др Војислав Симовић
(1978-1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Чланови:
др Предраг Шулејић, др Дејан Поповић, др Сима Аврамовић,
др Драгољуб Поповић, др Боровоје Шундерић, др Мирјана
Тодоровић, др Ђорђе Игњатовић, др Љиљана Радуловић, др
Милан Пауновић, др Војислав Станимировић и др Силвија
Пановић-Ђурић (секретар уређивачког одбора).

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ћосић. Заменик председника: др Обрад Ста-
нојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лаза-
ревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симе-
уновић и др Обрен Станковић.

ИЗДАВАЧ: Правни факултет у Београду

Слог: Александар Владисављевић
Штампа: Чигоја Штампа, Београд, Студентски трг 15
Лектор и коректор: Јасна Жарковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

АПФ, Година XLIII, Београд, бр. 6, новембар-децембар 1995, стр. 625-758

UDK 34/35

YU-ISSN 0003-2565

ЧЛАНЦИ

UDK-341:340.141

Изворни научни рад

*др Стеван Ђорђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ОБИЧАЈ КАО ИЗВОР МЕЋУНАРОДНОГ ПРАВА

Писац излаже општа обележја међународних обичаја и констатује да они губе ранији значај у савременом међународном праву, мада се у доктрини и пракси и даље примењују као основни, главни извори међународног права. По њему, расправе о њиховој правној природи, тј. о основу важења међународних обичаја и даље трају. По писцу, међународни обичаји су најстарији а међународни уговори најважнији извори међународног права. Обележја међународних обичаја су: заједничка пракса; пракса је усаглашавајућа; еволутивна пракса; обавезна пракса; губљење ранијег значаја. У раду се излаже гледиште о томе да постоје озбиљне сумње у теорију о тзв. прећутној сагласности (tacit assent) као основу обавезности међународних обичаја.

Кључне речи: *Међународни обичај. - Обичајна правна правила. - Извори међународног права. - Обележја обичаја. - Елементи обичаја.*

Прва правна правила у историји међународног права, тј. у међународном поретку створена су путем обичаја. Међународни обичаји су најстарији извори међународног права и позитивне чињенице права. Могуће је набројати велики број вишестраних и двостраних уговора у којима се упућују стране уговорнице да своје спорове, поред других извора међународног права, уређују и међународним обичајима (позивање на обичаје у често навођеној Хашкој конвенцији од 1930. године која се односи на извесна питања о сукобу закона о држављанству).

Улога обичаја на образовање права и његов развитак потиче од најранијих периода разних људских заједница а пре свега у области рата и оружаних сукоба, дипломатских односа и поморске пловидбе.

Код интернационалиста не постоји јединствено гледиште нити је оно увек јасно у вези са многим питањима о природи и дејству међународних обичаја као и њиховом месту у систему извора међународног права. Међународни суд правде примењује "међународни обичај, као доказ опште праксе која је прихваћена као право" (члан 38. Статута Суда).

I. ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА ОБИЧАЈА КАО ИЗВОРА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Међународни обичај је став и понашање субјекта међународног права према другим субјектима међународног права у њиховим међусобним односима а одређен је правним убеђењем. То понашање је потврђено у међународној пракси а праћено свешћу да се врши као право односно да се извршује као обавеза. Циљ установљења међународних обичајних правних правила је уређење односа између субјеката међународног права у правцу разрешења и премошћавања насталих спорова и постизања евентуалне заједничке користи. Правило обичајног права није обликовано у формалном смислу, тј. нема одређену форму; оно је, како каже J. Andrassy "мисао без тјелесног руха устаљене речи". Обичајно право одликује се као израз заједничке свести заинтересованих држава и других субјеката међународног права а настаје спонтано укључујући у себи већ догођену праксу. Овај психички чинилац додаје се територијалном чиниоцу, тј. низу позитивних аката или поновљеним пропуштањима, а све ово добија вид дуге и сталне праксе подложне правној санкцији (1). Слична полазна становишта имамо и у досадашњој совјетској доктрини (2).

Међународни обичај је стално подложен еволуцији, постепеном мењању и преображавању. Раније прихваћени обичаји се данас сударају са нестабилношћу међународних односа и запрекама које доносе различити правни системи са својим моралним и правним полазиштима, са брзим променама којима је подложна наша цивилизација и

(1) М. Бартош, *Међународно јавно право*, I, Београд, 1954, стр. 94; J. Andrassy, *Међународно право*, Загреб, 1984, стр. 15. - И код ранијих писаца међународни обичаји су манифестација правне свести држава које их примењују а врше се поновљеним радњама које су праћене свешћу о њиховој обавезности (А. Ривије, *Основи међународног права* - превод - Београд, 1898, стр. 35); За британског писца L. Oppenheim-а једно правило има карактер општег обичајног правила када му све државе, које су до тог дана биле у ситуацији да га примене, признају ауторитет једног обичаја и кад су број и значај ових држава такви да се може приметити да је правило у питању у строго заједничком интересу међународног друштва (наведено по Dictionnaire de la terminologie de Droit internationale, Paris, 1960, p. 181); P. Guggenheim, *Traité de Droit international*, I, Genève, 1967, pp. 93, 94; исти писац *Contribution à l'histoire des sources du droit des gens, Recueil des cours de l'Académie de La Haye* (у даљем тексту: Recueil des cours), 1958, 94, p. 81. - Писац подробно говори о настанку међународних обичаја а прве јединствене инструменте (la carta, la politia) у које су претакани међународни обичаји везује за 12. век; У доктрини се могу наћи и други слични описи и дефиниције међународних обичаја *Dictionnaire, op. cit.*, pp. 179-181; А. Гоћевац, *Принципи и правила међународног права која се излучују из јуриспруденције Сталног суда међународне правде у Хагу*, Београд, 1932, стр. 166, 177.

(2) Дипломатски словар, том II, Москва, 1950, стр. 123 ("руководна начела, будући да су попримила обавезну снагу у току непрекидне и дуге примене у пракси држава").

уходаним ходом историје односа између држава и других субјеката међународног права али и народа и других целина, група и појединаца у оквиру данашње међународне заједнице. По мишљењу Ch. de Vischer-а, нагли приступ међународним односима земаља дубоко различитих цивилизација прекинуо је јединственост моралних, друштвених и правних концепција које су припадале чисто европској цивилизацији и ставио у питање обавезну друштвену вредност извесних обичаја на међународном плану (3). Потребно је, у многим случајевима, прилагођавање појединих обичајних правних правила новим конкретним околностима.

Као снажна манифестација "заједничког деловања силе и права" обичаји су пре свега дело власти држава и других субјеката међународног права и настају поступком и праксом њихових надлежних органа. Интереси појединаца су овде по страни у односу на понашање представника који наступају у име држава односно других субјеката. Особеност образовања међународних обичајних правних правила је у томе што њихова појава и практична примена хронолошки претходи квалifikацији тих обичаја као таквих. Настајање обичајних правних правила, за разлику од стварања норми уговорним путем је дужи процес у коме учествују субјекти међународног права, пре свега државе којима је обичај намењен у различитим периодима његовог настанка.

У доктрини се указује на више обележја међународних обичаја (4):

а) *Међународни обичај је израз праксе и то у првом реду, заједничке опште праксе.* Произлази из преседана, тј. честог понављања. Пракса је оквир у коме се јавља; са нестанком одређене праксе губи се и одређен обичај. Он се избочијава (*desuetudo*). Међународно обичајно право настаје ефективним путем, вршењем. Највећи број писаца сматра да ефективност у међународном праву има стваралачку снагу, тј. да чињењем норма настаје и не нестаје. Има писаца који сматрају да се може створити обичајно правно правило и уздржавањем од чињења. Овде се мора бити обазрив када је реч о противправним чињењима и последицама које могу из тога произаћи.

б) *Међународни обичај захтева јединствену праксу или бар усаглашавајућу праксу.* Потребно је да постоји сличност или истоветност ставова различитих држава и других субјеката међународног права о одређеном проблему из чега би се могло закључити постојање обичаја праћено непротивречном праксом. У одлуци Међународног суда прав-

(3) Ch. de Vischer, *Cours général de principes de droit international public*, Recueil des cours, 1954, 86, p. 476.

(4) Ch. Rousseau, *Droit international public*, I, Paris, 1970, pp. 309 и даље; N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *Droit international public*, Paris, 1994, pp. 314, 315. - Писци указују да се обичајни поступак у односу на уговорни разликује у томе што није израз воље већ се подупире убеђењем да правило постоји; да не резултира из једног правног акта већ из понашања изведених од субјеката права; и да је овај поступак посебно "децентрализован" и да је његов редослед мање јасан у односу на уговорни поступак који је све више институционализиран. При томе, писци разликују међународне правне норме од формалних извора међународног права; обичај као начин или поступак стварања права а не као правну норму (ближе: p. 114).

де, у случају права азила (спор Колумбија - Перу од 1950. године) тражи се "константна (стална, постојана) и униформна (јединствена) пракса" (5).

в) *Међународни обичај је еволутивна пракса*. Ова гипкост представља предност с обзиром да се међународни обичај може лако да прилагоди новим околностима, али истовремено и незгоду из разлога што се може преображавати на неосетљив и скривен начин. Поступак образовања је, по правилу, лаган. Пракса је често варљива и носи са собом опасност да придонесе неодређености и нејасности једног обичајног правила у одређеном моменту.

г) *Међународни обичај је истовремено обавезна пракса*. Обичај треба да буде прихваћен као право, тј. да је обавезан и нужан. Има критике у доктрини на необично примењен ред чинилаца у члану 38. Статута Суда. Тако, обичај није "доказ" опште праксе; то је, напротив, испитивање праксе која ће показати или неће постојање обичаја. И даље, по овим писцима, општост праксе није постављена на право место где управо она треба да буде назначена. Она не треба да буде атрибут праксе за стварање обичајног правног правила, већ признања да норма постоји, да се прихвата као обичајно правно правило.

Што се тиче прве примедбе о формулацији члана 38. Статута Суда, заиста, садржински, с једне и временски, с друге стране, тачно је да пракса доприноси доказивању да ли постоји или не неки обичај. Али, може се тврдити и то, да међународни обичај једном образован, претпоставља и доказује праксу која му служи као основа. Ако је реч о другој примедби, не може се довести у питање да ли је потребна општа пракса, мада из примера настајања неких међународних обичаја и само признање и прихватање праксе која није општа већ само одређених држава, може битно да утиче на образовање међународног обичаја. Дискреци-она одлука неког субјекта да прихвати или не одређено понашање као обичајно правно правило, није арбитрарна, с обзиром да се мора водити рачуна о свим околностима случаја. Претходна Југославија се позивала у свом законодавству покатакд изричито на међународне обичаје (6).

д) *Међународни обичај губи свој ранији значај у савременом међународном праву*. Обичаји се лишавају првенства у систему извора међународног права а њихово ишчезавање и заостајање иза времена објашњава се новим односима у међународном животу. Уговори се претпостављају обичајима као извори права, с обзиром да они јасно одређују норме важеће између страна уговорница, мада се у многим случајевима уговорне одредбе ослањају на ранија обичајна правна правила (7). Насупрот овом претежном ставу, за неке англосаксонске писце а и друге, истина не многобројне, обичаји више одговарају савременим захтевима него што то место припада међународним уговорима; за неке, обичаји су главни и први по реду извор међународног права, с

(5) Понашање се поступком консолидације претвара у једно обичајно правило и такво правило потврђује међународна пракса. - Ch. de Visscher, *op. cit.*, p. 475; *Курс међународног права*, I, Москва 1967, стр. 180, 181.

(6) С. Ђорђевић, М. Крећа, Р. Етински, И. Чукаловић, М. Ристић, *Грађа међународног јавног права*, прва књига, Нови Сад, 1988, стр. 117, 118, 123-128.

(7) G. Morel, *Cours général de droit international public*, Recueil des cours, 1956, 89, pp. 459, 470; P. Reuter, *Droit international public*, Paris, 1968, p. 30.

обзиром да су уговори најчешће само регистровање обичајних правних правила; најзад по трећима, обичајно правно правило *racia sunt servanda* је основна норма из чега се извлачи закључак да су уговори на нижој лествици у односу на обичајно право. Средње решење би било оно које није ни за потцењивање ни за сувише хваљење међународних обичаја, коме се ја приклањам (8). Досадашња совјетска доктрина је била једногласна у томе да се не може дати првенство обичајним правним правилима и да такво становиште не одговара стварном животу. По совјетским писцима, обичаји заузимају место иза међународних уговора с обзиром на њихову мању савршеност (9). Обичаји у садашњем стадијуму развика међународног права, по нашем мишљењу, имају подређену улогу у односу на уговоре. Међутим, с обзиром да је међународно право у сталном развоју, оно је још како упућено на обичајна правна правила, деценијама или вековима ствараним и примењиваним.

II. НУЖНИ УСЛОВИ ЗА ПОСТОЈАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ОБИЧАЈА

За постојање међународног обичајног правног правила потребно је испуњење: а) материјалних или објективних услова, који се изражавају као материјални чинилац у општој и непрекидној (континуираној) пракси и б) психичких или субјективних услова, који се изражавају као психички чинилац у свести о обавезности одређеног обичајног правила. Помиње се и *реципроцитет* као чинилац обичаја. Реч је о томе да онај ко не поштује одређено обичајно правно правило, не може да тражи да се оно поштује према њему. По нама, овај трећи чинилац је већ укључен и садржан у првом, тј. у испуњењу материјалних услова. Такође поједини писци, изузетно, постављају питање односа једног елемента у односу на други, са становишта њихове вредности у доказивању постојања обичајног правног правила (10). По нама, превасходно је важно испуњавање, и то кумулативно, оба услова.

а) *Постојање материјалног чиниоца.* Да би једно понашање као пракса, позитивна или негативна, била стваралац обичајног правног правила, она мора имати особину континуитета у времену (временски чинилац) и општост у простору (територијални чинилац). Међународни обичај је усаглашавајуће понављање извесних чињеница, понављање истоветног понашања. Тражи се трајно вршење одређене праксе кроз дуже време, изузетно и краће. Тешко је одредити временски период да би утврдили да ли је материјални чинилац испуњен; то је дужи период времена. Обично се везује за краћи период, више деценија или столеће. Појединачно кршење појединих обичаја не значи још њихово непостојање (случај са дипломатским имунитетима). Извесна обичајна правна правила имају старије порекло од других; друга се примењују

(8) Ch. Rousseau, *op. cit.*, pp. 342-344; P. Guggenheim, *Traité de Droit international*, I, Genève, 1967, pp. 110-113.

(9) *Курс међународног права*, I, Москва, 1967, стр. 181; В.И. Шуршалов, *Международније правоотношенија*, Москва, 1971, стр. 20-22.

(10) N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, pp. 326, 327. - Писци уочавају и признају велике потешкоће у признавању *opinio juris*, али истовремено наводе напоре јуриспруденције да се раздвоје ова два елемента.

релативно скорије али то не значи и да су мање важећа. Један француски писац је сликовито приказао како се долази до међународног обичаја, упоређујући његово стварање са травом и путањом по њој, која настаје услед дуге и понављањем гажења.

По мишљењу писца "један правни акт изолован немоћан је да установи обичајно правило". Има и појединачних супротних гледишта. Наводи се да је и изузетно краће време потребно ако је сразмерно мали број преседана утицао да се створи правно уверење да је одређено понашање правно обавезно (11). Ово гледиште о краћем временском периоду за стварање обичајног правног правила заступао је совјетски писац G. Tunkin. По њему, време не мора да игра одлучујућу улогу у стварању обичаја, мада је реч о понављању понашања. Даје се пример спутника и других летелица чијим се избацавањем у орбиту срушило правило о протезању суверенитета држава у бесконачне висине (12). Свакако да је наведени пример *sui generis*, с обзиром на дејство које је произвео.

По правилу, једна чињеница, један *presedent* не може да створи међународни обичај. Поступак образовања обичајних правних правила не пролази увек без супротстављања. Неопходно је, како се то сликовито описује, да обичај има "мирну младост". Обичај треба да преболи сметњу и супротстављање ако је тога евентуално било. Одрицање и супротстављање да се одређеном понашању призна карактер обичајног правног правила доводи до различитих резултата: или се обичај уопште не установљава и образује или је то "појединачни" случај и још је недовољан за његово образовање (13).

Поставља се питање да ли понављање пропуштањем да се нешто учини (апстиненција) може да доведе до стварања међународног обичаја? Свакако да обичајно правно правило може настати пропуштањем, али и за то је потребно време и понављање. Државе такво пропуштање треба да признају за обавезно, иначе без тога нема правног правила. У случају "Лотус" из 1927. године, пред Сталним судом међународне правде, Француска се позивала на пропуштање, али Суд тај став није подржао. По мишљењу Суда, "у присуству смо чистог чињеничког пропуштања, а не једног пропуштања које би било одраз признате праксе као обавезне" (14). Доктрина је подељена. У унутрашњем праву има случајева стварања обичаја из пропуштања. Нема разлога да се то не призна и у међународном праву, мада треба имати у виду конкретан случај са свим последицама (15).

(11) K. Strupp, *Les règles générales du droit de la paix*, Recueil des cours, 1934, 47, pp. 304-305; J. Andrassy, *op. cit.*, стр. 17.

(12) G. Tunkin, *Droit international public, problèmes théoriques*, Paris, 1965, p. 76; види и: Ch. Rousseau, *op. cit.*, p. 317; J. Andrassy, *op. cit.*, стр. 17.

(13) *Kurs meždunarodnogo prava*, I, Москва, 1967, стр. 181.

(14) *Permanent Court of International Justice* (P.C.I.J.), Ser. A, No 10, p. 28; С. Ђорђевић и др., *Грађа међународног јавног права*, *op. cit.*, стр. 9.

(15) Доктрина и судска пракса, било унутрашња било међународна, а и других међународних тела, указују; описујући материјални чинилац, на дуготрајно једнообразно понављање, тј. на "константну праксу" на "константну традицију", на праксу "готово универзалну", на "константну, једнообразну међународну праксу", на праксу "од вај-

Друго својство материјалног чиниоца тиче се његове општости, тј. просторне примене међународних обичаја. С тим у вези је и подела обичаја на универзалне (опште) и регионалне (посебне), тј. локалне обичаје. За Н. Kelsen-а, "обичај који ствара норму општег међународног права обавезну за све државе међународне заједнице, не мора нужно да буде пракса свих држава. Довољно је да га се држи велики број тих држава..." (16). Обичајна норма општег међународног права може бити створена праксом само неког броја субјеката, а не свих. Такав прилаз питању преноси центар тежине из прошлог у будуће време. Када се укаже на неки међународни обичај, онда остаје да се докаже његово извршавање, поштовање, признање од држава, итд. Та свеопшност не значи и аритметичку савршеност (17). Наводе се примери у судској пракси у вези са општошћу примене међународних обичајних правних правила: тражи се "општа" пракса; подразумева се пракса држава "посебно заинтересованих"; изузетно се захтева "consensus omnium"; обичаји се примењују и на оне непоморске државе које нису учествовале у стварању обичајних правила у праву мора (18).

Поставља се питање каква већина држава и других субјеката међународног права треба да буде да би се неко њихово понашање прихватило за међународни обичај. Наводимо два гледишта: прво, по коме једно обичајно правило стиче општу вредност уколико је прихваћено од стране већине држава које чине део међународне заједнице, и друго, по коме се захтева знатна већина држава, тј. огромна већина, по некима "репрезентативна" већина држава. Али такође треба рећи и то да је извесно да обичајна правила не могу везивати ону државу која је на сталан и недвосмислен начин манифестовала своје одбијање (19). Обичајна правна правила су ипак у крајњој линији израз широког права сарадње и сагласности између субјеката међународног права. На овак-

када", "од памтивека", на "прастару праксу", која се састоји у ... "непрекинутом понављању извесних чинилаца у области међународних односа" - ближе: Ch. Rousseau, *op. cit.*, p. 318; У поменутом спору Колумбија - Перу пред Међународним судом правде о праву азила, влада Перуа у свом контра-мемоару тврдила је да су за настанак обичајних правних правила потребне "аналогне (сличне) околности и истоветност мотива". У истом документу тврди се да не могу да постоје "хетерогени" (различити) обичаји. - *International Court of Justice, Pleading*, 1950, vol. I, p. 120.

(16) Н. Kelsen, *Théorie du droit international public*, Recueil des cours, 1953, 84, p. 127. - Писац даље додаје "... укључив оне, која су од посебне важности по својој моћи или култури", што се не може примити без коментара с обзиром на природу карактера међународних обичајних правних правила која се таквим поступком стварају.

(17) Г. Тункин, *Сорок лет сосуществования и международного права*, Советскиј ежегодник међународног права, 1958, стр. 18, 19.

(18) Статут Међународног суда правде у члану 38. тражи "општу" праксу а не јединствену односно свеобухватну. У пракси судова за поморски плен имамо примену и међународног обичаја, у случају кад се држава иначе учесник у том спору, за кога се, дотада није изјашњавала о његовом признавању односно прихватању. - Ch. Rousseau, *op. cit.*, pp. 319-323; С. Ђорђевић и др., *op. cit.*, стр. 9-13.

(19) М. Бартош, *op. cit.*, стр. 96; *Курс међународног права*, I, Москва 1967, стр. 182; A. Verdross, *Völkerrecht*, Wien, 1959, стр. 155. - Писац сматра да се за обичајна правна правила не претпоставља примена од свих држава; такође, да нема и нисмо у присуству обичајног правила ако се њему супростављају правна убеђења било ког цивилизованог народа.

вом ставу посебно су својевремено инсистирале социјалистичке и новоослобођене и створене државе Азије и Африке које нису ни постојале у време настанка неких међународних обичајних правних правила (20).

Разлика између општих (универзалних) и посебних (регионалних) обичаја везана је за посебности појединих држава и територија. То није одлика само правила међународног права; у већој мери важи и за унутрашње право. Ова подела може се схватити не само у погледу броја држава и других субјеката који га признају, већ и са становишта материје: општи обичаји се односе на више и шире области; посебни у једној и ужој области. Посебних (регионалних) обичаја имамо доста у пракси држава и њих треба разликовати од општих обичајних правних правила на које се циља у члану 38. Статута Међународног суда правде (21). Посебан је случај ако је спор држава пред Судом из истог региона (области). Уводе се и нови називи "локални" или "појединачни" обичај. Они нису у доктрини опште прихваћени. Први, из разлога, што је покаткад реч о већим просторствима на којима се примењује. У другом случају, реч је о обичају који везује само две државе које су га прихватиле и санкционисале непрекидном праксом (22).

б) *Постојање психичког чиниоца*. - Друга група услова, нужна за оразовање обичајног правног правила је постојање свести о њиховој обавезности (*opinio iuris sive necessitatis*; *opinio iuris*; *iuris necessitatis opinio*; *opinio iuris gentium*). То је присуство психичког, интелектуалног чиниоца који одређено понашање чини обавезним, правно наметнутим. Тај чинилац се изражава у правној свести као убеђењу за државе и друге субјекте да се понашају на начин као да је то последица испуњења међународних обавеза, тј. примене међународноправних правила. Нема испуњења услова ако је држава принудним мерама натерана на одређено понашање, тј. да убеђење није слободно већ принудно. Овај чинилац нам помаже да обичајна правна правила разликујемо од сличних понашања, али која нису праћена правном свешћу о обавезности, тј. не прати их санкција за њихово непоштовање. Ови други међународни обичаји нису обичајна правна правила; то су тзв. правила кур-

(20) L. Serb, *Неки основни проблеми међународног права*, Југословенска ревија за међународно право, 3/1957, стр. 349. - За писца, "неједнакост држава је уграђена у темеље позитивистичког метода; очевидно је немогуће доћи и до минимума правних правила ако се тражи пристанак свих држава". Даље се износи да "управљачи сваке велике државе могу спречити поступак сваког новог правног правила, без обзира колико је оно у перспективи широј од њихове неопходно за светску заједницу, укључив и њихове сопствене државе".

(21) Навешћемо неке од њих: дипломатски азил; режим капитулација као остатак прошлости; правила поморског права која су везивала САД, Енглеску и Јапан; нека правила за америчке државе: одређивање држављанства (*iuris soli*); правило *uti possidetis*; Тобарова и Стимсонова доктрина у признању држава и влада; начела сектора и суседства приликом стицања поморске територије за државе које поседују обалу на Арктику и др.

(22) М. Бартош, *op. cit.*, стр 96; P. Guggenheim, *op. cit.*, pp. 108-109. - Обичај има карактер опште праксе и тешко је примити да двострани обичај који је потврђен само у пракси двеју држава може да одговори овом захтеву. Треће државе не би могле бити везане таквим појединачним, локалним обичајем. Могуће је да он везује, уколико има сагласност двеју страна у сукобу, државе у питању; види: Право прелаза преко индијске територије пред Међународним судом правде (Cour internationale de Justice, *Recueil des arrêts de la C.I.J.*, 1960, p. 39). Постојање регионалних и локалних обичаја потврђено је у пракси држава а и у међународној јуриспруденцији.

тоазије (или како из зову "прости" обичаји) и следе се од држава из разлога опортунитета, учтивости, друштвене конвенције и сл. Један ранији писац каже да је обичај "манифестација међународне правне свести" (23). Спој материјалних (објективних) услова, с једне и психичких (субјективних), с друге стране, тј. правна свест односно правно убеђење и уверење о нужности и обавезности таквог чињења, такве праксе, чини предуслов за стварање међународног обичајног правног правила. Изузетни су писци који одбацују овај психички чинилац за образовање међународних обичаја или умањују његов значај или поричу његову потребу (24).

У ранијој арбитражној пракси овај психички чинилац се не тражи нити спомиње. Супротно, у садашњој пракси Међународног суда правде има више примера као доказ за то. У пресудама се захтева "свест да се испуни једна обавеза или да се врши право", односно обавеза да се "уздржи", тј. да су државе имале "уверење" да своје понашање усагласе оном што одговара једној правној обавези. Схватања и разлози моралног, друштвеног и хуманитарног карактера као и опортунитет, куртоазија, конвенције или традиција су немоћни да сами створе права обавезе, по садржини ових пресуда, уколико нема ове свести која одговара правној обавези (25).

Поставља се питање да ли је за постојање обичајног правног правила увек потребна претходна сагласност и изричито прихватање од стране одређене државе? Такође, да ли поједине државе могу отказати примену или се одрећи међународног обичаја? С тим у вези је и поменути проблем, да ли нове државе, по настанку неког општег обичајног правног правила, морају да га поштују, мада нису имале прилике да се изјасне о његовом прихватању нити су учествовале у његовом стварању (на пример: област дипломатских и конзуларних односа; право мора и др.). Додајмо овде и обичајна правна правила која се стварају у оквиру рада владиних међународних организација и питање њихове важности за државе-нечланице тих организација (26). О свим овим контраверзним проблемима, зависно од конкретног случаја, у доктрини а и у пракси судова и других органа не дају се јединствени

(23) A. Rivije, *op. cit.*, str. 35.

(24) Тако су присталице "чистог права", поводом расправе о епиконтиненталном појасу одбацивале овај психички елемент. Други писци умањују у одређеним областима међународног права његов значај констатујући да је овај посебан елемент "обилно невидљив" као чинилац за образовање међународног обичаја (Ch. Rousseau, *op. cit.*, p. 325). - Види и: Случај епиконтиненталног појаса Северног мора, C.I.J., Recueil, 1969, p. 41-45.

(25) Ближе: Ch. Rousseau, *op. cit.*, p. 324; С. Ђорђевић и др., *Грађа међународног јавног права, op. cit.*, стр. 11-13.

(26) N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, pp. 318, 319. - Писци указују на унутрашњу праксу самих институција и организација која везује саму институцију односно организацију а такође и на њихову праксу односно понашања у међународним односима чиме се учествује у образовању општег међународног права (резолуције и друге одлуке које се усвајају; међународне конвенције у чијем доношењу оне учествују и целина њихових односа са другим субјектима међународног права). - Писци указују на праксу Уједињених нација (деколонијација, мировне операције) и да председани у оквиру међународних организација, прихваћених од великог броја држава, могу да убрзају поступак стварања међународног обичаја. Писци се дотичу и доприноса невладиних организација (Међународни комитет Црвеног крста и др., покрети за национално ослобођење и отцепљење, транснационална друштва).

одговори; они су потврдни или одречни, али и са доста ограничења и нијанси. Тако, за новостворене државе поједини писци излажу мишљење да у начелу не могу да избегну поштовање постојећих обичајних правних правила али могу да покрену стварање нових обичајних или уговорних правила која би довела у питање постојећа (27). За неке писце признавање обавезности у међународном праву треба узимати објективно, а не субјективно. По њима, није потребно да се сваки субјект осећа обавезним, већ је довољно да велика већина држава сматра обичај као обавезно правило. Ако би усвојили у међународном праву субјективно мерило, по овом мишљењу, онда би сваки прекршитељ међународног поретка био извињен као да се он не сматра обавезним према правилима садржаним у међународном обичају, а што је по њима неприхватљиво (28). Проблем је у томе, по нама, што се оваквим категоричким ставом пренебрегава чињеница природе обичаја као извора међународног права. Постоје и озбиљне сумње у теорију о тзв. прећутној сагласности (*pastum tacitum*) као основу обавезности међународног обичајног правног правила, о чему ће даље бити речи.

Друго питање тиче се стварања обичајних правних правила пропуштањем да се нешто учини. У начелу, правила међународног права настају активним деловањем субјеката међународног права односно њихових органа. Међутим, ако је пропуштање и устезање да се нешто учини мотивисано свешћу о дужности да се баш тако поступа, онда се може говорити о међународном правном обичају (29).

Из досадашње анализе може се закључити да је правна свест о обавезности једног обичајног правног правила основни критеријум њиховог разликовања од других међународних обичаја који се не могу сматрати правним извором (правила куртоазије односно прости, пуки обичаји). Реч је о томе да је, непоштовањем међународног обичајног правног правила, субјект међународног права свестан да чини незаконит акт. Међутим, није увек лако доказати овај психички чинилац, с обзиром на његов метафизички (субјективни) карактер. У пресуди Међународног суда правде о разграничењу епиконтиненталног појаса каже се: "Има много међународних аката... који се врше готово без одступања, али који су мотивисани пуким оквирима учтивости, сврсисходности или традиције, али не осећањем о правној обавези..." (30). Када се доказује да постоји или не постоји међународни обичај, што је иначе дужност оног који то тврди у односу на другу страну која то захтева, узимају се у обзир акти државних органа, било унутрашњих (владаина и дипломатска преписка; збирке докумената; судска пракса; унутрашња упутства; унутрашње законодавство; па чак, акти и понашања правних, а изузетно, и физичких лица и др.) било међународних органа (међународна и судска и арбитражна пракса; општи и посебни уговори; типске одредбе у појединим врстама уговора; конзуларне конвенције и, посебно, оне о држављанству, поморском, ваздушном и

(27) N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, p. 325.

(28) М. Бартош, *op. cit.*, стр. 97

(29) J. Andrassy, *op. cit.*; стр. 15.

(30) C.I.J., Recueil 1969, p. 44; С. Ђорђевић и др., *Грађа међународног јавног права op. cit.*, стр. 11.

другом саобраћају и др.; резолуције и друге одлуке и акти као и делатност међународних организација и др.) (31).

Непоштовање правила куртоазије (простог, пуког обичаја) није правне природе. Њихово неуважавање не рађа деликт, тј. нема одговорности и санкције (32). Али, овим се не може умањити њихов значај. Свако њихово нарушавање може да има за последицу реципрочан и истовестан поступак заинтересоване стране. Некад се врло поштују и супротно понашање чини да друга страна узима да је доведен у питање њен углед и престиж. Наведимо нека од тих понашања и необавезних правила: ослабаћење дипломатских представника од неких царина и других дажбина за личне ствари и друге потребе; слободно кретање дипломатских представника по целој земљи у којој су акредитовани; церемонијал у дипломатском праву; позиви за дипломатски лов; одговарајући дочек шефа државе на граници и у главном граду; поздрави бродова на отвореном мору и др.

III. ОСНОВ ВАЖНОСТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОБИЧАЈА

Истраживање основа међународног обичајног правног правила (тј. разлога за обавезност и постојање санкција које стоје иза тог правила) може бити вршено у два правца: а) било да се међународни обичај посматра као производ сагласности и пристанка држава и других субјеката међународног права и б) било да се узима као објективно правило, ван и изнад воље субјеката међународног права.

Прва група гледишта (тзв. позитивистички односно волунтаристички правац) полази од тога да основ важења међународних обичаја лежи у прећутној сагласности субјеката међународног права. Такво гледиште имало је присталица и раније а и сада, а и потврду у међународној јуриспруденцији. Међународно право, по овој групи гледишта, засновано је на вољи субјеката међународног права, било изричитој (уговорно право), било прећутној (обичајно право). У потоњем случају, уколико су државе у својим узајамним односима усвојиле извесан став, онда оне овом ставу дају смисла обећања и ангажују се прећутно једне према другима; дакле, међународни обичај је израз заједничке воље држава и других субјеката међународног права а не друштвених убеђења и околности у том моменту (33). Међународни обичај је производ,

(31) На пример: упутства за примену међународног права у рату; судске одлуке у вези са запленом у поморском рату; публикације "протокол" из дипломатског и конзуларног права и др.

(32) У доктрини је јасно повучена разлика између обичајних правних правила (међународних обичаја у смислу извора међународног права - *la coutume, Custom, Gewohnheit*) и простих обичаја (*пуки обичај, l'usage, Gebrauch, обличковение*). Ово друго је понављано вршење у пракси али без обавезе да се то чини. - М. Бартош, *op. cit.*, стр. 97.

(33) А. Гођевац, *op. cit.*, стр. 164. У доктрини се наводе писци овог схватања D. Anzilotti, H. Triepel, совјетски писци, Ch. Chaumont и др. - Присталице овог схватања налазе потврду у једној одлуци Сталног суда међународне правде у случају "Лотус", у којој је истакнуто да је за постојање обичаја потребна манифестована воља држава. Поједини писци критикују ову одлуку сматрајући је изолованом и са slabим ауторитетом прихваћеном захваљујући препондерисаном гласу председника Суда. За њих, теорија "прећутног споразума" је тешко спојива са међународном праксом и логиком стварања међународних обичаја. - Види: N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, pp. 315, 316.

по овом гледишту, прећутног споразума супротстављајући се уговору као производу изричите воље. Својим фактичким радњама субјекти међународног права теже да се одређено понашање сведе на одређено правило. Реципроцитет налази извор и произлази из "прећутне сагласности" и по томе међународни обичај разликује од других споразума у ширем смислу (на пример, уговора).

Поставља се питање шта би био основ обавезности за новостворене државе, када не постоји очито њихова претходна прећутна сагласност? За неке писце, који такође усвајају у крајњој линији основ "прећутне сагласности", уколико обичаји даље, у току живота, ако одговарају, постају тековина цивилизације, онда није ни потребно тражити сагласност држава као основ њиховог постојања (34). По нама, теорија о "прећутној сагласности" као конструкција не може увек да пружи задовољавајући одговор, конкретно у случају новостворених држава или, како је искуство показало, са постојањем неких социјалистичких држава у блиској прошлости. Совјетски писци су се залагали само за оне међународне обичаје за које постоји сагласност субјеката међународног права између којих се они примењују (35).

У оквиру другог, тзв. објективистичког правца, такође има више приступа и објашњења. По једном од њих, обичај се јавља као израз колективне правне свести о томе да се једно понашање узима као опште обавезно, да постоји убеђење да се оно посматра као одређена норма. То произлази непосредно из захтева међународног друштвеног живота а поступак којим се ово понашање уводи као правило позитивног права испољава се вршењем преседана. Основ обичаја, по овом гледишту, лежи у друштвеној свести и одговара више заједничком убеђењу него ли јединственом пристанку: вредност обичаја произлази не из чињенице да су државе и други субјекти имали намеру да установе такав и такав обичај, већ из убеђења да они држе до тога да га испуњавају. По овој групи мишљења, која нису у појединостима истоветна већ су нијансирана, обичај се јавља као раније постојеће правно убеђење ван сваког акта воље, стварно или претпостављено (разум; објективно право; појам правде; природно право; друштвено-економска солидарност; правно осећање људи; колективна правна свест; друштвена односно логичка нужност и др.). Иста она објашњења која се дају као и за природу извора међународног права односно међународног права као целине. Ch. de Visscher у курсу на Хашкој академији за међународно право подсећа "да свако обичајно правило почива у последњој анализи на заједници културе и цивилизације..." Поменути писац се супротставља волунтаристичким схватањима, сматрајући да у стварности воља држава у образовању обичаја учествује само у стварању преседана. Нема овде као код уговора унапред створене и управљене воље за стварање права. Установљени обичај почива у последњој анализи, како овај познати интернационалиста примећује, на заједници гледишта; уколико она остану дуговечна природно ће се изразити у тачној реципрочности. Могу се навести и други познати писци који су

(34) С. Аврамов, *Међународно јавно право*, Београд, 1980, стр. 41.

(35) G. Tunkin, *Droit international public, problèmes théoriques*, Paris, 1965, pp. 76, 77, 87.

сличног гледишта, као на пример, италијански писац R. Ago за кога су обичајна правна правила у свести чланица исте међународне заједнице "спонтано" право (36).

Има и критика у вези са изложеним гледиштима а и других теорија. Ch. Rousseau за наведене и назначене ставове и теорије сматра да нису довољни да објасне основ међународног обичаја односно да су све претпоставке недовољно потврђене. По њему, изједначаје се проблем истраживања основа међународног обичаја са питањем основа самог међународног права. И даље, да ли је могуће све објаснити правним системом. Упутније је, по њему, основ обавезности истраживати у заједничким нужностима друштвеног живота држава; међународно обичајно право приказује се као производ међународног живота а његово признање долази од оних који су у стању да му обезбеде ефективну примену (што је, по нама, такође, само једна од варијанти досад помнутих гледишта) (37). Навешћемо и познато мишљење Н. Kelsen-а, о *основној норми* као последњем разлогу ваљаности целокупног правног поретка. "Ова претпоставка није норма позитивног права; она није створена актом људске воље; она је само претпоставка правника у циљу објашњења односа између држава" (38).

Пажљиво проучавање историјата истраживања основа међународног обичајног права показује еволуцију и код писаца и у пракси, и то од давнина. Додаје се садржина једних појмова другима и врши њихова измена. Од давнина је познат појам "vetustas" (старина, давнина, искуство); затим се додаје појам "ratio" (разум - канонска школа). Користи се теорија гаста ratio и долази до теорије о "прећутној сагласности" у класичној доктрини, узимајући у обзир рационалност, пристанак и понављање (39). Савремена доктрина међународног права указује преважно на чиниоце понављања и "opinio juris sive necessitatis" (правна свест о обавезности). У оквиру садашње доктрине и оријентације један правац захтева прећутну сагласност а у другом та прећутна сагласност није обавезна. Засада се не може рећи да је ова еволуција у истраживању основа међународних обичаја окончана, као што је то случај и са фамозним питањем основа међународног права. Јуриспруденција Сталног суда међународне правде односно Међународног суда правде није увек доследна и јединствена. Дискусије о правној природи међународних обичаја, тј. о основу њихове обавезности се и даље настављају. Најгоре

(36) Од ранијих писаца навешћемо познате следбенике ових гледишта: A. Rivier, L. Duguit, G. Scelle, N. Politis, L. Le Fur и др. Такође: Ch. de Visscher, *op. cit.*, pp. 475, 476; H. Lautepacht, *International Law*, vol. I, Cambridge, 1970, p. 157; R. Ago, *Science juridique et Droit international*, Recueil des cours, 1956, 90, pp. 851 и даље.

(37) Ch. Rousseau, *op. cit.*, p. 314.

(38) Н. Kelsen, *Principles of International Law*, New York, 1952, p. 314. - "Обавезна снага међународног обичајног права почива у крајњој анализи на основној претпоставци, на хипотези да је међународни обичај правно стварајућа чиниеница. Ова хипотеза може бити названа основном нормом ("Ursprungsnorm"); такође исти писац: *Општа теорија права и државе*, превод, Београд, 1951, стр. 116, 117, 333; L. Serb, *op. cit.*, стр. 344. - По писцу, "хипотетична норма да је држава правно обавезна да се понаша како су се обично понашале остале државе једва је више од метајуридикке канонизације нашег "плети конач као отац".

(39) P. Guggenheim, *op. cit.*, Recueil des cours, 1958, 94, p. 80.

је бити заробљеник унапред одређене шеме и правца. Сагласност воља субјеката међународног права, као основ и полазно становиште, има добре стране али се њоме не може све објаснити, на њу свести и покрити све случајеве у међународном животу. Разне социолошке и друге примесе као и покаткад, идеалистичка објашњења, лепо звуче али државе, у стварности, нерадо примају решења без свог престанка. То пракса потврђује, мада се у доктрини апсолутно прихватају међународни обичаји као основни, главни извори међународног права.

IV. НЕКА ДОДАТНА ПИТАЊА

Задржаћемо се на још три додатна питања у вези са међународним обичајима: а) *начини и облици помоћу којих субјекти међународног права доказују или оспоравају становиште о прихватању односно неприхватању међународних обичаја*; б) *добре и лоше стране међународних обичаја*; в) *однос међународних обичаја и других извора међународног права*.

а) Међународни обичај производи обавезну праксу само у мери када нема никаква супротстављања од стране осталих субјеката међународног права или је оно занемарујуће. Пракса државних органа односно судска пракса треба да је доследна и "консеквентна", а доктрина, у начелу, усклађујућа с њом. На основу права суверенитета, свака држава има право и могућност да се разликује од мишљења и понашања која други субјекти међународног права усвајају, изузев ако је реч о тзв. императивним, принудним нормама (*jus cogens*). Постоји неповерење и опрезност која се показује у тумачењу садржине неких међународних обичаја. По нашем мишљењу, оправдање за овакав став може да се објасни чињеницом да су неки од ових обичаја израз правне и фактичке неједнакости установљене у ранијем периоду, тј. неки од њих су наметнути од јачих сила. Неприхватљиво је наметање било каквих правила с обзиром да се мора водити рачуна о интересима свих држава, великих и малих, старих и нових, богатих и сиромашних. Новостворене државе се не могу осуђивати из разлога што "безрезервно" не подржавају неке међународне обичаје створене под пресудним утицајем колонијалних сила. Противстављање постојећем међународном обичају није појединачан и необичајан случај. И "старе" државе су с времена на време одбацивале извесне међународне обичаје односно обичајна правна правила. Од обичајних и других правила, на чије се непоштовање посебно указује, навешћемо: непоштовање правила о положају странаца и о заштити њихове имовине, посебно ако је реч о одговорности за имовину странаца и стране државе у грађанским ратовима, револуцијама, побунама или другим поремећајима јавног поретка; непризнавање правила о накнади штете и о осталим врстама обештећења и компензације услед разних ограничавајућих мера и др. Из пресуда Међународног суда правде о дипломатском азилу од 1950. године, могло би се закључити да државе могу да се супротставе међународном обичају у настајању, тј. оном обичају који још нема општу примену. Постављамо

питање зашто се то право не би дало новонасталим државама или државама са неистоветним облицима цивилизације или другојачијим друштвено-политичким и економским системом, у изузетним случајевима, да не прихвате оне међународне обичаје створене у време када те државе нису ни постојале или нису учествовале у њиховом обликовању?

Државама и другим субјектима међународног права стоје различита политичка (дипломатска) и правна средства да одбију признавање постојања неког обичаја. Од политичких средстава поменућемо: дипломатски протест, посебно у области одговорности и сл.; декларација; ед мемоар и било која друга врста једностране изјаве којом се ставља до знања став државе о спорном обичају. Правна средства, поред осталих, могу бити следећа: најпре, држава као члан неког вишестраног уговора, поступком интервенције може да учествује у арбитражним или судским телима у споровима ако је реч о тумачењу тог уговора (право на основу одговарајућих одредби Конвенције о мирном решавању спорова од 1907. године или Статута Међународног суда од 1920. односно 1945. године); држава може да се огради од одређене судске и арбитражне одлуке и тиме утиче да се спречи образовање неког општег обичајног правног правила. Додаћемо и начело релативитета пресуђене ствари. По њему, одлука суда има обавезну снагу само према странкама у спору и у односу на тај посебан случај (члан 59. Статута Суда од 1945.). Најзад, и самим судијама Међународног суда правде, путем праксе издвојеног мишљења омогућено је, ако остану у мањини, да издвоје мишљење и образложе несагласност са већинском одлуком Суда. Све ове правне протесте, ограде и ограничења не треба прецењивати али им се у одређеним околностима мора дати и одговарајући значај (40).

б) Међународни обичаји имају и добре и лоше стране, о чему је било речи напред излажући њихова основна обележја. Тако, нису статични и нееластични као уговори. Дуговечни су али се могу мењати са развојем међународних односа. Везани су за праксу и на тај начин обезбеђени од вештачког настанка, као што је случај са уговорима. Добро је не мењати уговорним одредбама нешто што чињенично постоји већ дуго; управо је пожељно да остане и даље важеће оно што је временски издржало пробу вредности (мада, свакако не увек, зависно од садржине међународног обичаја и нових односа који настају између субјеката међународног права). Покаткад међународни обичаји однесу превагу над међународним уговорима, закљученим на пречац без довољно уважавања стварности (случај са тзв. мртворођеним уговорима).

Насупрот овоме, обичаји нису писмена правила. Отуд се тешко и мукотрпно доказује њихова општост с обзиром на велики број држава у данашњој међународној заједници, много већи него ли што је то било раније. То је одређено понашање а не формулисана одредба. Додатно је тешко доказивати *opinio juris* (правну свест о обавезности), па се поставља питање да ли је то могуће и каквим методом то чинити. У

(40) Ch. Rousseau, *op. cit.*, pp. 326, 327. - Случај протеста од стране САД на једну одлуку Сталног арбитражног суда од 1922. године у спору са Норвешком око реквизиције норвешких бродова.

практици постоје сумње у одређене међународне обичаје, те се указује потреба за јасним уговорним одредбама. Недостаје им публицитет, као што је то случај са објављивањем међународних уговора. Мале и слабије економске државе покаткад виде предност у чврстим уговорним одредбама у односу на непрецизне међународне обичаје, али, зависно од случаја има и обрнутих ситуација. Поједини међународни обичаји служе да се очувају извесне опште вредности и предности стечене општим развитком цивилизације и човечанства у односу на могуће наметање обавеза уговорним путем од стране великих и јачих држава. Истовремено, заостајање за временом често је узрок престанка њиховог важења и то најчешће бива новом праксом, те стварањем нових обичаја, дотрајалошћу или доношењем кодификованих уговорних правила у тој области.

в) Овај писац недавно се изјаснио о хијерархијском односу извора међународног права у истом часопису (41). Најкраће речено, однос обичајног и уговорног права има најзначајније место у вези са коришћењем извора права. Између ова два формална извора међународног права постоји узајамни утицај. Нема развоја једног извора без развоја другог. Постоји узајамно укрштање и преплитање, прерастање обичаја у уговорна правила, али и обрнуто. У доктрини се излаже мишљење да су међународни обичаји "резервоар" за међународна уговорна правила, али истовремено и катализатор у систему извора међународног права (42). Најчешће међународни обичаји добију потврду за њихово постојање у кодификационом акту уколико дође до кодификације те материје. Тиме се добије у сигурности и општем њиховом признању. Уговорна правила, у крајњој линији, по нама, по међународној судској и другој пракси, имају предност над свим осталим изворима међународног права, укључив и међународне обичаје. За општа правна начела просвећених народа, као трећем по реду наведеном извору по члану 38. Статута Међународног суда правде, преовлађује мишљење у доктрини да стоје иза ова два напред наведена, тј. уговора и обичаја. Супротно гледиште, које такође има присталица, је да су сва три извора међу собом једнака, па између њих нема хијерархије у примени (43). Само по себи се разуме да не постоји иста вредност између главних и помоћних извора (судска пракса и доктрина). Норме *jus cogens*, без обзира на њихово порекло, имају предност над свим другим изворима и сви они нормама *jus cogens* не могу противречити.

(Примљено 4. децембра 1995)

(41) С. Ђорђевић, *Класификација и хијерархијски однос извора међународног права*, "Анали Правног факултета у Београду", 4/1995, стр. 330-335.

(42) N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, p. 334. - Писци узимају да међународна обичајна правила одговарају равнотежи међународних снага додајући да "ћутљива мањина" треба често да се приклони анализи социјалних нужности предложеној од главних сила.

(43) N.Q. Dinh, P. Daillier, A. Pellet, *op. cit.*, pp. 114-116. - По писцима, члан 38. Статута Међународног суда правде се уздржао од сваке алузије на хијерархију између побројаних извора. По њима, није могуће уговоре претпоставити међународним обичајима и обрнуто.

Dr. Stevan Đorđević
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

CUSTOM AS A SOURCE OF INTERNATIONAL LAW

Summary

Following are the sections of the article: general characteristics of custom as a source of international law; the ground of validity of international customs; other issues concerning ways and forms of providing evidence or denying by international law subjects of the standpoint accepting and/or refusing to accept international customs; relationship between customs and sources of international law.

An international custom is the attitude and conduct of subjects of international law toward other subjects in their mutual relations. These are manifest in international practice and conceived as a right, namely as a duty. Customs have a subordinate role as compared to treaties. However, since international law is constantly developing, it has to reach for the customs which have been formed for decades or centuries.

Customs may not be either underestimated or given too much emphasis. Agreement by both parties in the relationship may be a ground for validity, but not an all-encompassing solution in terms of theory or international practice. Various sociological and other explanations, as well as the political ones, may sound nicely, but states in reality do not accept readily those customs which have not their express approval. In fact, the discussion concerning the ground of validity of international customs is still going on.

As far as newly created states or the ones with different forms of civilisation or different social and economic systems are concerned, they should be given the right of refusing to accept these international customs which were formed prior to their existence, so that could not have taken part in their becoming customary rules, or in their formulation.

Key words: *International custom. - Customary rules of law. - International law sources. - Characteristics of customs.*

Stevan Đorđević
professeur émérite de la Faculté de droit de Belgrade

LA COUTUME EN TANT QUE SOURCE DU DROIT INTERNATIONAL

Résumé

Le texte comporte les parties suivantes: les traits généraux de la coutume en tant que source du droit international; les conditions nécessaires pour l'existence de la coutume internationale; la base de validité des coutumes internationales; quelques questions supplémentaires (façons et formes par lesquelles les sujets du droit international prouvent ou contestent l'opinion en faveur de l'acceptation ou du rejet des coutumes internationales; les bons et les mauvais cotés des coutumes internationales ainsi que le rapport existant entre les coutumes internationales et les autres sources du droit international).

D'après l'auteur, la coutume internationale représente l'attitude et le comportement du sujet du droit international envers d'autres sujets dans leurs relations mutuelles. Ce comportement est confirmé dans la pratique internationale et s'accompagne, dans les consciences, de l'idée qu'il s'exerce en tant qu'un droit et, réciproquement, qu'il est exécuté en tant qu'un devoir. D'après l'auteur les coutumes ont un rôle inférieur à celui des traités; cependant, compte tenu de son développement permanent, le droit international est bien

obligé de recourir à des règles du droit coutumier, qui ont été créées et appliquées durant des décennies et des siècles.

L'auteur n'opte ni pour la sous-estimation exagérée des coutumes internationales ni pour leur éloge. L'accord des volontés des sujets du droit international, en tant que base et point de départ, a de bons cotés mais il ne saurait tout expliquer, en l'occurrence tous les cas rencontrés dans la vie internationale ne saurait se réduire à lui ni être couverts par lui, lorsqu'il s'agit de la validité des coutumes internationales. Malgré l'élégance des divers éléments sociologiques et autres, et même, parfois, des explications politiques, les Etats, dans les faits, acceptent à contre coeur des solutions n'ayant pas reçu leur consentement exprès. D'après l'auteur, les débats sur la base de validité des coutumes internationales sont toujours ouverts.

D'après lui, dans certains cas exceptionnels, on devrait accorder aux Etats nouveaux ou aux Etats ayant une forme de civilisation ou un système socio-économique particuliers le droit de ne pas accepter celles des coutumes internationales créées du temps où ces Etats n'existaient pas encore ou à la création et à la formation desquelles ils n'ont pas participé.

Mots clés: *Coutume internationale. - Règles du droit coutumier. - Sources du droit international. - Caractéristiques de la coutume. - Éléments de la coutume.*

др Алајдин С. Алишани
редовни професор Правног факултета у Приштини

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ УСЛЕД ТЕРОРИСТИЧКИХ АКАТА, ЈАВНИХ ДЕМОНСТРАЦИЈА ИЛИ МАНИФЕСТАЦИЈА

Одговорност услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација је регулисана први пут у нашем праву одредбама члана 180. Закона о облигационим односима (ЗОО), који је ступио на снагу 1.10.1978. године. Првобитна одредба члана 180. ЗОО је два пута допуњавана и мењана што указује на повећани значај ове врсте одговорности.

Овај рад, следом тога, настоји да осветли законодавна решења о одговорности за штету услед наведених радњи и укаже на нека различита схватања о тим проблемима у правној доктрини.

Кључне речи: *Терористички акт. - Јавна демонстрација. - Манифестација. - Штета. - Одговорност. - Накнада штете.*

І. УВОД

Одсек 6, одељак 2. Општег дела Закона о облигационим односима (ЗОО) регулише посебне случајеве одговорности за штету. Овај одсек предвиђа одговорност за штету: услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација (чл. 180. ЗОО); организатора приредби (чл. 181. ЗОО); због ускраћивања неопходне помоћи (чл. 182. ЗОО); у вези са закључењем уговора (чл. 183. ЗОО) и у вези са вршењем послова од општег интереса (чл. 184. ЗОО).

Наведени посебни случајеви одговорности за штету су по неким обележјима различити, а по другим слични.

Разлике између њих произилазе из околности што је сваки поједини случај наведене одговорности за штету различито регулисан, а различити су услови и основ одговорности који се на њих примењују. Посебни случајеви одговорности за штету односе се на различит круг лица чије се радње проузроковања штете (и сукоб са јавним поретком) разликују.

Слична обележја наведених одговорности за штету уочавају се у чињеници да су сви ти случајеви обухваћени Одсеком 6 и означени као посебни случајеви одговорности. За те врсте одговорности потребно је да се остваре и одређени специфични услови који олакшавају положај оштећеног.

Овај рад покушава расветлити правила одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација, која су у приличној мери актуелна у нашем и упоредном праву. У овим случајевима штета се испољава у оштећењу или уништењу имовине или угрожавању интегритета људи. Она је махом проузрокована опасним делима и на посебан начин - деловањем група људи које желе своје циљеве остварити на недозвољен начин. Сваки поредак регулише правила понашања и приликом остварења одређених захтева. Али правни поредак би требало да одговара и потребама времена.

Правила о одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација би требало да олакшају положај оштећеног. Ако је оштећени претрпео штету у виду телесне повреде или је том приликом усмрћен или је оштећена односно уништена његова имовина оштећени има право на накнаду имовинске и неимовинске штете. Законодавац је предвидео сигурнијег субјекта за накнаду ове штете и тако проширио грађанску одговорност, али због тога није искључена могућност да и други субјекти буду одговорни за ову врсту штете ако су за то испуњени услови.

Овај вид штете је у нас и у свету све чешћи због сложених политичких прилика и превирања која се испољавају и у порасту терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација. Због тога је оправдано наведени вид штете регулисан у ЗОО. Ове штете су настајале и пре доношења ЗОО, али су ти случајеви решавани ослањањем на правила о одговорности за другог, или применом одговарајућих правила из других закона.

Штета може настати терористичким актом, једном од најтежих радњи приликом проузроковања штете која је истовремено и радња којом се подрива уређење једне земље. Због тога је она у оштријем сукобу са правним поретком земље. Штета која настаје терористичким актом је и последица кривичног дела.

Услед јавних демонстрација, без обзира да ли су одобрене или спонтане, може се, такође, проузроковати штета, с тим што су радње штетника мање опасне него терористички акти.

И јавна манифестација, под одређеним условима, може да изазове штету, без обзира да ли је одобрена или спонтана.

Овај вид одговорности има основ и у одредбама Устава који јамчи људски интегритет и интегритет имовина и представља проширење грађанске одговорности за штету.

II. ПОЈАМ

Одговорност услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација је посебан вид одговорности за штету регулисан одредбама чл. 180. ЗОО. Она се односи на случајеве оштећења или

уништења имовине, или на штете проузроковане телесном повредом или изазивањем смрти. Свака од наведених радњи може бити, под одређеним условима, релевантна за настанак одговорности за штету.

По одредбама првобитног текста ЗОО из 1978. године била је, за наведене радње, предвиђена само одговорност за штету насталу телесном повредом или изазивањем смрти. Изменама и допунама члана 180. ЗОО из 1985. године предвиђена је одговорност услед тих радњи и за оштећење или уништење имовине и тако заштићен интегритет и људи и имовине.

Одговорност за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација има свој основ у Уставу СРЈ који гарантује интегритет човека и имовине. Сходно томе, одређени државни органи су дужни да спрече настанак такве штете и очувају безбедност људи и имовине.

III. ТЕРМИНОЛОГИЈА

Изрази који се користе за овај вид штете у нашој доктрини, судској пракси и ЗОО нису уједначени, због чега је потребно анализирати терминологију у овој материји.

Тако се среће израз "одговорност за штету насталу терористичким актима, јавних демонстрацијама и манифестацијама" (1) који обухвата битна одређења ове штете: радње чијим дејствима се штета причињава и одговорност за њу. У новијем издању свог уџбеника "Облигационо право" овај аутор не употребљава израз "насталу" него израз "узроковати". Оба израза су прецизна и може се користити или један или други.

У правној доктрини среће се и израз "одговорност за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација и манифестација" (2). Ова терминологија је добра и тачна. Она обухвата све битне елементе ове посебне одговорности за штету. Ти елементи су: одговорност, штета и радње које наносе, проузрокују штету. Стога би наведену терминологију требало подржати.

ЗОО и наша доктрина користи синтагму "одговорност услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација" (3). Израз није најбољи јер не садржи појам штете као централни институт у овој одговорности. Наиме, он садржи одговорност и радње које могу изазвати штету, али не и израз штета без које одговорност не може настати. Ако би се наведеној синтагми додао израз штета тада би она била потпуна и примерена тој материји.

Може се, разуме се, бранити став да синтагма садржи све потребне елементе и без употребе термина штета. Где настаје, одговорност претпоставља се да постоји штета и обрнуто, где постоји штета, под одре-

(1) др Јаков Радишић, *Облигационо право*, Београд, 1979, стр. 218. и *Облигационо право*, Београд, 1990, стр. 265.

(2) др Мартин Ведриш, др Петар Кларић, *Основе имовинског права*, Загреб, 1987, стр. 420, ПВСС, Рев. 2187/86 од 13.1.1987, ППП, бр. 3, Београд, 1988, стр. 66-67.

(3) др Љубиша Милошевић, *Облигационо право*, Београд, 1982, стр. 185. и др Радомир Ђуровић, др Момир Драгашевић, *Облигационо право*, Београд, 1980, стр. 170.

њеним условима се за њу одговара. Ипак, сматрамо да је ситуација јасна ако се наведеној синтагми дода термин штета.

Доктрина користи и израз "одговорност друштвено-политичких заједница за штету насталу услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација" (4). Он није био непримерен јер је обухвата три елемента а то су: одговорност, штета и радње које могу да проузрокују штету, али и изразе "друштвено-политичка заједница" и "насталу". Израз друштвено-политичка заједница сужава, у ствари, број субјеката који би, евентуално, могли одговорати за штету, а израз насталу доприноси прецизирању. Употреба и ова два изрази, међутим, није била нетачна и имала је уже значење. Члан 180. ЗОО не користи више овај израз.

Израз "одговорност за проузроковану штету са терористичким актима, јавним демонстрацијама или манифестацијама" (5) није нетачан и обухвата више релевантних елемената: одговорност, штету и радње које могу да проузрокују штету. Израз "проузроковану" се чини сувишан, јер ако је штета настала претпоставља се да је неко одређеним радњама штету проузроковао.

У употреби је и прилично гломазни израз "одговорност друштвено-политичке заједнице за штету насталу смрћу, телесном повредом или оштећењем, односно уништењем имовине физичког лица услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација" (6). Поред елемената одговорности, штете и радње које могу да проузрокују штету користи се и израз "друштвено-политичка заједница", "настанак штете услед смрти, телесне повреде и оштећења односно уништења имовине физичког лица". Нама се чини да је непотребно назначити накнаду штете услед смрти, телесне повреде и оштећења имовине јер се одговорност за штету у овом домену на томе и заснива. Употребљени израз "друштвено-политичка заједница" прецизира њену одговорност, што аутор и истиче у први план у својој расправи.

Посебност ове одговорности за штету долази до изражаја у синтагми "посебна одговорност за штету услед смрти, телесне повреде или оштећења односно уништења имовине физичког лица настале дејством терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација" (7). Она истиче да се штета испољава у смрти, телесним повредама и оштећењу или уништењу имовине, а да је могу проузроковати терористички акти, јавне демонстрације или манифестације. Ако се томе додају и субјекти одговорности произилази да се скоро целокупна регулатива ове врсте штете наводи. Ако би се занемарила гломазност одређења ове штете, није нетачно.

У новијој судској пракси употребљава се и израз "одговорност за накнаду штете настале услед аката насиља или терора" (8). Иако се

(4) др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *Облигационо право*, Општи дио. Сарајево, 1989, стр. 222, ПВСС, Рев. 2183/86 од 13.1.1987, ППП, бр. 3, Београд, 1988, стр. 66-68.

(5) др Алајдин Алишани, *E drejta e detyrimeve*, I, Prishtine, 1989, стр. 761.

(6) др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *Облигационо право*, Београд, 1986, стр. 411.

(7) др Јожеф Салма, *Облигационо право*, НК, Београд, 1988, стр. 515.

ослања на чл. 180. ЗОО, овај израз није баш најјаснији јер има ужи домаћај и није погодан да потпуно означи овај вид штете. Израз, наиме, има у виду одговорност за штету која је изазвана актом насиља и терора, а ова штета се наноси или терористичким актом или јавним демонстрацијама или јавним манифестацијама.

Затим, у оквиру саветовања "Одговорност за штету", један реферат је гласио "Одговорност друштвено-политичке заједнице и организације које обављају послове од јавног интереса" (9). Реферат потенцира одговорност појединих (наведених) субјеката и одређује штету која може да се проузрокује предузимањем одређене радње. Ако се полази од становишта да би терминологија требало да представља тачан одраз битних обележја ове штете, стиче се утисак да би она требало да буде простија.

Најзад, у употреби је и синтагма "посебна одговорност за штету од терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација" (10), која у први план истиче посебност ове одговорности за штету. Она је посебна због тога што настаје само када се одређеним радњама проузрокује или смрт или телесна повреда или оштећење односно уништење имовине физичког лица. Сви видови штете се могу испољити и само поједином врстом радњи или један вид штете може настати због више различитих радњи. У начелу, употребљени изрази нису погрешни али би били прецизнији без речи посебна.

Изрази, који одређују овај вид штете, нису уједначени у правној доктрини. Сви они користе три основна елемента. То су: "одговорност", "штета" и "одређене радње". Ипак, срећу се и други елементи као што су "друштвено-политичка заједница", "посебна (одговорност)", "смрт", "телесна повреда", "уништење односно оштећење имовине". Они прецизирају овај вид штете али сужавају њен домаћај или је одређење штете због тога прегломазно.

По нашој оцени, најприменије је за ову штету употребити синтагму "одговорност за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација". Она је највише употребљавана, најпрецизнија и одговара бићу и природи ове одговорности за штету. То не значи да је погрешно користити и друге изразе, али они нису у потпуности примерени за ову врсту штете.

IV. ДОМЕН ПРИМЕНЕ

Правила о одговорности за штету од терористичких аката, јавних демонстрација и манифестација имају широк домен примене. Могу се применити кад је штета проузрокована кривичним делом, кад је она

(8) ПСС, Рзс. 9/92 од 13.1.1993, ИСП, бр. 9-10, Београд, 1993, бр. 77, стр. 53.

(9) Ивица Црнић, *Одговорност друштвено-политичке заједнице и организација која обавља послове од јавног интереса*, реферат са Саветовања "Одговорност за штету", Савез удружења правника Хрватске, Загреб, 1988, стр. 1090.

(10) мр Ђорђе Николић, *Посебна одговорност за штету од терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација*, реферат са Саветовања "Десет година ЗОО", Правни живот, том 1, Београд, 1988, стр. 607.

проузрокована грађанскоправним деликтом или када је штета настала радњама административних органа. Ова штета, осим тога, може имати и елементе иностраности.

У материји кривичног права се ово правило најчешће примењује јер је терористички акт махом кривично дело. Овим делом може бити проузрокована смрт или телесна повреда, али и оштећена и уништена имовина. Ово кривично дело по последицама представља врло тешко кривично дело. Приликом јавних демонстрација или манифестација, такође, може бити проузрокована штета. Ако је штета проузрокована кривичним делом, тада је у погледу постојања кривичног дела и кривичне одговорности учиниоца парнични суд везан за правноснажну пресуду кривичног суда којом се оптужени оглашава кривим. Ово, уосталом, произилази из члана 12. Закона о парничном поступку, што прихвата и наша доктрина (11).

Штета настала повредом личног интегритета односно имовине оштећеног се накнађује применом одредаба члана 180. ЗОО и општих правила о накнади како нематеријалне тако и материјалне штете (чл. 185-198 и 199-205. ЗОО). Оба вида штете се остварују пред грађанским судом, по потреби уз помоћ налаза и мишљења вештака.

Ако је штета настала због пропуста органа који су били по закону дужни да спрече ову штету, тада се примењују и правила административног права. Штета настаје услед неправилног или незаконитог рада органа управе или због пропуста организатора приредби и јавних манифестација. Тада настаје обавеза субјекта чији је то орган да штету накнади. Настанак штете услед терористичких аката, јавних демонстрација и манифестација и њена накнада у овим случајевима има и тзв. јавно-правни карактер.

Када је штета проузрокована наведеним радњама са елементом иностраности, накнада штете се остварује применом ових правила и правила међународног права. Стога је накнада ове штете сложенија, али то не значи да се не може остварити њена накнада.

V. НАСТАНАК И РАЗВОЈ

Правила о одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација су правила облигационог права. У садашњем облику она нису постојала у прошлости, не само код нас него ни у упоредном праву.

Ипак, у прошлости су постојале клице ових правила, садржане у општим правилима о одговорности за штету, независно од тога да ли је штета проузрокована кривичним делом, грађанско-правним деликтом или пропустом, односно радњама органа управе. Штета је и тада могла бити материјална и нематеријална. Наиме, и у прошлости је било диверзија, насиља, терора, демонстрација или манифестација.

Чини се да је у римском праву постојала одговорност за штету насталу терористичким актима, јавним демонстрацијама и манифес-

(11) др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 223

тацијама. Такав закључак се може извести из природе деликтне одговорности за штету. Наиме, правила о деликтима као што су *furtum* (крађа), *dominum iniuria datum* (оштећење туђе ствари), *metus* (употреба силе) (12) су доказ више за ову тврдњу. У животу је било и разбојничких крађа, употребе силе и терора у разним ситуацијама. Ову штету наклањивали су сами штетници, а и сама држава. У почетку се она покривала правилима кривичног права, а касније правилима административног те облигационог права.

Ове тврдње поткрепљује и сама историја римског права, првенствено правне сентенце. Тако је забележена сентенца: *sequi debet potentia iustiam non proecedere* - сила треба да иде иза правде а не испред ње. Она се односи на могућност употребе силе, а у ширем смислу може се односити и на саму помоћ и нужну одбрану. Временско трајање насиља ограничава сентенца *quod est violentem non est durable* - све што је насилно није дуготрајно. Слична овој је и сентенца: *qui vim facit dolo malo facit* - ко учини насиље поступа несавесно (13). Овде се насиље презентира у општем плану као несавесна радња. За нашу расправу она је значајна јер спомиње насиље којим је могуће нанети штету ономе против кога је употребљена.

У феудалним друштвима нису изграђена правила о одговорности услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација. То не значи да у правима тих држава није било терора, диверзија, разбојничких крађа, побуна и гашења побуна, насиља, јавних демонстрација или манифестација.

У капиталистичким друштвима штета од терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација постаје све чешћа. Она је наклањивана применом општих правила о одговорности за штету. У савременом праву, одговорност за ову врсту штете решава се, у неким правима, правилима о осигурању или одговорношћу државе. Тако је у немачком праву предвиђено да за наведене радње којима је проузрокована штета личном и телесном интегритету човека одговара држава, а за штету проузроковану на имовини одговара осигуравајућа организација (14). Предвиђања су да ће се чак и у 21. веку терор и насиље повећати, па савремено право мора у овом домену поставити и одговарајућа правила.

Наше право у члану 180. ЗОО санкционише као посебну одговорност одговорност за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација (15). Одговорност терети државу, чији су органи по важећим прописима били дужни да спрече такву штету. Она одговара ако настане смрт, телесна повреда или оштећење односно уништење имовине физичког лица услед аката насиља или терора, као и приликом јавних демонстрација или манифестација. Основ одговорности државе је објективан, с тим да она неће одговарати ако ову штету

(12) др Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Београд, 1971, стр. 281-286; др Иво Пухан, *Римско право*, Београд, 1971, стр. 336-340.

(13) др Драгомир Стојчевић, др Анте Ромац, *Dicta et regule iuris*, II, Београд, 1971, стр. 365, 457 и 410.

(14) др Јожеф Салма, *op. cit.*, стр. 515.

(15) Коментар ЗОО, I књига, Београд, 1995, стр. 413-418.

проузрокује неко као помагач, учесник, подстрекач. Ако држава ипак исплати насталу штету, има право да се регресира од лица које је штету проузроковало. Ако накнада штете није захтевана у одређеном року, наступа застарелост захтева за њену накнаду. Из наведених правила произилази да је ЗОО на одговарајући начин регулисао ову врсту штете.

VI. ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ

Приликом одређивања основа одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација потребно је бити обзирив. Наиме, у овој материји нема јединствених правила о основу одговорности за штету. Одговор се може потражити у одговорним субјектима за штету. За ову штету, по правилу, одговара држава, а може одговарати и штетник, затим солидарно држава и оштећени, организатор манифестације и приредбе, подстрекач, учесник и помагач.

Тек када се говори о одговорности друштвено-политичке заједнице, односно државе, став је јединствен. Држава, наиме, одговара по основу објективне одговорности за штету (16). Аргументи који се истичу у прилог овог става нису исти. Једни истичу да се за ову штету одговара по објективном основу одговорности, без неког образложења, други сматрају да је основ објективан са апсолутном претпоставком кривице или апсолутно претпостављена службена грешка органа друштвено политичке заједнице односно државе. Трећа група теоретичара мисли да објективна одговорност за штету постоји због тога што је радња којом се штета проузрокује опасна делатност, четврта да је објективна одговорност правичнија за оштећеног јер када је штета проузрокована терористичким актом, јавном демонстрацијом или манифестацијом врло је тешко утврдити кривицу учиниоца штете. Пето становиште сматра да се објективна одговорност налази у начелу солидарности у нашем праву, док шесто истиче да објективан основ одговорности државе постоји у чињеници што по уставу и закону држава гарантује имовину и лични интегритет грађана.

Штетник који је проузроковао штету одговара за њу по принципу кривице. У овом случају примењују се одредбе члана 154. ЗОО где се кривица претпоставља, с тим што штетник може доказивати да није одговоран за насталу штету. Када су одговорни држава и штетник, они онда одговарају солидарно, на основу члана 206. ст. 1. ЗОО. Кад неко у наведеним актима (нпр. насиље) одговара као помагач, организатор,

(16) др Алајдин Алишани, *op. cit.*, стр. 717; др Томислав Ђоковић, *Одговорност друштвено-политичке заједнице за штету због незаконитог рада њених органа*, реферат са Саветована "Десет година ЗОО", ПЖ, том 1, Београд, 1988, стр. 637; др Борис Визнер, *Коментар ЗОО II*, Загреб, 1978, стр. 91; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 413; др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 224-225; др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр. 186; др Јаков Радишић, *op. cit.*, стр. 265; др Радомир Ђуровић, др Момир Драгашевић, *op. cit.*, стр. 176; Ивица Црнић, *op. cit.*, стр. 1090; др Јожеф Салма, *op. cit.*, стр. 515-516; др Мартин Ведриш, др Петар Кларић, *op. cit.*, стр. 420.

учесник, подстрекач и претрпи штету, онда он нема право на накнаду штете, и сам сноси последице те штете (17).

VII. УСЛОВИ ОДГОВОРНОСТИ

Услови одговорности за штету од терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација су: 1. да је штета проузрокована, 2. да је штета проузрокована терористичким актом, јавним демонстрацијама или манифестацијама, 3. да постоји узрочна веза између предузете радње и настале последице и 4. да постоји противправност. Ови услови се морају кумулативно испунити. Постоји сагласност у теорији да прва три услова морају бити остварена, док четврти услов неки аутори не наводе као услов одговорности за штету. Излагања која следе имају за циљ да објасне услове одговорности за штету.

1. Да је штета проузрокована

Да би постојала одговорност мора претходно настати штета. Штета може бити проузрокована терористичким актом, јавним демонстрацијама или јавним манифестацијама а односи се на интегритет људи и имовину. Штета на имовини се односи на њено оштећење или уништење, а на личном интегритету човека у виду смрти или телесне повреде. Она се може испољити као материјална и нематеријална штета. Материјална штета у имовини односи се на њено оштећење или уништење дејством терористичког акта, јавне демонстрације или манифестације. Ако је наведеним радњама проузрокована телесна повреда, материјална штета обухвата трошкове лечења, евентуалне набавке ортопедских помагала, трошкова оспособљавања за други посао, губитак очекиване зараде итд. Али, ако је повредом настала потпуна неспособност за рад оштећеног, накнада ове штете врши се и одређивањем ренте за живот оштећеног.

Када је дејством наведених радњи настала смрт, материјална штета обухвата и трошкове сахране, а уколико је смрт наступила касније материјални трошкови се састоје и од трошкова лечења и трошкова издржавања лица које је погинули издржавао или стално помагао. Ако је телесна повреда изазвала психички бол, психичку патњу, односно страх, оштећени, под одређеним условима има право на накнаду нематеријалне штете. Такође, услед смрти блиског лица наноси се психички бол, психичка патња оштећеном, те он стиче право да захтева новчану накнаду нематеријалне штете (18).

У судској пракси се срећу случајеви проузроковања материјалне и нематеријалне штете терористичким актом, јавним демонстрацијама или јавним манифестацијама. Ипак, мали број судских одлука је објављен и ако се чини да има више решених случајева.

(17) *Коментар ЗОО, "Савремена администрација"*, Београд, стр. 150-151 и *Коментар ЗОО, I*, Београд, 1995, стр. 413-418.

(18) др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412; др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 717; др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 225. и 226.

У једном случају је, тако, друштвено-политичка заједница била обавезна да накнади штету (која је одговарала за штету све до ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о облигационим односима у 1993. години, од када одговара држава) која је проузрокована актом насиља и терора. Штета је настала постављањем експлозива на перону железничке станице у Београду. Приликом експлозије оштећена је задобила прелом леве подлактице са заосталим металним страним телима и разарањем десне ноге у целини, због чега је она више пута оперисана и лечена. Услед повреда животна активност тужиље је трајно и дефинитивно умањена за 45%, а претрпела је и примарни страх. Суд је, стога, оценио да је захтев за накнаду материјалне и нематеријалне штете основан (19).

У другом случају суд је обавезао превозиоца да родитељима, чији је син погинуо у авионској несрећи изазваној експлозивом скривеним у пртљагу (који је превожен у предњем багажнику авиона) накнади нематеријалну штету због психичких патњи за погинулим сином (20).

Забележена је и старија одлука о одговорности за штету општине, као друштвено-политичке заједнице. У одлуци се истиче да је општина, као друштвено-политичка заједница, дужна гарантовати грађанима безбедно кретање улицама и да отклони све опаности за живот и имовину људи, а ако грађанин претрпи штету од тих радњи, она је за њу одговорна (21).

Новија пресуда Савезног суда је овај став прецизирала одређујући да је: друштвено-политичка заједница чији су органи по важећим прописима били дужни да спрече штету која је настала, одговорна у смислу чл. 180. ЗОО за накнаду ове штете само онда када су акти терора или насиља уперени против државног система (22).

У пракси има случајева када грађанин као учесник неке од манифестација претрпи штету. Тако се дешава да грађани, гледајући манифестације са дрвећа или балкона, падну и повреде себе или неког другог учесника манифестације. Са правом се, у овим случајевима, истиче да општина која је била по закону дужна да осигура грађане и њихову имовину од штете, за њу и одговара (23).

2. Да је штета проузрокована терористичким актом, јавном демонстрацијом или манифестацијом

Овим радњама је потребно да је проузрокована штета на имовини или личном интегритету човека. Свака од наведених радњи може понаособ да, под одређеним условима, изазове штету. Члан 180, став 1. ЗОО није дефинисао ове радње него их је само набројао. Став 2. истог члана

(19) ПВСС, Рев. 2187/86 од 13.1.1978, ППП, бр. 3, Београд, 188, стр. 66, 67.

(20) Окружни суд у Београду, Гж. 968/78 од 17.2.1978; Бранислав Нешковић, *Посебни случајеви одговорности за штету*, реферат са Саветовања "Уговорно и одштетно право према ЗОО", Крагујевац, 1978, стр. 486.

(21) Бранислав Нешковић, *op. cit.*, стр. 486.

(22) ПСС, ГС. 9/92 од 13.5.1993, ИПС, бр. 9-10, Београд, 1993, бр. 77, стр. 53.

(23) ОВСХ, Гж. 2801/73, Гж. 911/74, Бранислав Недељковић, *op. cit.*, стр. 486.

одређује да су све ове радње усмерене на подривање уставног уређења. Да бисмо боље расветлили проблеме потребно је сваку радњу посебно сагледати.

а) Терористички акт*. Терористички акт је противзаконита радња која изазива одређене последице по лични интегритет људи и имовине. Истовремено он подрива уређење државе. Наиме, терористички акт се предузима против државе, против уређења државе, у циљу дестабилизације земље. Он је опасан пошто угрожава људе, њихову имовину и државу. Терористички акт је терористички напад или диверзантска акција коју врше терористи и то појединци или група људи с циљем дестабилизације државе односно државног уређења (24). С друге стране, у кривичном праву се под тероризмом сматра акција насиља, инспирирана политичким мотивима, управљена против одређене државе и њене безбедности. Циљ тероризма је изазивање страха и личне несигурности грађанина једне земље, а да би се то постигло употребљавају се разорна и друга средства која доводе у опасност имовину и живот неодређеног и неограниченог броја људи (25). Из ових навода и садржаја члана 125. КЗ СФРЈ произилазе битни елементи терористичких аката. То су: 1. да је предузета опште опасна радња или вршење неког насиља, 2. предузета радња треба да изазива страх код појединаца или групе људи у погледу њиховог телесног интегритета или живота и 3. да је радња предузета из непријатељских побуда против државе (26).

Општа опасна радња постоји када се изазива пожар, експлозија, ако се употребе отрови и отровни гасови, нека енергија или јонизујуће зрачење. Супротно томе, акт насиља постоји када се употреби физичка сила, физичка или нека друга снага, хипноза и друга омамљујућа средства с циљем да се неко против своје воље доведе у несвесно стање или да се онеспособи за отпор (27). Ови елементи опште опасне радње се морају доказати у сваком конкретном случају уз евентуалну помоћ одговарајућег вештака.

Изазивање страха је опасна радња и битан елеменат тероризма. Овај израз користи и члан 125. КЗ СФРЈ. Ова радња је релевантна ако је њом изазван страх јаког интензитета код појединаца или групе људи за лични интегритет или живот (28). Да ли постоји такав страх утврђује суд саслушањем вештака медицинске струке и извођењем других доказних средстава.

Непријатељска побуа је, такође, елеменат терористичког акта који појам употребљава и члан 125. КЗ СФРЈ. Ова радња се испољава у акцијама против друштвено-економског и друштвено-политичког сис-

(24) Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр 222; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 411. и 412; *Коментар ЗОО*, том I, Крагујевац, 1980, стр. 535, *Коментар ЗОО*, том I, Београд, стр. 504; и др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 717.

(25) *Коментар КЗ СФРЈ*, Београд, 1978, стр. 448.

(26) др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр 223.

(27) др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 717; др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр 125; *Коментар ЗОО*, том I, Крагујевац, 1980, стр. 535.

(28) др Bogdan Loza, др Nevenko Misita, *op. cit.*, стр 223; *Коментар КЗ СФРЈ*, Београд, 1978, стр. 448.

тема, а предузима се против носилаца власти у земљи, против њених институција и органа који обезбеђују уређење земље (29).

Битна обележја терористичког акта у облигационом праву одређују се уз ослањање на учење теорије кривичног права. То је разумљиво јер важеће облигационо право не познаје дуго овај институт за разлику од кривичног. Терористички акт не обухвата уобичајено насиље које може да изврши појединац или група људи, као што су туче, крађе, силовања и убиства.

Грађански суд који одлучује о накнади штете проузроковане терористичким актом мора сачекати одлуку кривичног суда без обзира да ли је осуђујућа или ослобађајућа. Ако је учинилац непознат тада се, ипак, може захтевати накнада штете. Наиме, члан 180. ЗОО захтева да се утврди да је штета проузрокована терористичким актом, а не и ко је терориста (30). За штету која је на тај начин проузрокована одговара држава, која се може регресирати од учиниоца терористичког акта.

б) Јавна демонстрација. Јавна демонстрација је негодовање веће или мање групе људи. Демонстрације могу бити организоване, када се захтева одобрење надлежног органа управе. У одобрењу се одређује време, место и разлог одржавања демонстрација. Али јавна демонстрација може бити и спонтана. Учесници демонстрација се противе извесним мерама државе или неким политичким структурама. Негодовање учесника демонстрација може бити усмерено не само против мера у сопственој држави него и против мера у другој држави, против међународне организације итд.

Организатор јавних демонстрација може бити политичка странка, али и било ко други.

Јавна демонстрација може бити мирна, без екцеса, без штете по друга лица. У животу се дешава да учесници јавних демонстрација проузрокују штету другим лицима због одређених циљева које желе постићи или услед неконтролисаног понашања учесника или пропуста у интервенцији органа реда. У овим случајевима може доћи до оштећења или уништења имовине, телесне повреде или смрти. Ако су демонстрације мирне, или када негодују појединци, тада не постоји јавна демонстрација (31).

в) Јавна манифестација. Јавна манифестација постоји у случајевима када људи изражавају подршку за акте и мере предузете од органа власти у земљи. Подршка се може дати и за мере страних држава,

(29) Члан 125. КЗ СФРЈ (пре 1990.) гласи: "Ко из непријатељских побуда према СФРЈ изазива експлозију, пожар или предузима другу опште опасну радњу или акт насиља којима може да се створи осећај личне несигурности код грађана или групе грађана." Види и: др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 223.

(30) др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 223.

(31) *Коментар ЗОО*, I, Крагујевац, 1980, стр. 536; *Коментар ЗОО*, I, Београд, 1980, стр. 504; др Борис Визнер, *Коментар ЗОО*, II, Загреб, 1978, стр. 814-816; др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 717; др Живомир Ђорђевић - др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412; др Богдан Лоза - др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 234; др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр. 185; др Јаков Радишић, *op. cit.*, стр. 265; др Мартин Ведриш - др Петар Кларић, *op. cit.*, стр. 42; др Јожеф Салма, *op. cit.*, стр. 516; др Радомир Ђурковић - др Момир Драгашевић, *op. cit.*, стр. 176; Ивица Црнић, *op. cit.*, стр. 1090. и Бранислав Нешкивић, *op. cit.*, стр. 483.

њихових органа, организација и међународних организација. Циљ учесника је, махом, солидарност са предузетим мерама од стране наведених органа. Јавна манифестација може бити организована од стране политичких странака, односно организација или спонтана. Ако је манифестација организована, тада се претходно прибавља и одобрење за њено одржавање. Јавна манифестација се може одржати и без одобрења, нарочито кад је спонтана (32).

По редовном току ствари јавна манифестација, када је одобрена или спонтана, не проузрокује штету. Али, дешава се да услед ових манифестација настане штета на имовини или неко лице претрпи телесну повреду или буде усмрћено. Штету могу проузроковати поједини учесници манифестације својим поступцима или поједини припадници органа реда својим неконтролисаним понашањем.

3. Узрочна веза

Штета која је проузрокована терористичким актом, јавном демонстрацијом или манифестацијом је, по правилу, у узрочној вези са наведеним радњама. Веза између штете и било које радње је узрочно последична. Ако је штета проузрокована терористичким актом разумљиво је да је последица теже природе, јер је у питању опасно дело, односно кривично дело. Када је штета настала услед јавне демонстрације, проузрокована штета је у узрочној вези са том радњом. Јавна демонстрација је мање опасна од терористичког акта. Такође, штета може бити изазвана неком јавном манифестацијом која је мање опасна од терористичког акта и јавне демонстрације (33). Приликом доношења судске одлуке потребно је брижљиво утврдити услед којих радњи је штета настала, а поред осталих доказних средстава саслушати и вештаке одговарајуће струке.

4. Противправност

У правној доктрини се као услов одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација не наводи противправност. Насупрот томе, сматрамо да код ове врсте одговорности постоји противправност. Овај услов ћемо сагледати кроз радње којима се проузрокује штета. Ако се штета проузрокује терористичким актом, онда нема сумње да је радња противправна, а представља и кривично дело које је у оштром сукобу са правним поретком. Када је штета проузрокована јавним демонстрацијама тада је и она против-

(32) др Мартин Ведриш, др Петар Кларић, *op. cit.*, стр. 420; др Јаков Радишић, *op. cit.*, стр. 265; др Алајдин Алишани, *op. cit.*, стр. 717; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412; др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 223; др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр. 185; Коментар ЗОО, том I, Крагујевац, 1980, стр. 536.

(33) др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр. 185; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412; др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 234; др Радомир Ђуrowић, др Момир Драгашевић, *op. cit.*, стр. 170; Ивица Црнић, *op. cit.*, стр. 1090. и др Борис Визнер, Коментар ЗОО, II том, Загреб, 1978, стр. 814. и 815.

правна без обзира да ли је демонстрација одобрена или спонтана. Уколико је штета проузрокована јавним манифестацијама и тада је штета углавном изазвана противправним деловањем, независно од чињенице да ли је манифестација одобрена или спонтана.

Противправност би требало за ову врсту одговорности прагматички поставити, тако да буде примерена овој врсти одговорности за штету.

VIII. ОДГОВОРНИ СУБЈЕКТИ

Из садржаја члана 180. и 181. ЗОО произилази да за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација и манифестације одговара, односно може да одговара држава, организатор манифестације, јавне демонстрације, штетник и оштећени. Ови субјекти одговарају ако су кумулативно остварени одређени услови.

Централни одговорни субјекат је држава. Други субјекат који има своје значајно место у подручју одговорности је организатор јавне демонстрације или манифестације. Субјекат одговорности је и оштећени који је махом учесник у проузроковању штете, али и оштећени сноси последице ако је сам допринео у настанку штете. Такође, треће лице може претрпети штету иако није предузимало штетне радње. С обзиром на положај свих тих лица у домену одговорности потребно је овим питањима посветити већу пажњу.

1. Одговорност државе

На основу одредаба члана 180. став 1. ЗОО држава одговара за штету јер су њени органи по важећим прописима дужни да спрече настанак штете. Држава одговара за штету јер одредбе члана 69. став 1. и члана 77. тачка 5. Устава СРЈ гарантују лични интегритет и интегритет имовине људи. Пре новела ЗОО из 1993. године одговарала је за ову врсту штете друштвено-политичка заједница (општина, покрајина, Република и Југославија). Општина је, тако, одговарала ако се неком лицу услед наведених радњи проузрокује телесна повреда или смрт као и оштећење или уништење имовине (34). Поред наведених услова потребно је да је штета настала на подручју општине.

Држава одговара за штету услед терористичког акта предузетог у авионском саобраћају. Наиме, члан 77. тачка 5. Устава СРЈ прописује да држава регулише безбедност у свим врстама ваздушног саобраћаја (35).

Држава има право регреса ако се утврди ко је штету проузроковао (36). Регрес се може остварити ако је штета исплаћена оштећеном, ако

(34) др Радомир Ђуровић, др Момир Драгашевић, *op. cit.*, стр. 170; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412. и 413; др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 718. и *Коментар ЗОО*, том I, Крагујевац, 1980, стр. 537.

(35) др Јаков Радишић, *op. cit.*, стр. 265; др Живомир Ђорђевић - др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412; др Богдан Лоза - др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 255. и *Коментар ЗОО*, том I, Крагујевац, стр. 537.

(36) Чл. 180. ст. 3. ЗОО гласи: "Држава има право и обавезу да захтева накнаду исплаћеног износа од лица које је штету проузроковало".

је утврђен штетник и поднесен захтев за регрес. Од момента када је износ штете исплаћен оштећеном, држава може захтевати од одговорног лица и затезну камату. Држава, осим тога, може солидарно одговарати за штету са штетником на основу члана 206. став 3. ЗОО (37).

Држава одговара по основу објективне одговорности за проузроковану штету, док се за штету коју проузрокују органи одговара по принципу кривице.

2. Одговорност организатора јавних демонстрација или манифестација

Организатор јавне демонстрације, без обзира да ли је спонтана или одобрена, одговара за штету - за проузроковану смрт или телесну повреду физичког лица или ако је оштећена односно уништена имовина. Таква одговорност произилази из члана 181. ЗОО (38). Према овој одредби организатор окупљања већег броја људи у затвореном или на отвореном простору одговара за штету насталу смрћу или телесном повредом коју неко претрпи услед изванредних околности које у таквим приликама могу настати, као што је гигање маса, општи неред и слично.

3. Штетник

У овој врсти штете одговорни субјекат је штетник. Он је субјекат који је терористичким актом, или као учесник јавне демонстрације или јавне манифестације проузроковао штету на личном интегритету одређеног лица или на имовини. Ако је он лично претрпео штету нема право да захтева њену накнаду.

По правилу, штетник није службено лице које у оквиру законских овлашћења присуствује демонстрацијама ради заштите интегритета имовине или лица. Ипак, службена лица могу проузроковати штету ако изгубе контролу и прекораче законска овлашћења (39). Одговорност штетника или службеног лица мора се у судском поступку доказати.

4. Оштећени

Оштећено је оно лице које је претрпело штету у имовини или је повређен његов лични интегритет. Он штету може претрпети од терористичког акта, јавне демонстрације или јавне манифестације. Ако је оштећени учествовао у наведеним радњама нема право на накнаду штете. Право на накнаду штете може остварити ако је штету претрпео услед било које од наведених радњи, ако није учесник у предузимању те радње, односно да је треће лице и да је поднео захтев за накнаду штете. Ако је неко од учесника у одобреној демонстрацији или јавној

(37) Ивица Црнић, *op. cit.*, стр. 1090.

(38) Коментар ЗОО, том I, Крагујевац, стр. 535; др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 225; Коментар ЗОО, том I, Београд, 1980, стр. 504.

(39) др Alajdin Alishani, *op. cit.*, стр. 718; др Живомир Ђорђевић, др Владан Станковић, *op. cit.*, стр. 412. и 413. и др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 224.

манифестацији претрпео штету, онда по правилу одговара организатор ових скупова - члан 181. ЗОО (40).

IX. ОСЛОБАЂАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Када је штета проузрокована дејством терористичког акта или јавном демонстрацијом или манифестацијом, за ту штету, по правилу, одговара држава. Она се ослобађа од одговорности ако се утврди ко је ту штету проузроковао. Држава се ослобађа одговорности за штету и ако ју је проузроковао организатор, учесник, подстрекач или помагач или се учесник у тим радњама кретао у забрањеним зонама.

Традиционална околност за ослобађање од одговорности за штету уопште - виша сила тешко би могла доћи до изражаја у овој материји (41).

X. ЗАСТАРЕЛОСТ ПОТРАЖИВАЊА

Захтев за накнаду ове врсте штете, према одредбама члана 180. став 4. ЗОО, застарева у роковима који важе за потраживање накнаде штете уопште. Правила о застарелости потребно је пажљиво применити и разграничити случајеве када је штета проузрокована и кривичним делом или само грађанскоправним деликтом. Сходно томе, на ову врсту одговорности потребно је применити одредбе члана 376. стр. 1. и 2. и члана 371. став 1. ЗОО.

Члан 376. ст. 1. и 2. ЗОО поставља два правила. Прво правило одређује да накнада штете проузрокована деликтном радњом застарева у субјективном року од три године. Тај рок тече од момента када је оштећени сазнао за штету и штетника. Друго правило предвиђа објективни рок застарелости - у коме то потраживање застарева у сваком случају. Он износи пет година, а тече од дана када је штета настала (42).

Ако је штета настала кривичним делом онда ће се на ову врсту штете применити одредбе члана 377. ЗОО. Према ставу 1. овог члана кад је штета проузрокована кривичним делом, а за кривично гоњење је предвиђен дужи рок застарелости, захтев за накнаду штете према одговорном лицу застарева кад истекне време одређено за застарелост кривичног гоњења (43).

Прекид застаревања кривичног гоњења повлачи за собом и прекид застаревања захтева за накнаду штете, а исто важи и за застој застаревања (чл. 377. ст. 2. и 3).

(40) др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 224.

(41) др Љубиша Милошевић, *op. cit.*, стр. 186; др Јаков Радишић, *op. cit.*, стр. 226 и др Богдан Лоза, др Невенко Мисита, *op. cit.*, стр. 225.

(42) др Борис Визнер, *Коментар ЗОО*, том II, Загреб, 1978, стр. 1323-1325; *Коментар ЗОО*, том I, Београд, 1980, стр. 848-851 и *Коментар ЗОО*, том I. Крагујевац, 1980, стр. 923-924.

(43) др Борис Визнер, *Коментар ЗОО*, том II, Загреб, 1978, стр. 1325-1327; *Коментар ЗОО*, Крагујевац, 1980, стр. 924-925. и *Коментар ЗОО*, том I, Београд, 1980, стр. 851-853.

XI. ЗАКЉУЧАК

Правила о одговорности за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација регулисана су чланом 180. ЗОО. Ово је посебна одговорност за штету на коју се, претежно, примењују посебна правила.

Од 1978. године до данас члан 180. ЗОО је претрпео више измена и допуна. У првобитној верзији он је имао само један став, а сада четири става. Измене и допуне члана 180. ЗОО резултат су учесталих случајева штете настале терористичким актима, јавним демонстрацијама или манифестацијама, али и тежње законодавца да олакша обештећење оштећеног.

За ову штету одговара држава јер су њени органи били дужни спречити и настанак штете. Таква одговорност произилази из одредаба Устава СРЈ који гарантује сигурност људи и имовине.

Држава одговара по принципу објективне одговорности за штету, с обзиром да је, због природе радњи којима је штета проузрокована, тешко утврдити ко је за њу крив. Осим тога, учинилац штете је често непознат или је слабог имовинског стања па није у могућности да штету накнади.

Штета може бити проузрокована у имовини или се може повредити интегритет човека, а испољава се као материјална и нематеријална.

Предвиђа се да ће се овај вид штете проширити до краја овог века и да ће тај тренд задржати и почетком 21 века. Такво стање у животу мора бити праћено одговарајућом правном регулативом.

(Примљено 5. септембра 1995)

Dr. Alajdin S. Ališani
Professor of the Faculty of Law in Priština

LIABILITY FOR DAMAGE DUE TO TERRORIST ACTS, STREET DEMONSTRATIONS OR MANIFESTATIONS

Summary

The rules concerning liability for damage due to terrorist acts, street demonstrations and manifestations are relatively new in Yugoslav law. For the first time, they have been provided in the Law of Obligation Relations (Torts & Contracts Law), which entered into force on Oct. 1, 1978. However, these cases of liability have been treated in judicial practice even before that date.

Liable for the above damaging acts is the state, whose agencies are otherwise under a duty, according to positive precepts, to prevent eventual damage. Liable for the damage may also be the following actors: damage-feasor, person suffering damage, accomplice, participant, instigator and organizer of mentioned acts. The state is liable according to the principle of absolute liability (i.e. liability without fault), while natural persons - according to the principle of fault.

Mentioned acts may cause damage to property, death or injury to individuals, while the damage may be of property nature or of non-material nature.

The acts causing mentioned kinds of damage are dangerous ones, and are undertaken by an individual or by a group or people. Most serious ones are the terrorist acts, since they amount, at the same time, to criminal act, too.

Key words: *Terrorist act. - Street demonstration. - Manifestation. - Damage. - Liability. - Compensation of damage.*

Alajdin S. Ališani

professeur à la Faculté de droit de Priština

LA RESPONSABILITE POUR LES DOMMAGES PROVOQUES LORS D'ACTES DE TERRORISME, DE MANIFESTATIONS PUBLIQUES OU DE PROTESTATIONS

Résumé

Dans le droit yougoslave l'établissement de règles déterminant la responsabilité pour les dommages provoqués lors d'actes de terrorisme, de manifestations publiques et de protestations est de date relativement récente. Ces règles ont été promulguées dans le Code des obligations qui est entré en vigueur le 1.10.1978. bien que la jurisprudence connaisse, déjà auparavant, des cas de responsabilité établie pour ce genre de dommage.

La responsabilité pour les dommages provoqués par des actes de terrorisme, des manifestations publiques et des protestations, incombe à l'Etat dont les organes, d'après les règlements en vigueur, sont tenus d'empêcher de tels dommages. Pour ce genre de dommages peuvent également répondre leur auteur, un assistant, la personne lésée, un participant, l'instigateur et l'organisateur des actes mentionnés. L'Etat répond d'après le principe de la responsabilité objective et les autres personnes d'après celui de la culpabilité.

Les actes mentionnés peuvent causer un dommage patrimonial, la mort ou une lésion corporelle d'une personne physique, alors que le dommage peut être matériel ou moral.

Les actes causant ce type de dommage sont dangereux et sont entrepris par une personne ou par un groupe. L'acte le plus dangereux est l'acte de terrorisme puisqu'il constitue en même temps un acte pénal.

Mots clés: *Acte de terrorisme. - Manifestation publique. - Protestation. - Dommage. - Responsabilité. - Réparation du dommage.*

* Напомена са стране 653: Дато тумачење терористичког акта примењиво је само на период до доношења Закона о изменама и допунама КЗ СФРЈ из 1990. године; тада је биће кривичног дела тероризма (чл. 125) битније изменено (напомена редакције).

др Бранко Морант,
ванредни професор Правног факултета у Бања Луци

О РАЧУНАЊУ ВРЕМЕНА У ОБЛИГАЦИОНОМ ПРАВУ

У раду се покушава провјерити хипотеза по којој у примјени члана 77. Закона о облигационим односима једино извјесно опстаје правило по којем ће се рокови одређени у недељама, мјесецима или годинама рачунати тако да завршни рок увијек буде последњи дан тога мјесеца. То због тога што се почетак и завршетак рока не могу поклапати по имену и броју како то прописује ЗОО.

Кључне речи: *Рок - Рачунање рокова. - Компутација. - Грађанско-правни однос*

У закону о облигационим односима ("Службени лист СФРЈ, бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89 и "Службени лист СРЈ" бр. 31/93) у Првом делу, Глави II, Одељку 1, Одсеку 1 и Пододсеку VIII, Рок - налазе се одредбе ставова (1) и (2) члана 77, на које ћемо се овом приликом осврнути. Најпре ћемо цитирати наведене ставове члана 77. ЗОО, како би читалац могао пратити наше излагање:

"(1) Рок одређен у данима почиње тећи првог дана *после догађаја* од кога се рок рачуна, а завршава се истеком последњег дана рока.

(2) Рок одређен у недељама, месецима или годинама завршава се оног дана који се *по имену и броју* поклапа се даном настанка догађаја од кога рок почиње да тече, а ако таквог дана нема у последњем месецу, крај рока пада на последњи дан тога месеца".

Под рачунањем времена у облигационом праву подразумијева се рок. Рок је, према уобичајеном дефинисању, "у уговору одређено вријеме за које странке вежу почетак или престанак учинка уговора. Од рока зависи доспијеће права и обавеза из уговора. За разлику од увјета за који је неизвјесно хоће ли наступити, за рок је увијек извјесно да ће наступити (1)". Да ли ова дефиниција у потпуности одражава нормативну стварност ЗОО? Заправо, можемо се сложити са констатацијом да је за рок увијек извјесно да ће наступити, али, чини нам се да према цитираној одредби ЗОО, става (2) члана 77, није извјесно када ће рок наступити. Према нашој хипотези једино је извјесно да ће се у сваком

(1) др Борис Визнер, *Коментар закона о обвезним односима*, стр. 41.

случају морати примјењивати допунско правило из ове одредбе које би требало само изузетно примјенити, а које гласи: "... а ако таквог дана нема у последњем месецу, крај рока пада на последњи дан тог месеца". Да би ову хипотезу потврдили или одбацили послужићемо се ставовима из Коментарара ЗОО (2). У Коментару се истиче да је у ЗОО усвојено да се вријеме рачуна по календару, и то по календарским јединицама (дани, недеље, мјесеци). Даље се истиче да се рокови дијеле на: строге (императивне), диспозитивне и одређене од стране субјеката. Као императивне Коментар издваја преклузивне рокове и рокове застарјелости. Диспозитивни су рокови одређени диспозитивном правном нормом и примјењују се уколико странке нису другачије одредиле за конкретни случај. И, најзад, "уговорени рокови" могу бити одређени од странака, али и не морају. Према нашем мишљењу одредба члан 77. има карактер опште одредбе и примјењује се на све наведене врсте рокова систематизоване према субјекту који их поставља. Најмање недоумица око примене ове одредбе могу постићи само уговорне странке прецизним уговарањем својих терминских питања. То значи да у уговору означи да уговор ступа на снагу 1.VIII 1990. године, а престаје да важи 30.VIII 1990. године. Аналогно овом примјеру, примјену одредбе ЗОО о рачунању рокова може избјећи и посебни законодавац прецизним одређивањем рока у законској одредби неког *lex specialis*. Међутим, уколико странке одреде само почетак рока, а не прецизирају завршетак рока, на њихов однос мораће се примјенити одредба члана 77. ЗОО. Потпуности ради желимо истаћи да се почетак рока различито одређује у зависности од тога да ли се рок утврђује у данима (став (1) члана 77. ЗОО) или се рок одређује у недељама, мјесецима или годинама (став (2) члана 77. ЗОО). Рок одређен у данима почиње тећи "другог дана", тј. "првог дана после догађаја од кога се рок рачуна". А рок одређен у недељама, мјесецима или годинама почиње тећи "првог дана", јер се дан завршетка рока "по имену и броју поклапа са даном настанка догађаја од кога рок почиње да тече...". Према томе дан почетка рока треба да се поклапа са даном завршетка рока "по имену и броју" с тим што ће неминовно пасти у неку будућу недељу, мјесец и(или) годину. Да ли је то, због календарског рачунања времена, односно структуре календара, увијек и уопште могуће? Примјери које аутори коментарара у поменутом Коментару ЗОО (види фусноту 1) дају показују да то није могуће. Тако Визнер (3) за рок одређен у недељама даје примјер: "Ако је за предају робе одређен рок од два тједна, а уговор је склопљен у уторак 12. рујна, рок ће се завршити у уторак 26. рујна". Из овог примјера видимо да се почетак и завршетак рока поклапају "по имену", јер и почетак и завршетак рока падају у "уторак", али се не поклапају по броју, јер је почетак рока 12., а завршетак рока је 26.

У Коментару ЗОО (види фусноту 2) на стр. 227. даје се слиједећи примјер: "Нпр. ако је одређено да важност уговора почиње да тече две недеље (месеца или године) од дана потписа уговора, а он је потписан у уторак 5. јануара 1978. године, тада важност уговора почиње тећи од

(2) Коментар Закона о облигационим односима 1, "Савремена администрација", 1980, стр. 226 и 227.

(3) др Борис Визнер, *op. cit.*, стр. 42.

уторка у трећој недељи месеца јануара (6. марта 1978. односно 6. јануара 1980. године). Понедељак треће недеље јануара 1978. године (5. март 1978. године односно 5. јануар 1980. године) биће последњи дан означеног рока. Уколико таквог дана односно броја нема у последњем месецу (нпр. 31), сматра се да крај рока пада на последњи дан тог месеца (30. дан у том месецу)".

Ово тумачење одговара, можда, духу закона, ако под духом закона подразумевамо устаљену и укоренењу правну праксу. Међутим, овакво тумачење одступа од слова закона који тражи да се завршетак рока по имену и броју поклапа са даном настанка догађаја од кога рок почиње да тече. Ову законску досљедност исправљају неки коментатори ЗОО (4) на слиједећи начин: "Рок одређен у недељама, месецима или годинама, завршава се истеком оног дана, који, у последњем месецу, *својим датумом* (подвукао Б.М.) одговара дану закључења уговора, односно дану када се десио догађај од кога се рачуна рок". Ова интервенција коментатора је исправна, заправо, једино могућа, иако не одражава вјерно законски текст, пошто од њега свјесно одступа. Можемо је схватити само као индиректну критику законског текста *de lege lata*, и позив да се он на уобичајени начин измијени у предложеном смислу. Могуће да се овај коментаторски захват може објаснити у свјетлу опаске о карактерологији професора позитивног права коју је духовито изнео пок. професор Бартош, и која гласи: "Професори позитивног права у великој мери иду испред законодавства и излажу својим студентима и читаоцима као право оно што они заступају, оно што они желе, а не оно што стварно чини садржину позитивног система".

Иначе, компутација, израчунавање почетка или завршетка рока, дио је материје општег дијела грађанског законика. Стога се старија правна литература, прије доношења ЗОО, о овом питању правилније изјашњавала. Тако пок. професор Војислав Спаић (5) излаже овако: "Као посљедњи дан рока сматра се онај дан којим се математички завршава рок. Тако, на примјер, једногодишњи рок који је почео тећи 1. јануара ове године завршиће се 31. децембра ове године. Ако је рок одређен по мјесецима, онда је рок завршен оног дана посљедњег мјесеца који *својим датумом* (подвукао Б.М.) одговара дану од кога је рок почео да тече. А ако нема таквог дана у том мјесецу (29. фебруар), онда је рок завршен посљедњег дана тог мјесеца". У том смислу излаже и професор Гамс (6): "Ако се рачуна на недеље или месеце, посљедњи дан је онај који по ознаци одговара дану објављене правне радње. Нпр. 3 месеца од 10. јануара протичу закључно са 10. априлом. Разне дужине месеца не играју улогу". И професор Гамс под "ознаком" почетка и завршетка рока подразумејева "број дана", а не и "име дана" како то чини ЗОО у проматраној одредби.

Према томе, треба закључити да законодавац приликом будућег мијењања и допуњавања ЗОО треба да одредбу става (2) члана 77. замијени слиједећим текстом:

(4) Коментар Закона о облигационим односима, Књига прва, Културни центар - Горњи Милановац, Правни факултет - Крагујевац, стр. 303.

(5) Проф. др Војислав Спаић, *Грађанско право*, Сарајево, 1971, стр. 299.

(6) Проф. др Андрија Гамс, *Увод у грађанско право*, Београд, 1977, стр. 187.

(2) Рок одређен у недељама, месецима или годинама почиње тећи првог дана после догађаја од кога се рок рачуна, а завршава се оног дана који се по броју поклапа са даном од кога рок почиње да тече, а ако таквог дана нема у последњем месецу крај рока пада на последњи дан тог месеца.

Ово предлажемо због тога што се у овој материји неради о статусним односима и статусним роковима какви су они када се рачунају године старости и када се, по природи ствари, урачунава дан од кога рок почиње тећи. Како о томе просуђује професор Гамс тако исто и професор Спаић на већ цитираном мјесту о томе каже овако: "Опште је усвојено да се као први дан рока сматра идући дан, те се и завршни дан помиче тако да се рок завршава истеком тог последњег дана. Изузетно, се дан рођења увијек рачуна као први дан при израчунавању доба живота неког лица ради установљења његове пунолетности. Зато се у матичне књиге рођених уписује не само дан, мјесец и година, већ и час рођења дјетета (чл. 4 ЗМК)".

Према томе, у грађанском праву, за потребе регулисања компутације времена од значаја за грађанскоправне односе настале предузетим правним радњама и правним пословима, примјерена је цивилна компутација у којој ће се дан почетка рока сматрати "други дан" - заправо, први дан након дана предузете правне радње или закључења посла и то тако да се дан закључења посла као "данашњи дан" или "први дан" не рачуна. Тиме би се избјегла неуједначеност између почетног дана рачунања рока одређеног у данима и почетног дана рока одређеног у недељама, мјесецима и годинама. Тиме би се уједначило различито уређење у важећем тексту ЗОО, за које нема оправдања.

(Примљено 20. августа 1995)

Dr. Branko Morait

Associate Professor of the Faculty of Law in Banja Luka

TIME COMPUTING IN THE LAW OF OBLIGATIONS

Summary

The issue of time computing is treated in the present article on the basis of the positive law, i.e. of the solution accepted in the Law on Obligation Relations (Torts and Contracts Law), namely *de lege lata*. Particularly controversial are the issue of computing the time-limits determined by that Law in terms of weeks, months or years, and the one concerning the beginning of a time-limit, which varies where time-limits are to be determined in days and, as the case may be, in weeks, months or years. In spite of the relatively long duration of the Law on Obligation Relations, these issues are making difficulties in practice. Namely, the application of corresponding provision according to which computing of time-limits in case they are determined in terms of weeks, months or years, should understand that the initial day and the final day of the time-limit should coincide by their name and number. In case of dispute, practically, one should always apply a supplementary rule (which is an exception) according to which, since there is no final time-limit which

would coincide in terms of name and number with the initial time-limit, the final time-limit would, as a rule (and not exceptionally) always be the last day of the relevant month. Obviously, such an interpretation of the controversial rule favours the debtor who, in accordance with the law itself, and frequently without his will, acquires the right to carry out the act representing his duty on the last day of the month. *De lege ferenda*, the author proposes that this provision be altered, so that the initial and the final time-limit should coincide only in their number, and not any more in their name and number. In addition, the suggestion is submitted that the first day marking the beginning of the time-limit should be the day following the day of the event, legal act, or legal transaction.

Key words: *Time-limit. - Computation of time-limits. - Civil-law relation.*

Branko Morait
professeur adjoint à la Faculté de droit de Banja Luka

SUR LA CALCUL DE LA DUREE EN DROIT DES OBLIGATIONS

Résumé

L'auteur expose le problème du calcul de la durée ainsi qu'il est réglé et résolu par la Loi en vigueur sur les rapports d'obligation, de lege lata. Il attire tout particulièrement l'attention sur le calcul des délais fixés en semaines, en mois ou en années et sur le problème du début du délai qui est résolu d'une façon dans les cas où les délais sont fixés en jours et d'une autre façon dans les cas où les délais sont fixés en semaines, en mois ou en années. Malgré la relative longévité de cette Loi, ces questions attirent toujours l'attention et soulèvent des dilemmes. Le calcul des délais, lorsqu'ils sont fixés en semaines, en mois ou en années, de sorte que le jour initial et le jour final du délai coïncident en nom et en nombre suscite, d'après nous, des problèmes d'application. Dans la pratique on devrait, toujours, en cas de litige, appliquer une règle supplémentaire (qui est une exception) selon laquelle, étant donné qu'il n'existe pas de délai final coïncidant, par le nom et le nombre, avec le début du délai, le délai final devrait être, en principe (et non pas exceptionnellement) le dernier jour du mois en cours. Une telle interprétation de cette règle litigieuse va bien entendu en faveur du débiteur qui, par la force et la volonté de la loi, et très souvent contre cette dernière, acquiert le droit d'exécuter l'action due le dernier jour du mois. Pour cela nous proposons, de lege ferenda, un changement de cette disposition afin que le début et la fin du délai coïncident seulement en nombre, et non plus en nom et en nombre. Outre cela nous proposons de prendre comme début du délai le jour qui suit l'événement, l'acte juridique ou l'opération.

Mots clés: *Délai. - Calcul des délais. - Computation du délai. - Rapport de droit civil.*

*др Марина Јањић-Комар,
ванредни професор Правног факултета у Београду*

УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА КАО ПРОБЛЕМ ТЕОРИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

У раду се разматрају нека питања која су од значаја за одређивање савременог става о универзалној димензији људских права. Наиме, право поред конститутивне има и интерпретативну димензију која указује на значај језика као новог контекста узајамности. Језик омогућава посредовану узајамност на којој се заснива заједничка слобода као слобода мишљења и уверења. Питање другог човека се поставља другачије ако је други човек човек који се мене тиче. Сличности и разлике између људи се најбоље артикулишу ако је мера етичка. Ни људска права нису постојање другог одредила као обавезу према заједници. Између појединаца и државе остало је празно место за бројне посредничке везе које се још увек конституишу на начин колективитета. Да би се универзализација поставила као проблем, осим контекста важно је како се поставља и идеја човека. Човек се прво хоће па онда поима, те универзализација представља моћ хтења и логику хтења те није без садржаја нити је немогућа као метод.

Кључне речи: *Универзализација - Човек - Људска права*

1. Језик као посебна врста узајамности. - Кад је свест о језику као медијуму одношења постала део стварности, променио се однос према човеку. Човека је његово буђење натерало да говори и да се буди у говору. Говор је начин ослобађања. Он почиње да говори не да би поставио или решавао проблеме већ да би рекао оно што зна а можда никада није речено, зато да би открио оно што је јарко осветљено а можда никада није виђено (1). Тако се човек мири са другим човеком, не у искуству већ у речима, да би открио оно што није речено. Само се у таквој перспективи може сагледати будућност човековог света, у снази речи, способности да се искуство транцидира тако да лично не ремети комуникацију, као сукоб речи и човека кроз доживљај речи, као поседа, као личне деградације, као сукоб човека и човека а не мишљења. Кад је почео слободно да говори та потреба је уграђена у настојања да

(1) Микел Дифрен, *За човека*, Београд, 1973, стр. 158.

се сукоб учини мање шкодљивим, па и брбљање има смисла као питање његове слободе.

Језик омогућава посредовану узајамност на којој се заснива заједничка слобода. Још за Аристотела појам живог бића представља на крају крајева само живо биће. То значи да мисао обелодањује један смисао који се налази у стварном, у једном стварном које се може концептуализовати. Можемо да кажемо да је појам присутан у ствари и тиме се не каже ништа више него да је свет такав да би човек могао бивствовати у истини. Не сазнајем ја свет него свет сазнаје себе у мени и ствари у мени откривају своју меру (2).

Тако језик омогућава једну посебну врсту узајамности у којој се питање човека поставља не више као мера свих ствари у духу старог хуманизма. Човек није независна мера јер општење са другима га обавезује и доводи у питање мада не и отуђује, јер интенционалност не искључује присност. Питање другог се поставља другачије. Пошто је комуникација ствар две независне и различите индивидуе, други није човек који је мени налик већ је човек који се мене тиче. Довољно је да се он изрази, да израз његовог лица постане отворен, да оно изгуби свој окамењени облик, а утолико је пре потребно да он проговори да би се то осетило као позив да са њим успоставим један нов однос са којим се не могу поредити представа или уживање које ми ствари нуде. Свет другог остаје мој свет и осећам како под његовим погледом улазим у његов свет само ако видим да ме он гледа а ако на тај начин добија место у мом свету. И доиста, други човек очекује од мене да му одговорим и да бих му одговорио да га разумем (3).

2. Сличности и разлике. - Велики проблем комуникације је схватање сличности и разлика између људи. Принцип једнакости и различитости су сами по себи добри али је проблем њихова примена. Две врсте проблема настају из њихове интерпретације: у којем су односу ови принципи према другим вредностима (њихова примена и степен прихваћености) а с друге стране какав је њихов међусобни однос. На смисаони начин се артикулишу сличности и разлике људи ако је мера етичка. Не спајају нас разлике већ сличности а да то не значи негирање разлика, њихове вредности и богатства.

3. Људска права и проблем другог. - Људска права су постављена као индивидуална права или као права групе: права деце, жена или хендикепираних. Постоје и права у којима је субјект групни: права народа, домородачког становништва, мањина. Ипак, с правом је примећено да димензија другог није довољно укључена у појам људских права нити да су формулисана права заједница: породице, рођака, суседа.

У ствари, универзална димензија људских односа је право питање за теорију људских права. Само признање човека није довољно и потребно је признање и права која омогућавају да односи између људи не остану пуст забран, питање приватности, домен културе и слично.

(2) Дифрен, *op. cit.*, стр. 194.

(3) Дифрен, *op. cit.*, стр. 202.

Наиме, могуће је приступити неким односима транскултурално и у ширем обиму. Нека већ постојећа права укључују у мањем или већем обиму и овај аспект али нису довољно озбиљно схваћена. Дobar пример је право на дом. Схваћено у уским границама оно има ограничену примену у споровима поводом додељивања деце у поступку развода брака, код избеглица и слично. При том је занемарена шира мрежа односа, средина у којој се обитава - завичај. Никакве политичке или друге промене не могу да спрече човека да се врати у свој крај.

Многа питања која се постављају у вези са остваривањем неких права управо се тичу односа према другом. Многе релације почивају на праву да се помогне другом а да при том то право није довољно истакнуто нити уважено. Тако је на пример, у неким земљама забрањена донација јајне ћелије као неприхватљива са становишта сродства, мада је тиме онемогућена једна дубља, алтруистичка релација. Право на помоћ и право на пријатељство су манифестације ширег права на бригу о другоме. Та димензија је и у оквиру породице занемарена иако је традиционално породица управо била место где се учи како живети.

Многе вредности старије генерације које су биле израз заједничког живота и постојања су напросто заборављене: гостопримство, љубазност и слично. У ствари питање заједништва се поставља на уској основи, само као породична веза, мада људи у нормалним животним односима зависе од емоционалне и друге подршке и из своје непосредне околине.

4. Идеја универзализације. - Идеја универзализације у различитим видовима постоји у историји. Пошто се универзално тешко може ако не замишљати оно бар остваривати, културе радије славе узорне људе него што поштују и уздижу човека у сваком човеку (4). Ипак, и поред великих разлика које постоје између човека и човека, универзализација није искључена. Све зависи од тога како је сама идеја човека постављена. Било је много покушаја да се човек дефинише. Узимана су његова битна својства (5), његова природа (6), духовност итд. У ствари, идеја човека представља једну тврђу у којој се изражава једно хтење и која је у сваком хтењу присутна. Она није испуњена одређеном садржином али због тога није празна: воља која се потврђује даје јој смисао. Човек је отворена интериорност која се остварује. Ако се сличност човека и човека узме само као оно што је међу њима најужвишеније, треба хтети човека и сусрет са њим као тренутак заједничког бивствовања. Човек се прво хоће па онда поима. То је регулативан појам у смислу да је признање другог човека установљивање једног добра.

Универзалност није у сфери фактичког у смислу индивидуалног искуства. Ако се узме оно најужвишеније као сличност човека и човека у ономе што је у човеку најбоље, универзализација није пука унификација, уједначење на нивоу конкретних потреба и захтева. Иако је идеја човека једно а priori, нужност трансценденције није само питање пројекције већ конститутивна димензија човекова да се мења, да тежи

(4) Дифрен, *op. cit.*, стр. 261.

(5) Мишљење у Декартовом *Cogito ergo sum* или друго нешто.

(6) Хобс, Лок, Русо, Аквински и други.

бољем. Појединац носи универзалност као потенцијал: признање другог човека. Партикуларизирајући универзалност која захтева да буде остварена, социјалитет у исти мах помаже и доводи у питање поштовање другог човека (7).

5. Универзализација и генерализација. - Често се универзално изједначава са генерализацијом. Сматра се да се универзализација постиже подизањем нивоа генерализације. Тако се губи разлика генерализације и универзализације као што се то у морално корумпираним друштвима по правилу и дешава (8).

Ова идентификација постоји и у вези са људским правима. Универзалност се узима формално као питање важења и проблем се само премешта на ниво интерпретације. Тако се, на пример, једнакост као темељни принцип људских права различито интерпретира. Истина поље и хијерархија вредности се мењају у зависности од културе и од егзистенцијалног априори сваког појединца. Али како вредности обавезују тако што осећање које откривају претварају у захтев, оне нису неутралне и њихова конфронтација логички следи. Неки принципи као што је толеранција су регулативни принципи артикулације сукоба. Не постоје механизми за постизање универзализације у практичном смислу. Стога је потребно да се проблеми универзализације поставе као методолошко питање.

6. Универзализација као метод. - Као метод универзализација има две димензије. Прво, треба испитати логичку могућност универзализовања етичке норме која стоји у основи права. Ако је та универзализација немогућа онда је поступак који се субсумира под ту максиму забрањен потпуно, без икаквог изузетка и у ствари је реч, речено Кантовим језиком, о савршеној или потпуној дужности (9). У природи је мишљења да је логика садржана у стварима, да се намеће јављањем ствари, услед чега она није само услов ваљаности, већ и истинитости. Отуда је нужна и практична универзализација, односно испитивање универзалног хтења неке максиме. Није реч о конкретној вољи него о логици хтења, односно универзалној вољи на начин човека (10). Тако се ствара основа да се људским правима приступи транскултурално, односно да се прида нов квалитет свету и животу. Пуко хтење не може се универзализовати, јер ако логичка и практична универзализација не коинцидирају могуће је "хтети" универзалну примену сваке максиме, па је онда реч само о апстракцији а не о објективном. То је била грешка традиционалног хуманистичког становишта кад је конкретног човека узимао као меру свих ствари.

Воља није ништа посебно, некакав субјект испољавања хтења, већ је у ствари битно моћи хтети што је ограничено изнутра недостатком свести односно знања шта је могући предмет хтења. Са становишта могућности хтења не могу се поставити универзална ограничења ни

(7) С правом је примећено да је однос између етике и политике увек полемички.

(8) Ј. Бабић, *Филозофске студије* XXIII, 1991, стр. 23.

(9) Ј. Бабић, *Категорички императив и универзализација*, Филозофске студије, 1991, стр. 52.

(10) Бабић, *op. cit.*, стр. 53.

спољашња ни унутрашња, јер се не може хтети укидање те могућности. Споља је ограничење само партикуларно и остварује се аранжирањем допустивости и доступности могућих предмета хтења. Универзалност се идентификује као могућност. Поставља се питање да ли је то довољно.

(Примљено 15. октобра 1995)

Dr. Marina Janjić-Komar

Associate Professor of the Faculty of Law in Belgrade

UNIVERSALISATION - A HUMAN RIGHTS THEORY PROBLEM

Summary

Universalisation is one of the key problems of human rights theory since implementing the idea implies difficulties in terms of conception of man, of the way of expressing his essence and of articulating it from the viewpoint of law. Unification is not universalisation, since an individual possesses universality as a potential, which, in final analysis, is a recognition by another man. Universalisation is not achieved through raising the level of generalisation either.

Significant in contemporary world is the change of context of putting universality as a problem. Language, first of all, has established a special kind of mutuality transgressing traditional forms of interpersonal relations. Therefore, one of the greatest problems of communication is found in the conception of similarities and differences between people. One is not so sure that human rights too, have solved the questions of communities, while not, at the same time, being liable to the objection of collectivism. In a way, universalisation requires that basic issues be raised transculturally and that cultural difference be treated rather seriously.

The problem of universalisation is also a specific method, a logic of wish and, in the final analysis, striving for a better self.

Key words: *Universalisation. - Man. - Human rights.*

Marina Janjić-Komar

professeur adjoint à la Faculté de droit de Belgrade

L'UNIVERSALISATION EN TANT QUE PROBLEME DE LA THEORIE DES DROITS DE L'HOMME

Résumé

L'universalisation représente un des problèmes clefs de la théorie des droits de l'homme. Les difficultés dans l'application de cette idée résident avant tout dans la conception de l'homme, dans la façon dont s'exprime son essence et dont celle-ci est acceptée du point de vue juridique. L'unification n'est pas l'universalisation puisque l'individu porte l'universalité en tant que potentiel, voire, en tant que la reconnaissance de

d'autrui. On n'atteint pas non plus l'universalisation en élevant le niveau de la généralisation.

Dans le monde moderne on note l'importance du changement de contexte dans lequel l'universalité se pose comme problème. Tout d'abord, le langage a instauré un type particulier de réciprocité qui outrepassé les formes traditionnelles des relations entre les individus. Le grand problème de la communication réside dans la compréhension des ressemblances et des différences entre les individus. On peut difficilement soutenir que les droits de l'homme ont résolu le problème des communautés sans s'exposer eux-mêmes à l'objection du collectivisme. D'une certaine manière l'universalisation exige qu'on pose les questions essentielles de façon transfonctionnelle, et qu'on prenne au sérieux les différences culturelles.

Le problème de l'universalisation est aussi une méthode originale, une logique du vouloir et, en fin de compte, une aspiration à un moi meilleur.

Mots clés: *Universalisation. - Homme. - Droits de l'homme.*

Dragica Mijailović
student Morin Center for Banking Law
Studies Boston University School of Law

INVESTMENT FUNDS IN RUSSIA

I. 1. INTRODUCTION

In the late 1980's a fascinating transformation began in all Eastern European countries. Radical reforms of the financial system were necessary, due to the transition to a market economy. In October of 1994, after three rounds of privatization, half of Russian industry was in private hands (1). Investment funds have had a major role in privatization. Everybody recognized the need to shift ownership of the majority of state assets to the private sector; the problem was to choose the proper means for efficient privatization. Through the voucher program, whose principal objective was to divide state property among the citizens, all people had an opportunity to be active participants in the transformation to a market economy. The personal vouchers could be used to buy shares in investment funds.

"Of the 147 million vouchers that have been issued, 44% ended up invested in voucher fund, the special purpose bodies created to act as institutional investors on behalf of individual voucher holders. In ownership they are similar to western mutual funds, but unlike their western counterparts, which are generally limited to 5% of company's share capital, they can hold up to 25%". (2)

This paper will analyze the development and the legal framework for investment funds in Russia. It opens with a review of problems inherited from the centrally-planned economy and examines the role of investment funds in privatization. The next section scrutinizes the investment funds' types, structure and regulation, concentrating on capital structure, registration of securities issues and licensing of investment funds, investment activities, investor rights and protection, funds' board of directors, management and control, and safeguarding of fund assets. The final part presents current legal developments in the securities market and discusses possible solutions and challenges that Russian investment funds will face in the future.

2. PRIVATIZATION

In order to understand investment funds it is also necessary to understand the economic conditions under which the privatization program was introduced. Russia has faced macroeconomic difficulties from the beginning of its economic transition. The first

(1) P. Lewis, *The Russian Funds Are Coming*, N.Y. TIMES, December 18, 1994.
 (2) *Reuters telexline, Euromoney*, July 19, 1994.

concern was inflation, caused by the reduction or elimination of subsidies and decontrolled prices. Political and economic disintegration of the USSR contributed to the budget deficit, growing unemployment and declining industrial output. Some problems inherited from the period of centrally-planned economy that caused difficulties in privatization process were: many state enterprises had a significant portion of non-productive assets, there were no capital market and no other source of capital but the state, and the methods for valuation of state enterprise were designed for a socialist economy, not a market economy.

Most East European countries began their transition to a market economy before Russia was able to. Several years of debate and hesitant half-measures delayed the replacement of old economic structures with new institutions. One reason for Russia's gradual approach is that it has never had a significant capitalist tradition. In addition, there was strong political and intellectual opposition to market-oriented reforms and a powerful industrial and agricultural bureaucracy (3).

In late 1992 the government of enthusiastic young reformers introduced radical changes through the privatization of many state enterprises, the liberalization of prices, and the development of tight fiscal and monetary policy. The initial idea of privatization was to revitalize the economy and improve the efficiency of enterprises. The government's goal was to implement the privatization program quickly and involve a large percentage of the population.

Investment funds have had a major role in privatization. Their main purpose has been to reduce risk for their shareholders and to help create a securities market. In the first phase of privatization, state property funds were established as a transitional vehicle for transferring state property to private ownership. In the second phase, voucher investment funds were introduced to provide a larger scale of population participation in the privatization process. In the current third phase, other types of investment funds are envisioned as the Russian financial market evolves.

II. 1. PROPERTY FUNDS

The Russian Federation (RF) Privatization of State and Municipal Enterprises Act of 1991 (4) provided the legal and organizational principles for privatization in Russia. In addition, a set of laws, presidential decrees and regulations of various ministries and committees were issued as privatization proceeded (5).

The privatization process was entrusted to two different governmental agencies: the RF State Committee for the Management of State Property (in Russian - Goskomimushchestvo, of GKI) and Federal Property Fund (6). The GKI has been responsible

(3) Marek Dabrowski, *The First Half-Year of Russian Transformation* in CHANGING THE ECONOMIC SYSTEM IN RUSSIA, at 5, (A. Aslund and R. Layrad, eds., 1993).

(4) The privatization Act was adopted in July 1991 and amended in June 1992. *A translation of all Russian legal regulations referred to in this paper is found in Business and Commercial Laws of Russia*, (J.P. Hupp, and M.C. Swords, eds., McGraw-Hill, Inc., 1993) at the Law Firm Hale and Dorr, Boston.

(5) The following six forms of privatization were introduced:

- sale of shares in joint-stock companies,
- sale of enterprises at auctions,
- sale of enterprises on a competitive basis,
- sale of enterprises on the basis of non-commercial investment tenders,
- sale of property (assets) of liquidated enterprises or of enterprises due to be liquidated,
- a buy-out of leasehold property.

(6) The Russian administrative structure is similar to the of Czechoslovakian model, under which the privatization process is split among three separate bodies. See, Bernard Scheifele, *Privatizing Russia*, INT. FINANCIAL L. REV., April 1992, at 33.

for governing and supervising privatization while the Federal Property Fund, has been responsible for the sale of company shares and for distributing the proceeds from the sales (7). The GKI is also responsible for the assignment of property to the Russian Republic, the communes and towns (8).

Since the entire economy had to be privatized, both the GKI and Federal Property Fund established more than a hundred local offices at the state, commune or town level, known respectively, as State or City Property Committee and State or City Property Fund. Each Property Fund is responsible for the local sale of small and medium-sized enterprises, under the supervision of the corresponding City Property Committee (9).

In the first phase of privatization, ownership of all government-owned enterprises scheduled for privatization was transferred to an appropriate State Property Committee, which served, according to some authors, as their founder (10). The second step was to convert those enterprises into a corporation (11). The State Property Committee would then allocate assets and liabilities to these corporations, and then transfer all the shares to the appropriate State Property Funds (12).

Therefore, the shares in the privatized companies were initially issued to funds under the control of the appropriate property committees, which held them until the shares were sold to workers, managers, and investors. A portion of the shares in each entity was issued to the factory workers and to management, with favorable terms (13). For example, members of the workforce were granted 30 percent of equity free of charge and a 30 percent reduction on 10 percent of the equity (14). The rest of the shares (sometimes even the large portion of shares, including the controlling block) continued to be held by the State Property Fund for later sale to outside investors, including foreign buyers, through a combination of auction and tender (15).

The statute of Investment Funds enacted in 1992, imposed the following restrictions: a) investment funds cannot swap issued shares for shares of joint-stock companies established in the process of privatization which are held by the respective properties funds, in an amount in excess of five percent of the authorized capital of the investment fund, b) the properties fund may not hold more than five percent of the total number of shares of the investment fund (16).

(7) IMF (1993), Economic Review, Russian Federation, Washington D.C., at 47-51.

(8) See, Bernard Scheifele, *supra* note 7.

(9) See, IMF (1993), *supra* note 7, at 47.

(10) See, Bernard Scheifele, *supra* note 6, at 32. But compare with, M. Bornstein, *Russia's Mass Privatization Programme*, 6 COMMUNIST ECONOMIES & ECONOMIC TRANSFORMATION, at 425 (1994). According to Bornstein, the Federal Property Fund founds joint-stock companies.

(11) Almost all medium and large enterprises (formal criteria is number of employees (greater than 100) or book-value of assets (more than 50 mln rubles in 1992) and some smaller enterprises were transformed into joint-stock companies. A number of exceptions exist in the military industry, infrastructure, transport, etc., where privatization is restricted or prohibited. See, "Overview of the Russian Securities Market", study by RINACO Plus, October 30, 1994 (Internet).

(12) See, Bernard Scheifele, *supra* note 6 at 32.

(13) See, M. Bornstein, *supra* note 10 at 429.

(14) See, Bernard Scheifele, *supra* note 6, at 32.

(15) D.M. Ayer, Gibson, Dunn & Crutcher, Moscow, "Privatization Overview", in Business and Commercial Laws of Russia, (J.P. Hupp, and M.C. Swords, eds., McGraw-Hill, Inc., 1993), at 2-10.

(16) Clause 21 Statute of Investment Funds, *infra* 24.

2. PRIVATIZATION VOUCHER PROGRAM

The privatization program moved along more rapidly after the implementation of the voucher program (17). Privatization vouchers with a nominal value of 10,000 rubles were issued in late 1992 to each Russian citizen. The voucher program permits each voucher holder to invest in a company being privatized, either directly, by exchange of the voucher for shares in the company, or indirectly, by investment through a mutual fund (18).

Each citizen is free to use vouchers to invest in shares of whatever company he or she chooses or to exchange them for a share in a mutual fund. The voucher may be used to acquire shares in a company located anywhere in Russia, regardless of where the voucher is issued (19). Under the Statute of Privatization Vouchers, the privatization voucher is a specific-purpose state security. Each voucher is made out to the bearer, and it may be bought and sold without restriction. A privatization voucher which has been used once as means of payment in acquiring a privatization object is thereby redeemed and withdrawn from circulation (20). In addition, "vouchers collected by voucher investment funds can be used by "strategic" outside investors seeking a significant control stake in a privatizing firm" (21).

3. LEGAL FRAMEWORK FOR VOUCHER INVESTMENT FUNDS AND "OTHER" FUNDS

RF President's Edict No. 1186 of October 1992 provides for two types of investment funds: a) voucher investment funds, as a kind of specialized privatization investment funds, and b) "other" type of investment funds. The first one - "*voucher investment funds*" is controlled, regulated and licensed by the RF State Committee for Management of State Properties (GKI) on the basis of two Statutes: Statute of Specialized Privatization Investment Funds Accumulating (for the collection of) Citizens' Privatization Vouchers (22) and Statute of Registration of Shares Issued by Specialized Investment Funds Accumulating Citizens' Privatization Voucher (23).

Provisions for the "*other*" type are contained in the Statute of Investment Funds (24) which governs the establishment and operation of all types of investments funds in the Russian Federation (except specialized privatization investment funds for collecting citizens' privatization vouchers). The RF Ministry of Finance regulates, controls them and issues licenses.

The GKI keeps a state register of the shares of voucher investment funds. Registering agencies have to submit copies of share registers once every quarter to the GKI, and

(17) Edict Enacting RF System of Privatization Voucher; Statute on Privatization Vouchers, RF President's Edict No. 914, August 14, 1992 (Vouchers Edict).

(18) The vouchers issued in 1992 were valid until the end of 1993, at which time they expired if unused. But the expiration date was extended to June 30, 1994, See, Morris Bornstein, *supra* note 10, at 437.

(19) Vouchers may also be used to purchase apartments and certain types of agricultural land or may be sold or transferred or exchanged for goods.

(20) A. Postnikov, "*Commentary: Privatization Vouchers*", in Business and Commercial Laws of Russia, (J.P. Hupp, and M.C. Swords, EDS., McGraw-Hill, Inc., 1993), at 2-248.

(21) See, M. Bornstein, *supra* note 10, at 437.

(22) Statute of Specialized Privatization Investment Funds Accumulating Citizens' Privatization Vouchers is enacted as Annex No. 2 to RF President's Edict No. 1189, October 7, 1992.

(23) Goskomimushestvo Order No. 695-r, November 11, 1992.

(24) The Statute of Investment Funds is enacted as Annex No. 1 to RF President's Edict No. 1186, October 7, 1992.

also to the RF Ministry of Finance, for entry on the single state register. Even though two different government agencies are responsible for these two types of investment funds, the law entrusted the RF Ministry of Finance to maintain a single register of all investment funds. The reason for such a regulatory solution is to prevent the following investment activities:

- voucher investment funds cannot exchange stock issued by them for stock in joint-stock companies created during privatization and held by property funds
- investments funds cannot exchange stock issued by them for stock in joint-stock companies (created in the process of privatization and held by property funds) in sums exceeding five percent of the charter capital
- the number of shares of an investment fund held by property funds may not exceed five percent of the total number of shares of this investment fund (25)

4. VOUCHER INVESTMENT FUNDS

The voucher investment funds acquire vouchers and use them to invest in privatizing enterprises (26). Their investment activities are limited to shares only of newly privatized companies, not in real estate, futures and options, deposits, bills or other obligations. So far 650 private investment funds have been created, and compete for vouchers and convert them to diversified share holdings in newly privatized enterprises (27).

Initially they were organized as closed-and investment companies with the possibility to reorganize to open-end investment companies or mutual funds (28). With the consent of the licensing agency the voucher funds may be reorganized within three years of their establishment. Before giving a consent, the licensing agency has to verify whether the rights and legitimate interests of the shareholders are observed and whether any possible concealment, such as bankruptcy or indebtedness to creditors, occurred.

Reorganization can take the form of a merger of affiliation (takeover). The reorganization in the form of affiliation is effected by joining the assets of one fund to the assets of another, with an equivalent swap of shares and consolidation of balance sheets. The merger is achieved through the amalgamation of the controlling blocks of shares of the funds and assignment of the property rights and obligations of each to the newly merged fund (29). Since the period of three years of establishment for some of voucher investment funds has elapsed, it is reasonable to expect that many of them will reorganize into mutual funds. As a result of this new regulation to reorganize the voucher investment fund, the distinction between voucher funds and "other" investment funds will become blurred (30).

Due to the current difficult economic situation, most investment funds are not paying dividends. The enterprises in which funds' shares are invested are not profitable, and private investors have become impatient with the funds' ability to pay the expected

(25) Cluses 4 and 5 of the President's Edict No. 1186 of October 7, 1992.

(26) Some voucher investment funds are created for the purpose of protecting the population, in which more than 50 percent of shares belong to citizens needing special social protections, such as single pensioners, disabled persons, orphans, etc., See, *Decree on Vouchers for Social Protection* in ITAR-TASS, World Service, 28 October, 1992.

(27) See, D.R. Francis, *Ruble's Fall Roughens Russia's Reform Path*, in CHRIST. SCI. MONITOR, October 14 1994, at 9.

(28) In January 1994, RF State Committee for Management of State Properties Order No. 44-r enacted rules on coordinating reorganization of voucher investment funds.

(29) *id* Clause 3.

(30) RF State Committee for Management of State Properties Order No. 44-r, January 10, 1994.

dividends. As a result, many funds have stopped functioning or are selling vouchers on the stock exchange in the hope of making at least a one-time payment to investors (31). On the other hand, some funds are making high dividend payments out of investors' capital (32). According to some authors (33), information about the competitive potential of privatizing enterprises exists, but is not disclosed. Rather, the kind of information that investors might find useful has not been made public (34). Accounting issues are an additional concern, such as how to calculate net asset values, accounting for unrealized gains, merging of funds, and the valuation of vouchers as the privatization program moves into a new phase (35).

Due to their specific purpose and character, voucher investment funds' regulations differ in certain aspects from the regulations of "other" investment funds. The main differences exist in relation to restricted activities, capital structure, and compensation limits for the manager. These will be underlined while describing the provisions for the second type of investment funds.

5. "OTHER" INVESTMENT FUNDS

Clause 2 of the Statute on Investment Funds defines them as:

"any publicly held joint-stock company simultaneously engaged in activity consisting in the attraction of means through the issue of its own shares, investment of its own means in securities of other issuers, trading in securities, and also holding investment securities whose value comes to 30 and more percent of the total value of its assets in the course of more than four months, in sum, within one calendar year".

Clause 7 stresses again that investment funds shall be funded exclusively in the form of a publicly held joint-stock company. Therefore, other forms of legal structure, such as unit trust form, is not permitted.

Only two types of "other" investment funds are possible: open-end and closed-end funds. Open-end investment fund is defined as:

"investment fund issuing securities with obligation of their redemption i.e., giving the holder of securities of this fund the right to obtain, on demand, in exchange for these securities a sum of money or their property in conformity with the Bylaws of the fund".

Closed-end investment funds issue securities without obligation to redeem them. As already described, the voucher investment funds are organized as closed-and investment funds with no obligation to redeem their shares to shareholders, but with a possibility to reorganize to open-end investment fund (36).

One or more founders may establish an investment fund. The number of founders is not limited. Persons including properties funds, except limited organizations and institutions, may be founders and shareholders of investment funds (37).

Banks and insurance companies may not act as investment funds (38). But a bank, insurance company, or enterprise in whose authorized capital the share of banks or

(31) L.D. Nelson and I.Y. Kuzes, *Evaluating the Russian Voucher Privatization Program* in 36 COMP. EC. STUDIES no. 1 (1994) at 62.

(32) The four big voucher funds are: First Voucher Fund (worth \$168m - according to its estimate), Moskovskaya Nedvizhimost (Moscow Property) (worth \$50m - according to its estimate), Alfa Capital (with nominal capitalisation \$7.5m) and Neft-Almaz (Oil-Diamond) (with nominal capitalisation \$4.5m). See, Gregory Gransden, *Voucher Funds Come of Age*. EIU EASTERN EUROPE, November 14, 1994 at 8.

(33) id at 61.

(34) See also, M. Bornstein, *supra* note 10 at 443.

(35) See, *Russians seek accountants*, FIN. TIMES, E.E. MARKET, August 19, 1994.

(36) Clause 9 and 45 of Statute of Specialized Privatization Investment Fund, *supra* note 22.

(37) Clause 8 of Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

insurance organizations is at least 60 percent, and which is not a depository of this fund, may be its manager. In order to get licensed to manage investment funds, banks and insurance companies have to meet minimum requirements issued by the RF Ministry of Finance and contained in the Regulation of Investment Fund Licensing.

5.1. Bylaws

Besides the statutory requirements on the content of joint-stock companies, the investment-fund bylaws (39) must contain the following provisions:

- designation of the investment fund as a publicly held joint-stock company
- the type of investment fund: open-end or closed-end; (*voucher investment funds* can be only closed-end)
- an investment declaration laying down the main purposes and restrictions of investment activity, maximum and minimum portions of authorized capital which may be invested certain types of securities
- the procedure for attraction of loan funds
- a statement to the effect that all the investment fund shares shall be ordinary shares with equal votes, participation in management, right to receive assets at the windup of the fund, and limited or unlimited periods of investment fund activity
- prohibition from creating any kind of special or reserve funds
- information on the place, procedure and dates of payment of dividends
- title of the investment fund must include the words "investment fund" or ("*voucher investment fund*") (40).

5.2. Capital

Clauses 12 and 13 of Statute of Investment Funds regulates the funds' capital. The authorized capital shall be determined at its founding from contributions by founders, and must constitute at least one million rubles (for *voucher investment funds* 500,000 rubles (41)). Founders have a duty to pay up 100 percent of the value of the authorized capital not later than 30 days after registration of the investment fund. The first subscription to investment fund shares shall be made not later than three months after the day of the investment fund registration. The capital may be paid only in cash, securities or real estate (for *voucher investment funds* regulation provides privatization vouchers as an additional means) (42). The proportional of real estate is limited to 25 percent of the funds capital.

The amount of authorized capital of *voucher investment fund* may be increased through the additional issue of shares and their sale or swap for money and privatization vouchers (43).

5.3. Registration of Securities Issues and Licensing of Investment Fund Activity

The investment fund can conduct its activity, i.e. issue, purchase, sell securities, advertise their activity and announce the sale of shares through the mass media, only upon obtaining a license. Registration of the share issue and licensing of investment fund activity is within the domain of RF Ministry of Finance for structures which have an authorized capital of not less than 1 billion rubles (44). All other Russian funds are licensed by finance

(38) *id* Clause 3.

(39) *id* Clause 9.

(40) Clause 10 of Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(41) Clause 13 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

(42) *id* Clause 14.

(43) Clause 14 Statute of Specialized Privatization Investment Fund, *supra* note 22.

(44) Clause 19 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

agencies of Russian constituent republics. Among other reasons, a license authorizing an investment company's activities can be suspended or recalled for:

- failure to provide authentic information, insolvency, a finding of guilty by a court of inflicting damage upon the fund's shareholders,
- stripping the manager (legal entity) of its license for certain types of activities,
- revoking the license of a manager (private person) or specialist who is subject to obligatory testing of its qualification certificate,
- and, violation of tax laws.

Registration of the share issue and licensing of *voucher investment fund* activities is within the domain of the State Property Committee (45).

5.4. Restrictions of Business Activity

The provisions of clauses 20 through 22 of the Investment Funds Statute limit the activities of investment funds.

In regard to issuance, investment funds cannot issue bonds, debt obligations, preference shares and other monetary obligations giving owners priority assets, as compared with holders of ordinary shares. Issuing guarantees of any kind and performing mortgage transaction is also prohibited.

Investment activity is restricted to securities with the exception of investment in state debt obligations. Funds cannot invest in securities of affiliated persons of the investment fund. *Affiliated person* is:

"natural or legal person (joint-stock company, partnership, state enterprise) its manager, directors and officers, founders, and also shareholders owning 25 and more percent of its stock, or an enterprise in which this person owns 25 or more percent of voting shares. Among the affiliated persons of a manager included are all investment funds concluding contracts with the manager on the management of fund" (46).

Moreover, investment in securities issued by the manager, depository, independent auditor, founder of the fund, or by shareholders in possession of five or more percent of fund shares, or by enterprises controlling or controlled by these persons is restricted. In addition, the fund cannot invest over five percent of its net assets in the securities of one issuer.

The fund cannot acquire voting shares of any joint-stock company where, upon their acquisition, an affiliated group of the investment fund (47) will own over 10 percent of that company's voting shares. Neither can it acquire and have in its assets:

- over 10 percent of the securities of one issuer (at nominal value)
- more than 15 percent of all bonds or debt obligations of one issuer
- the shares of other investment funds

Investment funds cannot swap issued shares for the shares of joint-stock companies founded in the process of privatization which are held by the respective properties funds, in an amount in excess of five percent of the authorized capital of the investment fund. The properties fund may not hold more than five percent of the total number of shares of the investment fund.

In addition to above restrictions, the *voucher investment funds* may not conduct the following activities:

- make investments in the securities of enterprises not registered in the Russia or whose core activity is not conducted on the RF territory

(45) Clause 22 Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(46) Clause 4 Statue of Investment Funds, *supra* note 24.

(47) Affiliated group of investment fund is defined in clause 4 of State of Investment Fund, as investment fund, manager of investment fund, and also affiliated persons of the given investment fund and its manger.

- make transactions not connected with investment activity, purchase option or futures contracts
- attract loan funds or issue bonds, preference shares or other pecuniary obligations
- acquire and have in its assets shares of other investments funds
- swap shares issued by the fund for shares of joint-stock companies founded in the process of privatization of which properties funds are holders

A *voucher investment fund* may not give investors guarantees, either in writing or through advertisements, of receipt of profit or income, or of appreciation in the value of fund shares (48).

5.5. Board of Directors

Between general meetings of the fund's shareholders, the board of directors is the governing body and has oversight responsibility. Shareholders determine the number of board directors, and legally it has to be an odd number, a minimum of five persons. The manager, the independent auditor, and also affiliated persons of the fund's manager may not make up the majority of the board of directors. Directors and officers of both the fund and the manager are required to:

- keep confidential any information obtained from the fund
- ask for the board of director's permission before consulting and contracting with any third person from the enterprise in whose authorized capital the fund has a stake
- ask for approval for any transaction where a conflict of interest (economic interest is a term that is used in Russian legal text) can arise (49).

Conflicts of interest are deemed to exist when members of the board of directors and the manager, as a result of a transaction, have working (labor) or civil-law relations, or have or will have the rights of an owner or creditor with respect to a legal person in whose authorized capital the investment fund owns a stake of five or more percent or which owns five or more percent of fund assets.

The board of directors is entitled to make decisions concerning all matters of Fund activity, with the exception of matters pertaining to the exclusive competence of the shareholders. It cannot delegate its powers to other persons or agencies.

Members of the board of directors are liable to the fund for any damage caused to it as a result of nonperformance or improper performance of their duties, as defined by the bylaws, and may also be liable to criminal and other prosecution under the RF law (50).

5.6. Management and Control

Management of the investment fund and control of its activity is regulated by RF regulations for joint-stock companies and provisions of the Statute of Investment Funds (51). An officer of the investment fund, authorized by the general shareholders, concludes a contract with the manager on the management of the investment fund, formation of the fund's securities portfolio and investment advice under the terms of the contract. The requirements of the fund's investment declaration (52) is binding on the manager (53). The manager's activity is controlled by the board of directors and by the depository.

(48) Clause 24-27 Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(49) Duties of Funds' board of directors are regulated in Section VII (clauses 19-22) of the Annex No. 3 to RF President's Edict No. 1186, called Model Bylaws of Investment Funds.

(50) *id* Clause 22.

(51) Clause 23 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

(52) The investment declaration is a part of a investment fund prospectus in which main purpose and investment policy is described as well as restrictions on investment activities.

(53) Clause 29 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

The fiduciary duty of the manager (54) is to ensure efficient management of the fund investments, securities portfolio and other assets to the best interest and benefit of all its shareholders. In addition, the manager has to: notify the board of directors about all of its decisions on fund investments, report on the fund activities, ensure that the fund's records and reports are correct and made in due time, do his utmost to safeguard the fund's interests, promote advertisement of the fund's activity, etc.

The manager cannot, directly or through third persons, make transactions for investment of funds assets in securities issued either by the manager himself or by persons either controlling the manager or under his control, or, without preliminary written consent of the fund's board of directors, in securities of enterprises in which the manager has an economic interest. Moreover, the manager may not transfer (delegate?) (55) his rights and duties to a third party.

Compensation (56): The maximum annual compensation is limited to five percent of the average annual value of assets. This sum includes the reimbursement of all the manager's expenses specified by statute. For voucher investment fund manager the maximum limit is ten percent (57).

Liability (58): The regulation of liability has a very general form and is not yet worked out in detail. It establishes that the fund manager is liable for damage caused by his acts to the investment fund and shareholders. In conformity with the RF legislation, under Clause 24 the manager has to reimburse any losses caused to the fund by nonperformance or improper performance of his obligation.

5.7. Depository

The investment fund has to keep all its monetary assets and securities in the safe custody of the depository (59). In addition all money settlements and transactions involving securities may be effected only through the depository. The fund's depository can be a bank or other legal person which is not an affiliated person of this investment fund. The relationship between fund and depository is regulated by contract which must be in accordance with the Basic Provisions of Depository Contract. The fund can have only one depository which can not be an investment fund creditor or guarantor.

5.8. Investors Rights and Protection

Under Clause 13 of the Statute of Investment Funds, each share gives shareholders one vote at all meetings of shareholders (in person or by proxy), and on par with other shares - the right to receive dividends and a proportional part of fund assets. Shareholders have the right to review information concerning all contracts concluded by the investment fund, transactions performed, and payments made between the manager or any affiliated person and any person in whose securities the investment fund has made investments in

(54) Annex No. 5 to RF President's Edict No. 1186, October 7, 1992 regulates contracts of investment fund management.

(55) While the board of directors cannot delegate its power to other persons or agencies, the manager cannot transfer his rights or duties. The law does not have a specific provision for a question whether the manager can delegate his duty.

(56) *id* Clauses 8-12.

(57) Clause 34 Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(58) Clauses 19-28 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

(59) Clauses 40-52 of Annex No. 5 to RF President's Edict No. 1186, October 7, 1992 regulate rights and duties of depositories.

the reporting year (60). The investment fund is prohibited from giving investors guarantees of positive income, either in writing or by advertisement (61). It is the duty of funds to publish information on the value of fund assets (including the value and number of unused privatization vouchers for *voucher investment funds*) (62) quarterly, based on the findings of a certified independent auditor (63).

The general meeting of shareholders is the top governing body of the investment fund management, and the following functions are within its exclusive competence:

- amendments and addenda to the bylaws
- election of the board of directors of the investment fund
- confirmation of the annual results of investment fund activity
- approval of the investment declaration, depository contract, contract with the manager on the management of the fund, including the procedure for determining the amount of compensation to the depository and manager, and amendments and addenda thereto
- confirmation of the procedure for calculation of dividends
- adoption of the decision windup of the investment fund, formation of a liquidation commission, and confirmation of its report (64)

5.9. Valuation of Net Assets and Distribution of Profit

The investment fund profit is formed from dividends and interest on fund securities, and also from capital gains (65). Part of the fund's net profit, prior to its distribution as dividends, may be used to increase the fund's authorized capital upon a decision by the board of directors and within the limits established in the bylaws and investment declaration.

5.10. Liquidation and Reorganization of Investment Fund

Clause 42 specifies the following ways to liquidate an investment fund:

- by a decision taken at the general shareholders meeting
- by order of an arbitration court
- on other grounds provided for in the Bylaws
- reorganization (upon agreement with the license issuing agency)

A *voucher investment fund* cannot be wound up by a decision of the general shareholders meeting during the first three years of the fund's existence. Its reorganization during the first three years of its activity will be possible only with the licensing agency's consent (66).

III. CONCLUSION

The securities system in Russia is regulated by laws enacted in 1991, before major radical changes in the Russian economy started. The securities provisions are to a certain extent unclear and contradictory, and its approach formalistic and administrative. In reality, procedural requirements are often circumvented or rendered meaningless (67).

(60) Clauses 38 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

(61) *id* Clause 40.

(62) Clause 44 Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(63) Clause 41 Statute of Investment Funds, *supra* note 24.

(64) *id* Cause 24.

(65) In the translation the following expression is used "earnings from operations with securities".

(66) Clause 45 Statute of Specialized Privatization Investment Funds, *supra* note 22.

(67) See, *Russian Investment: Hot Money Hits Moscow*, EIU BUSINESS EASTERN EURO-PE, October 26 1994.

The President's decrees and the ministries' regulations were ineffective. Major changes were needed in the following legal areas:

- a new role for the SEC, including registration and licensing duties
- the introduction of self-regulating organizations of securities market participants, and the delegation of certain regulatory powers to them
- new requirements concerning the disclosure of information by both the issuers and the market participants
- the protection of shareholder's rights, including a legal framework for nominee ownership and the representation of interests
- the specification of shareholders' meetings procedure, and proxy voting (68)

After the MMM (69) scandal in the fall of 1994, the President enacted a new decree (70) that set the following new goals: 1) to oversee the financial and securities market in the Russian Federation, 2) to regulate the relationships formed during the issuance and circulation of securities, and 3) to put an end to abuses and violations of the rights of citizens. In addition, the President proposed a new Federal Securities and Stock Market Commission to be established with broad regulatory, advisory, educational and adjudicatory powers (71). National and regional commissions will be entitled to set standards for issuing and circulating securities and for carrying out professional activities in the securities market for disclosure of information to investors.

Despite the scandal and public suspicion, investors continued to buy promoted shares enthusiastically. As some authors have noticed, capitalism has taken strong root among the younger generation, creating a mass equity culture overnight (72). But some investors view the stock market as another type of lottery.

Investment funds are in the evolving stage and have not gained their share in the Russian financial sector yet. They intended to reduce risk for their shareholders and to help create a securities market. But without sound regulatory structure and continuous enforcement, investors will not build confidence in such a financial system. The Russian Government recognizes that the securities market must be transparent and effectively regulated in order to attract major investments.

Currently two different drafts of a law on securities have been introduced in the Duma. One favors tough enforcement by government agencies while the other contains a self-regulatory approach. In both drafts, though, the common goal is essentially the same: to establish a clear legal framework for share ownership, investment and corporate finance (73). Self-regulation to complement direct government regulation can play an important role in protecting the public by imposing high standards of conduct in the securities industry.

(68) See, "Overview of the Russian Securities Market", supra note 11.

(69) The infamous MMM, a pyramid scheme, collapsed in September-October of 1994 causing personal losses to more than 10 million investors. After the scandal, MMM's management claimed that shares of that institution were technically not shares but only corporate promissory notes with no strict link to their face value. See, Y.P. Lambert, *Securities Trading in Banks, Oil and Gas, and Other Newly Privatized Companies*, EAST/WEST EXECUTIVE GUIDE, January 1995 at 18.

(70) See, *Yeltsin Issues Broad Decree Regulating the Securities Market*, RUSSIA AND COMMONWEALTH BUSINESS LAW REPORT, November, 1994, at 6-7.

(71) The Commission is composed of the heads of the Presidential Administration, Ministry of Finance, State Property Committee, Russian Federal Property Fund, Ministry of Justice, State Antimonopoly Committee, State Tax Service, State Inspectorate for Nonstate Pension Funds, Federal Service for the Oversight of Insurance Activity, Central Bank, and one representative of the two chambers of the Federal Assembly.

(72) See, P. Lewis, supra note 1.

(73) Sally J. March, "Regulation of the Burgeoning Securities Market", EAST/WEST EXECUTIVE GUIDE, January 1995, at 15-18.

Strict government regulation is crucial not only for development of the internal market but also for attracting foreign investors. Foreign investors value regulations which assure an orderly trading structure, swift settlement of transactions and appropriate recordkeeping (74). Foreign interest in the Russian securities market is huge, but as long as sound regulatory structure is not backed by vigorous enforcement, it will not attract serious foreign investment. Much has been achieved in the Russian financial market, but much remains to be done.

(74) David Silver, *Remarks before Conference on International Finance & Global Trade*, Bombay, India (1992), at 9-11.

др Зоран Ивошевић
судија Врховног суда Србије

ПУНА ЈУРИСДИКЦИЈА У РАДНОМ СПОРУ О ДОДЕЛИ СТАНА

(Коментар решења Врховног суда Србије Рев. 2873/99
од 22.6.1994. године, Рев. 4158/94 од 21.12.1994. године
и Рев. 616/93 од 4.3.1993. године)

Спор о додели стана по основу радног односа има третман радног спора. На то указује решење Врховног суда Србије Рев. 2999/95 од 20.7.1995. године: "Право на решавање стамбене потребе је аутономно право из радног односа, које се уређује колективним уговором, односно општим актом, као његовим супститутом у смислу члана 121. став 2. Закона о радним односима. Зато се спор о повреди права на добијање стана сматра радним спором из члана 97. Закона о радним односима, који решава суд опште надлежности у смислу члана 12. став 2. Закона о судовима". У овом као и сваком другом радном спору, суд, по правилу, оцењује законитост донесене одлуке, али не може одлучивати о правима, обавезама и одговорностима радника. То је наглашено и у пресуди Врховног суда Србије Рев. 4991/93 од 26.1.1994. године: "Суд у радном спору нема пуну јурисдикцију. Он оцењује законитост одлука, о правима, обавезама и одговорностима, али сам не може одлучивати о ономе на шта се те одлуке односе. О томе може одлучивати само надлежни орган у одређеној радној средини". Због тога у радном спору о додели стана суд може поништити одлуку о додели стана али стан не може дати другом раднику. Ако одлуку поништи, може наложити поновну расподелу, али не може обавезати туженог да стан додели тужиоцу. На то упозорава решење Врховног суда Србије Рев. 2219/94 од 25.5.1994. године: "У спору поводом расподеле станова суд нема пуну јурисдикцију... Отуда суд не може обавезати предузеће да у поновној расподели стан додели одређеном раднику. Суд може само наложити да се изврши нова расподела. О њој, у складу са законом и општим актом, суверено одлучује надлежни орган у предузећу. Наравно, и нова одлука... може бити побијана у новом радном спору" (1).

(1) О карактеру спора о додели стана - З. Ивошевић, *Стамбена ранг листа и јединствено решавање стамбених спорова. Решавање и заштита стамбених потреба*, Судска и управна пракса, бр. 1/85; *Спорови о решавању стамбених потреба, Заштита права у радном спору*, Судска и управна пракса, бр. 3/94, стр. 24; Д. Илић, *Судска заштита у споровима о заснивању стамбених потреба*, Зборник радова из стамбене области, Правни факултет у Нишу, 1995. година, стр. 297-306.

Постоје, међутим, и изузеци, када се ови спорови решавају пуном јурисдикцијом. Они се морају примењивати рестриктивно, као и сваки изузетак (2), а заједничко им је што се законитост расподеле може обезбедити тек ако суд учини оно што надлежни орган у радној средини неће. Ти изузеци су и предмет овог коментара.

1. ИЗБЕГАВАЊЕ ОДЛУЧИВАЊА О ПРИЈАВАМА

Нижестепени судови су одбацили тужбу, јер су нашли да је недозвољена зато што је поднета пре но што је надлежни орган у предузећу одлучивао о пријавама на оглас за расподелу станова тако да нема одлуке о додели стана која би могла бити предмет побијања.

Укидајући одлуке ових судова, Врховни суд Србије је у решењу Рев. 2873/94 од 22.6.1994. године изразио следећи став:

"При поновном одлучивању првостепени суд ће имати у виду да право радника из радног односа може бити повређено незаконитом одлуком или фактичком радњом. Фактичку радњу, као акт повреде права, предвиђа члан 80. став 2. Закона о основним правима из радног односа. У овом случају, тужиљи је право повређено фактичком радњом нечињења: надлежни орган није извршио расподелу стана, а да је то учинио стан би припао тужиљи јер је прва на ранг листи. Пошто то није учинио, тужиља је покренула ову парницу а како до повреде права није дошло одлуком, она није могла тражити њено поништавање. Међутим, Врховни суд сматра да се заштита права може остварити и тужбом за утврђење права на доделу стана (члан 187. ЗПП) са додатним захтевом да се тужени обавезе да стан додели раднику који је први на ранг листи, а ако то у одређеном року не учини, да одлуку о додели стана замени пресуда. У одсуству одлуке о додели стана, ово је једини начин да тужиља заштити своје право, на шта је, иначе, овлашћена чланом 83. став 3. Закона о основним правима из радног односа, односно чланом 97. став 1. Закона о радним односима".

Раднику треба да буде обезбеђена судска заштита не само кад му је право повређено доношењем незаконите одлуке, него и фактичком радњом. У овом случају, право је повређено неодлучивањем о пријавама по огласу за расподелу стана. Да је одлучивано, тужиља би добила стан јер је прва на ранг листи. Овако, њено право на задовољавање стамбене потребе остаје неостварено, а одсуство одлуке о пријавама онемогућује редован начин заштите права путем приговора, односно тужбе.

На срећу, судови не остају равнодушни према тој ситуацији, о чему сведочи решење Врховног суда Србије Рев. 208/94 од 14.6.1994. године: "У радном спору који отпочиње тужбом за утврђење, такође је потребно да су испуњене процесне претпоставке у погледу претходне интерне заштите. Али, њихово постојање претпоставља да је донесена одлука против које се приговор има поднети. Ако те одлуке нема а повреда права постоји, судска заштита се има остварити и без интерне. Онај ко раднику повреди право, а не достави му никакву одлуку, онемогућава га у праву на приговор, па, стога, не може сносити штетне последице због одсуства претходне интерне заштите. Уосталом ако радник пре подношења тужбе поднесе захтев за одлучивање о пријавама, онда ће и овај услов бити испуњен, будући да се интерна заштита, по члану 80. став 1. Закона о основним правима из радног односа и члану 93. Закона о радним односима, може иницирати и захтевом (а не само приговором). Ако, дакле, после повреде права неодлучивањем о

(2) *Exceptiones sunt strictissimae interpretationis.*

пријавама и после подношења захтева да се таква одлука донесе, радник затражи судску заштиту, суд треба да утврди његово право на доделу стана и туженом (предузећу, установи или другом послодавцу) остави рок да стан додели првом на ранг листи, а ако он то не учини, пресуда ће заменити одлуку надлежног органа о додели стана. Чекање на одлуку нема смисла, јер не постоји ефикасно средство да се њено доношење изнуди. Стога је судска заштита пуном јурисдикцијом једини начин да се заштити право на добијање стана, повређено избегавањем одлучивања о пријавама учесника расподеле.

Ова одлука садржи следећу сентенцу: Ако надлежни орган послодавца не одлучи о пријавама по расписаном огласу за расподелу стана, радник који заузме прво, односно повољније место на ранг листи, може да тражи да се тужени обвезе да му у одређеном року додели стан а ако то не учини, да одлуку о додели стана замени пресудом.

2. ИЗБЕГАВАЊЕ ОДЛУЧИВАЊА О ПРИГОВОРУ

Нижестепени судови су одбили захтев раднице да јој тужено предузеће омогући уселење у стан који јој је додељен, зато што су нашли да је преураћен, пошто о поднетим приговорима није одлучивано па нема коначне одлуке која би се могла извршити.

Укидајући одлуке ових судова, Врховни суд Србије је у решењу Рев. 4158/94 од 21.12.1994. године изнео следећи став:

”Тужилци је додељен стан на основу реда првенства у поступку задовољавања стамбених потреба. Други учесници тог поступка поднели су приговоре о којима није одлучивано, тако да одлука о додели стана није постала коначна. Услед тога тужено предузеће није извршило донету одлуку, па је тужилца тражила да јој се додељени стан преда на коришћење. Међутим, о овом захтеву се не може одлучивати, док се не расправи претходно питање о основаности поднетих приговора. Тужени се не може основано бранити тиме што другостепена одлука није донета, јер је његов надлежни орган, по закону, дужан да ту одлуку донесе у одређеном року. Стога ће суд прекинути поступак, у смислу члана 223. став 1. тачка 1. ЗПП, и наложити туженом да у одређеном року одлучи о приговорима. Ако ова одлука ни у том року не буде донета, суд ће претходно питање решити сам и оценити основаност приговора. Ако нађе да они нису основани, одлучиће о захтеву тужилца да јој се додељени стан преда на коришћење, као да је одлука о додели стана коначна. Одсуство такве одлуке је пропуст туженог, па он из тога не може извлачити корист”.

Према члану 100. Закона о радним односима, приговор задржава извршење првостепене одлуке до њене коначности у свим случајевима, осим кад је реч о заради, привременом распоређивању, суспензији и прековременом раду радника. Према томе, и приговор против првостепене одлуке о додели стана одлаже њено извршење. Да то одлагање не би ишло у недоглед, члан 95. став 1. Закона о радним односима обавезује надлежни орган да одлуку о приговору донесе у року од 30 дана. Другостепени орган туженог је ову обавезу игнорисао, злоупотребљавајући суспензивно дејство приговора да би тужиоцу коме је стан додељен онемогућио уселење. Пошто је суспензивно дејство приговора установљено ради заштите права подносиоца, а не да би се право утврђено правноснажном одлуком онемогућило, суд није могао дозволити неограничено одлагање извршења одлуке о додели стана. Тим пре, што је одредба о року за одлучивање о приговору већ била драстично

повређена. Зато је тужено предузеће добило још једну шансу да у накнадном року донесе одлуку о приговору. Али, истовремено је и упозорено да ће, уколико ни у том року не буде одлучено о приговорима, суд, логиком решавања претходног питања, сам оценити њихову основаност, па ако нађе да су неосновани, одлучиће о захтеву раднице да јој се додељени стан преда на коришћење, као да је одлука о додели стана коначна. Други начин заштите права не може бити делотворан, због опструкције туженог према обавези одлучивања о приговорима. Уосталом, одсуство другостепене одлуке је попуст туженог, а нико, па ни он, из повреде прописа не може извучити корист.

Ова одлука садржи следећу сентенцу: Ако другостепени орган интересите не одлучивањем о приговору онемогућује радника да се усли у стан који је добио у поступку расподеле, суд ће прекинути поступак у радном спору и оставити накнадни рок за доношење другостепене одлуке, а ако она ни у том року не буде донета, санкционисаће злоупотребу права одлучивања тако што ће сам оценити основаност приговора и одлучити о захтеву радника да му се додељени стан преда на коришћење.

3. НЕПОСТУПАЊЕ ПО ПРЕСУДИ КОЈА НАЛАЖЕ ПОНОВНУ РАСПОДЕЛУ

У ранијем спору поништена је, по захтеву тужиоца, ранија одлука о додели стана и туженом предузећу наложено да у поновној расподели по истој ранг листи донесе одлуку о додели стана. Тужени, међутим, није поступио по овом налогу, па је тужилац поднео нову тужбу тражећи да се тужени обавезе да у одређеном року донесе нову одлуку и стан додели првом на ранг листи, а ако то не учини - да одлука суда замени одлуку надлежног органа у предузећу. Али, ова је тужба одбачена као недозвољена, јер су нижестепени судови нашли да се спор о заштити права на добијање стана не може водити ако одлука о додели стана није донета.

Врховни суд Србије је укинуо одлуку о одбацивању тужбе и у решењу Рев. 616/93 од 4.3.1993. године изразио следећи став:

"Првостепени суд ће имати у виду да право радника из радног односа може бити повређено незаконитом одлуком или фактичком радњом. Фактичку радњу, као акт повреде права, предвиђа члан 80. став 2. Закона о основним правима из радног односа. У овом случају, тужиоцу је право повређено фактичком радњом нечињења: надлежни орган није извршио поновну расподелу стана, иако је то био дужан да учини по правноснажној судској одлуци. Да је то учинио, стан би припао тужиоцу, као првом на ранг листи. Пошто тужени то није учинио, тужилац је покренуо ову парницу. Како до повреде права није дошло одлуком, тужилац није могао тражити њено поништавање, већ је захтев прилагодио повреди.

Овај суд сматра да се у овом и другим сличним случајевима, заштита права може остварити тужбом за утврђење права на доделу стана са додатним захтевом да се тужени обавезе да стан додели раднику који је био први на ранг листи, а ако то у одређеном року не учини, да одлуку о додели стана замени пресуда. У одсуству одлуке о додели стана, ово је једини начин да радник заштити своје право, у смислу члана 83. став 3. Закона о основним правима из радног односа, односно члана 97. став 1. Закона о радним односима.

Заштита права у овој парници неодвојиво је везана за заштиту права у радном спору који је правноснажно окончан. Како се у овој парници, у суштини, захтева окончање поступка доделе стана после поништавања ра-

није одлуке, услови за судску заштиту по овој тужби постоје зато што су постојали и у претходној. С обзиром на то, нижестепени судови ће решити спор мериторно, без обзира да ли је тужилац поводом фактичке повреде права поднео приговор или не. Решеће га према стању ствари и прописима из времена доношења првостепене одлуке у ранијој расподели”.

Сваки радни спор, па и спор о додели стана, води се поводом повреде права радника. Овде је реч о повреди фактичком радњом нечињења, јер надлежни орган у предузећу није учинио и оно што је био дужан да учини по правноснажној пресуди донесеној у ранијем спору. Он је право радника повредио неизвршењем судске одлуке. Зато је у овом спору тужилац и могао захтевати да се тужени обавезе да изврши нову расподелу и стан додели раднику који је први на ранг листи, а ако то у одређеном року не учини - да одлука суда замени одлуку надлежног органа у предузећу. Према оном ко игнорише обавезу из судске одлуке, законитост се може обезбедити само пуном јурисдикцијом. Другим речима, ако суд учини оно што неће онај ко треба. У овом случају, туженом је пружена још једна прилика да поступи по ранијој донетој правноснажној пресуди, при чему се пресуда у новом спору јавља тек као резидуални супститут одлуке надлежног органа, уколико одлучивање у складу са ранијом пресудом опет изостане. Пуна јурисдикција је, према томе, крајња консеквенца.

Врховни суд упозорава да се нова парница има решити мериторно, јер се њоме, заправо, довршава заштита поводом незаконите расподеле поништене у претходном спору. Пошто одлука у новој расподели није донета, одсуство приговора није смећања вођењу новог спора, јер се приговором не може побијати непостојећа одлука.

Ова одлука садржи следећу сентенцу: Ако надлежни орган у предузећу не приступи поновном одлучивању о додели стана после поништавања раније одлуке, радник који заузима прво, односно приоритетно место на ранг листи, може да тражи да се предузеће обавезе да му додели стан а ако то не учини у одређеном року, да одлуку о додели стана замени пресуда.

Ова одлука је, међутим, важна и зато што овакав начин судске заштите препоручује ”у другим сличним случајевима”. Указујемо на два најчешћа.

Први случај настаје кад после поништавања одлуке о додели стана буде отворен поновни поступак расподеле, па се прекорачи одређен или разуман рок за доношење нове одлуке. Тада ваља поступити на исти начин, као и код избегавања одлучивања о пријавама учесника огласа. То произлази и из решења Врховног суда Србије Рев. 731/95 од 4.5.1995. године: ”Изузетно, уколико је једном већ нашао да одлука није законита и уколико је несумњиво да одређеном лицу припада право на стан, суд може обвезати предузеће да том лицу додели стан. Такође, ако је поступак расподеле отпочео а није окончан у одређеном, односно разумном року, учесник у расподели може у судском поступку захтевати налагање обавезе одлучивања о расподели станова”.

Други случај настаје кад после поништавања одлуке о додели стана буде донета нова незаконита одлука о додели стана, каква је била и првобитна. Поновно доношење незаконите одлуке треба да буде разлог да суд у новом спору поништи нову одлуку и сам одлучи о додели стана раднику који заузима прво, односно приоритетно место на ранг листи. Пресуда Врховног суда Србије Рев. 1067/95 од 21.3.1995. године, сматра да ”поновно доношење одлуке која је истоветна поништеној одлуци, представља акт злоупотребе права”, а онај ко право злоупотребљава, не може се привести правном поретку без пуне јурисдикције суда.

ЗАКЉУЧАК

Основни разлог за примену пуне јурисдикције у споровима о заштити права на добијање стана је: отклањање злоупотребе права. Злоупотреба права је противуставна, што изричито одређују одредбе члана 12. став 3. Устава Републике Србије и члана 67. став 3. Устава СР Југославије. Отуда, ако неко злоупотребљава право одлучивања - неодлучивањем о пријавама, неодлучивањем о приговору или поновним доношењем незаконите одлуке, треба да се суочи са пуном јурисдикцијом суда, пошто је то једини начин да се заштити право учесника у поступку задовољавања стамбених потреба.

ОДЛУКЕ ВРХОВНОГ СУДА СРБИЈЕ

1. РАСПОДЕЛА СТАНОВА И КРЕДИТА

Предмет расподеле станова

Расподела обухвата станове који се деле и станове из којих се исељавају радници који су добили нове станове.

Из образложења:

”Иако је једнособан стан додељен умешачу - другом на ранг листи, право тужиоца, који је на тој листи заузимао прво место, није повређено, јер, и он је добио стан. Додељена му је гарсоњера у којој је раније станао умешач. Гарсоњера одговара стамбеним потребама тужиоца (који живи сам) а једнособан стан одговара потребама умешача (који живи са супругом). Пошто се, по логици ствари, у расподелу укључују и станови из којих се исељавају лица која су добила нове станове, расподела о којој је овде реч проширена је и на гарсоњеру. Будући да она одговара стамбеним потребама тужиоца, у ревизији се неосновано наводи да је једнособан стан требало доделити на привремено коришћење њему. То би морало бити учињено да тужени није имао на располагању гарсоњеру. Али, имао ју је и њеним додељивањем трајно решио стамбену потребу тужиоца.”

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 1123/93, од 15.4.1993)

Предмет расподеле

Стан кога ослобађа радник коме је у расподелу додељен нови стан, аутоматски постаје предмет исте расподеле.

Из образложења:

”Није од утицаја што стан који је тужиоцу додељен није био обухваћен конкурсом за расподелу станова. Реч је о стану који ослобађа радник коме је додељен нови стан. Тај стан аутоматски постаје предмет расподеле, јер лице које добија нови стан уступа раније добијени да се у њега усели други радник, па зато није било сметњи да се у расподелу уврсти и ослобођени стан.”

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4147/93, од 30.12.1993)

Расподела ”старих” станова

Станови из којих се исељавају радници који су добили нове станове, аутоматски улазе у поступак расподеле.

Из образложења:

"Ранији Закон о стамбеним односима ("Службени гласник СРС", број 9/85) у члану 36. ст. 3. и 4. прописивао је да се одлука о давању стана на коришћење могла донети када давалац стана има празан стан, под којим се подразумева стан у коме станује носилац станарског права који је правноснажном одлуком добио на коришћење други стан. Међутим, у време спорне расподеле новоизграђених станова био је у примени Закон о стамбеним односима ("Службени гласник СРС", број 12/90), који је у одредби члана 9. регулисао начин располагања и давање станова на коришћење. Овај закон није прописивао као услов расподеле - да стан буде празан. Према томе, није било сметњи да се у расподелу контингента новоизграђених станова уврсте и доделе на коришћење слободни станови из контингента "старих", иако нису обухваћени поступком оглашавања за расподелу станова. Станови из којих се иселавају радници којима су у расподели додељени нови станови, аутоматски постају предмет те расподеле, пошто радници који су добили нове станове уступају и раније добијене станове да би се у њих уселили други радници. Зато су "стари", као и новоизграђени станови, могли бити додељени у истој расподели, јер су аутоматски обухваћени процедуром те расподеле. Ово, разуме се, под условом да је тужени носилац права располагања и овлашћења давалац на коришћење тих станова, у смислу члана 9. ст. 1. и 2. наведеног закона".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 3441/94, од 31.8.1994)

Учешће у две расподеле

Радник који учествује у две симултане расподеле, може добити стан само у једној.

Из образложења:

"Ако радник учествује у две расподеле па у једној правноснажном одлуком добије стан, онда то мора утицати на његов положај у другој расподели. У супротном, могло би се десити да добије и задржи два стана. Радник који је задовољио стамбену потребу у једној од две симултане расподеле, губи право да учествује у другој, јер се једна стамбена потреба не може задовољити два пута".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2198/93, од 1.7.1993)

Право на учешће у расподели

Радник има право да учествује у расподели и кад треба да побољша услове становања у стану који по површини одговара његовим стамбеним потребама.

Из образложења:

"Не може се сматрати да је радник у целини задовољио стамбене потребе и да нема право да учествује у расподели, ако користи стан који по површини одговара његовим потребама, али због влаге или других мана изискује средства за побољшање услова становања".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 1303/93, од 29.4.1993)

Право породице на учешће у расподели

Породица радника који је умро од последица повреде на раду или професионалне болести, може да учествује у расподели станова ако је то предвиђено општим актом.

Из образложења:

"Према члану 109. тачка 1. Правилника о решавању стамбених потреба радника туженог, право на стан солидарности има и породица радника који је умро од последица задобијених на раду или од последица професионалног обољења насталог на радном месту на коме је обављао послове, уз услов да породица нема стан и да у њој не привређује више од једног члана. Ови услови релевантни су код оцене права радника да учествује у расподели стана солидарности. Ово право тужиљи није ускраћено, јер је накнадно уврштена у ранг листу по којој је извршена додела стана".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4631/93, од 19.1.1994)

Службени стан и положај лица у њему

Службени стан је стан који је, као такав, одређен у општем акту даваоца, ако то није учињено, службеног стана нема и кад постоје услови да конкретан стан то буде - Лице које је дуго година боравило у стану који није проглашен службеним без писменог уговора, може свој статус у њему заснивати и на личној службености становања - Давање стана на коришћење лицима која користе службени стан, уређује се општим актом.

Из образложења:

"Према члану 7. Закона о стамбеним односима - пречишћени текст ("Службени гласник СРС", број 9/85), становима за службене потребе сматрали су се станови чије је коришћење било везано за вршење одређене службене дужности и функције а као такви су утврђени општим актом даваоца стана на коришћење. Спорни стан јесте саграђен за потребе школе, у склопу и под кровом школске зграде, да би у њему становао учитељ. По томе би могао бити службени стан. Али, да би то и постао, било је потребно да га општи акт тужене школе таквим прогласи. У нижестепеним односима се наводи да је Правилником о стамбеним односима туженог, који је био на снази у моменту тужениковог пензионисања, било предвиђено да службене станове представљају сви станови који се налазе у склопу школског објекта или посебног објекта у дислоцираним одељењима. Међутим, овог Правилника нема у списима, па није могућно проверити да ли су његове одредбе правилно примењене. Ова мана, у погледу примене материјалног права, није и једина. Тужени са супругом станује у спорном стану од 1964. године, када је отпочела са радом нова школска зграда, али му је стан био обезбеђен још од запослења 1957. године у кругу старе школске зграде. Стога је било потребно да се конкретан случај оцени са становишта материјалног права које је важило у време уселења туженог у школски стан. У 1957. години била је на снази Уредба о управљању стамбеним зградама ("Службени лист СФРЈ", број 29/54) а у 1964. години Закон о стамбеним односима ("Службени лист СФРЈ", број 16/59). Ни један од ових извора права није, међутим, био употребљен. Ранији савезни прописи нису познавали категорију службеног стана, у смислу наведене законске дефиниције, али је члан 16. Закона о стамбеним односима - пречишћени текст ("Службени лист СФРЈ", број 11/66), допуштао да се, по основу радног односа стан додели на коришћење и лицу које га има, уколико се запошљава у другом месту. На том стану је радник стицао станарско право а у случају отказа уговора о коришћењу стана због пензионисања, иселење је у смислу члана 64. став 3. тога закона било условљено обезбеђивањем стана који задовољава најнужније услове становања. Станарско право се, и у време уселења туженог у школски стан, стицало закључењем уговора о коришћењу стана. Тог уговора овде нема, па

ће бити потребно да се испита зашто није закључен, ако су одговарајући прописи постојали. Уколико би разлог био искључиво на страни тужиоца, он се не би могао позвати на своје пропусте, јер се "не слуша онај ко се позива на своју срамоту". Уколико суд и у поновном поступку нађе да тужени није стекао станарско право, онда је потребно оценити каква је правна природа усменог уговора између туженог и школе, по коме је 1957. године почео да користи школски стан. У ранијем поступку судови су пошли од тога да је закључен уговор о закупу. Ово је двострано обавезан и третиран уговор а пошто није разјашњено да ли је тужени плаћао закупнину, није поуздан ни закључак да је реч о овој врсти уговора. Али, поред облигационих уговора, постоје уговори са стварно-правним дејствима. Такав је и уговор о конституисању личне службености становања (*habitatio*). Стога је потребно да се испита да ли је тужени са супругом становао по том основу у спорном стану. У том случају тужени, односно његова супруга имали би право да користе спорни стан до краја живота. Уколико судови ипак нађу да спорни стан спада у категорију службеног стана, онда ће морати да имају у виду и одредбу члана 35. став 2. тачка 3. Закона о стамбеним односима - пречишћени текст ("Службени лист СРС", број 9/85) по којој је давалац стана дужан да општим актом утврди "услове за давање стана на коришћење лицима која престану да користе станове за службене потребе". С тим у вези, потребно је оценити да ли тужилац може тражити иселење туженог ако није извршио поменути законску обавезу".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2568/93, од 22.7.1993)

Нова стамбена потреба и иста структура стана

Радник који је у стању потребе за добијањем већег стана, не може ту потребу задовољити додељивањем новог стана који је исте структуре као и стан у коме се већ налази.

Из образложења:

"Одлуком о додели стана радник задовољава своју стамбену потребу. Ако је доделом једног стана ту потребу већ задовољио, он, услед промењених околности, може доћи у стање потребе за већим станом. Тужилац је дошао у то стање и заузео прво место на ранг листи. Додељивањем новог стана, он је могао задовољити само нову стамбену потребу. Међутим, у новој расподели он није добио трособан или четворособан стан, којима би задовољио новонасталу потребу, већ двособан стан, какав му је додељен и у ранијој расподели. То значи да у новој расподели није задовољио нову већ ранију потребу за двособним станом.

Без значаја је околност што нови стан има нешто већу површину од садашњег стана тужиоца. Према општем акту за задовољавање стамбених потреба, релевантна је структура а не величина стана.

Пошто се иста стамбена потреба не може задовољити два пута, нижестепени судови су правилно поступили што су поништили нову одлуку о додели двособног стана. При том су дали разлоге које прихвата овај суд. Из истих разлога је у ранијем спору била поништена и првобитна одлука о додели новог двособног стана тужиоцу.

Додуше, у овом спору тужиоцу је двособан стан додељен на привремено коришћење. То, међутим, нема значаја јер се већ задовољена стамбена потреба не може поново задовољавати ни додељивањем стана исте структуре на привремено коришћење. Ако већ није било одговарајућег стана, тужено предузеће је могло респектовати прво место на ранг листи тужи-

оца доношењем одлуке о обавези доделе одговарајућег стана, чим такав стан буде прибављен, и то без учешћа у поновној расподели (зато што је у овој већ издржао конкуренцију осталих радника који имају стамбену потребу). На овај начин он би у двособном стану који сада користи остао привремено, тачније до извршења обавезе у погледу доделе одговарајућег стана по већ стеченом праву”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 102/95 од 25.1.1995)

Стамбени кредит

Радник може остварити право на стамбени кредит више пута, док не задовољи своју стамбену потребу, али не може претендовати на укупна средства намењена тој сврси.

Из образложења:

”Према члану 36. став 1. и члану 37. став 1. Правилника, раднику се може доделити кредит највише до износа вредности припадајућег одговарајућег стана из члана 31. Правилника, али све док на овај начин не реши своју стамбену потребу радник има право учешћа на конкурс за доделу кредита. Према томе, радник који се определио да путем кредита реши своју стамбену потребу, ту потребу може задовољити и у више расподела средстава кредита до вредности припадајућег стана, али то не значи да може инсистирати да му се у једној расподели доделе сва расположива средства да би ту потребу у целини задовољио. Стога се у ревизији неосновано наводи да је одлука стамбене комисије која су издвојена средства за стамбену изградњу додељена свим радницима који су поднели захтеве, супротна поменутих одредбама правилника. Том одлуком нису повређена права тужиље јер она и није била на приоритетном, већ на осамнаестом месту ранг листе”.

(Пресуда Врховног суда Србије Рев. 5316/95 од 28.11.1995)

2. РАНГ ЛИСТА

Карактер ранг листе

Ранг листа није правни акт већ акт правне технике којом се установљава ред првенства у задовољавању стамбених потреба да би се мењао зависно од промењених околности све до доношења првостепене одлуке.

Из образложења:

”Ранг листа за задовољење стамбених потреба радника није правни акт већ акт правне технике којим је исказан редослед првенства у остваривању права на стан у одређеном тренутку и промене тог редоследа у одређеном времену. Ранг листа се утврђује под клаузулом *rebus sie stantibus* па, стога, подлеже променама све до доношења првостепене одлуке о додели стана на коришћење. Зато је време правноснажног одлучивања о решењу стамбених потреба меродавно и за чињенична и за правна испитивања предметног спора”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3204/92, од 5.11.1992)

Карактер ранг листе

Ранг листа није правни акт већ акт правне технике, па не може бити самосталан предмет радног спора.

Из образложења:

"Судска заштита у спору поводом расподеле станова и кредита могућа је само по доношењу коначне одлуке о додели стана или кредита, у смислу члана 83. став 1. Закона о основним правима из радног односа ("Службени лист СФРЈ", бр. 60/89, 42/90). Ранг листа за задовољавање стамбених потреба радника није правни акт, већ акт правне технике којим је исказан редослед првенства у остваривању права на стан у одређеном тренутку и промене тог редоследа у одређеном врмену. С обзиром на овакав карактер ранг листе, она и не ужива посебну судску заштиту. О правилности редоследа и утврђеном броју бодова на ранг листи кандидата за решавање стамбене потребе суд одлучује као о претходном питању у спору о оцени законитости коначне одлуке о додели стана или стамбеног кредита. Одлуке које се побијају у овом спору односе се на ранг листу за расподелу средстава стамбеног кредита. Стога је без утицаја навод ревизије тужиоца да је тужени одмах по утврђеној коначној ранг листи оспореним одлукама приступио расподели средстава стамбеног кредита. Те одлуке о расподели средстава стамбеног кредита није побијао, већ је у спору тужбени захтев усмерио на поништај ранг листе. Правилно је, стога, другостепени суд поступио када је тужбу као недозвољену одбацио".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 4593/93, од 11.1.1994)

Ранг листа и предмет спора

Ранг листа за доделу стана или задовољавање стамбене потребе на други начин, не може бити самостални предмет радног спора.

Из образложења:

"Предмет радног спора може бити само коначна одлука о решавању стамбене потребе по основу радног односа, у смислу члана 97. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", број 45/91 и 18/92). Ранг листа за задовољавање стамбених потреба радника није правни акт, већ акт правне технике којим се исказује редослед првенства у остваривању права на стан. Због тога она не ужива посебну судску заштиту па суд изреком пресуде и не треба да утврђује износ бодова по појединим спорним основама. Ранг листа не може бити предмет спора. То може бити само одлука о додели стана. Међутим, неправилности у рангирању утичу на законитост одлуке о додели стана па их давалац стана, у поновној расподели, има отклонити".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4238/93, од 15.12.1993)

Побијање ранг листе

Тужба којом се побија ранг листа за задовољавање стамбених потреба, је, по материјално-правним прописима, недопуштена, па се има одбацити.

Из образложења:

"Ревизијом се неосновано наводи да се тужба као недозвољена, одбацује само у случајевима из члана 288. став 2. ЗПП и да је стога одбачајем тужбе у овом стамбеном спору учињена битна повреда ове одредбе парничног поступка у смислу члана 354. став 1. ЗПП. У овом спору ради се о оцени постојања услова за судску заштиту поводом одлуке о решавању стамбене потребе по основу радног односа. Ове услове садржи посебан материјални пропис - Закон о радним односима. По члану 97. овог закона, предмет спора о расподели станова може бити само коначна одлука о решавању стамбене потребе из радног односа. Ранг листа која исказује редослед кандидата за решавање стамбене потребе, не представља коначан правни акт подобан за

судску заштиту, него акт правне технике који претходи доношењу одлуке о решавању стамбене потребе. Зато ранг листа не може бити предмет посебне судске заштите, већ се о правилности утврђеног редоследа кандидата и броја бодова у расподели станова решава као о претходном питању у спору о оцени законитости коначне одлуке о решавању стамбене потребе, у смислу члана 12. ЗПП. Према томе, како је тужила у овом спору ставила захтев за оцenu законитости ранг листе а не коначне одлуке о додели станова на коришћење, правилно су нижестепени судови закључили да нису постојали услови за судску заштиту и да је због тога тужба недопуштена. Одбацивањем недопуштене тужбе, правилно су примењене одредбе члана 97. Закона о радним односима, које се тичу услова за судску заштиту права из радног односа”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 4146/93, од 24.8.1994)

Више ранг листа

Ако постоји више начина задовољавања стамбене потребе, могућно је саставити ранг листу за сваки од тих начина, при чему радници који на једној ранг листи имају мањи број бодова не могу задовољити стамбену потребу пре радника са већим бројем бодова на другој ранг листи, без обзира на њихово место у редоследу сваке од тих ранг листа.

Из образложења:

”У смислу члана 7. Правилника, расподела средстава за задовољавање стамбених потреба врши се према реду првенства сачињеном применом јединствених основа и мерилима утврђеним овим правилником, који допушта да се на основу јединствених основа и мерила формира више ранг листа за поједине видове решавања стамбених потреба. Али и у том случају радници који на једној од њих имају мањи број бодова не могу задовољити стамбену потребу пре радника са друге ранг листе који имају већи број бодова, без обзира на њихово место на једној од тих ранг листа. Због тога је без утицаја навод ревизије што је тужила на ранг листи за удруживање средстава била на приоритетном месту, с обзиром да је на јединственој ранг листи била на осамнаестом месту”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 5316/95 од 28.11.1995)

3. ВРЕДНОВАЊЕ И ОДЛУЧИВАЊЕ

Вредновање становања у бесправно саграђеном објекту

Становање у бесправно саграђеном објекту, третира се према фактичком стању квалитета, условности и других одлика тог објекта.

Из образложења:

”При вредновању стамбених правилника, становање у бесправно саграђеном објекту третира се као да је објект легитимно саграђен и то све док не буде порушен. Разуме се, према фактичком стању квалитета, условности и других одлика објекта”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 881/93, од 25.5.1993)

Доказивање болести као основ за добијање стана

Ако општи акт одређује да се постојање тешке болести, као основа за добијање стана из средстава солидарности, доказује мишљењем инвалидске комисије, не могу се уважити мишљења појединих лекара.

Из образложења:

"Суд је правилно поступио што није прихватио мишљење специјалисте за неуропсихијатрију и специјалисте за медицину рада да је тужиоцу потребна стална пажња и нега чланова породице због тешког општећења јетре, бубрега, живчаног система и опште слабости јер то мишљење није дала инвалидска комисија, како је предвиђено правилником о стамбеним односима".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4657/94, од 5.10. 1994)

Лукративност при расподели станова

Поступци лишавања својине су лукративни, ако гравитирају расподели станова.

Из образложења:

"Без утицаја су наводи ревизије да се радник који је добио стан одрекао наслеђа, да би се тиме користио код добијања стана. Лишавање својине (продајом, поклоном, уступањем и др.), у циљу обезбеђивања повољнијег третмана код добијања стана, узима се да је лукративно ако је учињено у време које гравитира расподели станова. Пошто је оставински поступак окончан пре више од десет година, не може се прихватити да је тада изражена воља о одрицању од наслеђа лукративна".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3265/92, од 3.12.1992)

Одлучивање о расподели станова

Услови становања и друге стамбене потребе, процењују се према стању ствари и прописима који су важили у моменту одлучивања.

Из образложења:

"Услови становања, као и други елементи за вредновање стамбених потреба радика, цене се према стању ствари у моменту одлучивања о расподели станова. Јер, промене околности које утичу на редослед радника у задовољавању стамбених потреба, узимају се у обзир до доношења одлуке о додели стана по члану 36. став 2. тада важећег Закона о стамбеним односима ("Службени гласник СРС" број 9/85)".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 971/93, од 25.3.1993)

Више конкурса за расподелу једног стана

Ако је предузеће расписало више конкурса за расподелу истог стана пре одлучивања по првом односно претходном, а радник није побијао ове акте, законитост одлуке о додели стана по последњем конкурсима има се оценити према стању ствари и прописима који су важили у време тог конкурса.

Из образложења:

"У овом случају расписано је три конкурса: први: - 28.8.1990. године који је поништен од Радничког савета; други - 2.11.1990. године, који није окончан и трећи - 14.3.1991. године, који је окончан побијењом одлуком. Нижестепени судови су пошли од тога да се законитост одлуке о додели стана умешачу има оценити према времену расписивања првог конкурса. Овакав приступ је погрешан, јер иритира одредбе о заштити права радника у радном спору. Радник има право да тражи интерну а потом и судску заштиту у одређеним роковима. Тужена је заиста повредила право тужиоцу и свим учесницима конкурса, тиме што је без окончања првог односно

претходног конкурса, расписивала нови. Али, ако тужилац пропусти рокове за побијање ових аката, мора носити консеквенце преклузије, у смислу члана 66. Закона о основним правима из радног односа и члана 97. Закона о радним односима. То значи да је време првог, односно другог конкурса дефинитивно прошло и да се не може рестаурисати. Отуда се законитост одлуке о додели стана у овом спору може оценити искључиво с обзиром на конкурс од 14.3.1991. С обзиром на речено, постоје мане у примени материјалног права, које изискују да се разјасне чињенице и околности с обзиром на време трећег конкурса. То је и био разлог што је овај суд, у смислу члана 395. став 2. ЗПП, укинуо обе нижестепене пресуде и предмет вратио на поновно суђење. У поновном поступку првостепени суд ће испитати да ли је тужилац побијала расписивање другог односно трећег конкурса пре окончања првог, односно претходног. Ако није, овај спор се има решити према стању ствари и прописима који су важили у време доношења првостепене одлуке по трећем конкурс, који би био једино релевантан”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 513/94, од 2.3.1994)

4. ПРИВРЕМЕНО ДОДЕЉИВАЊЕ СТАНА

Разлог привременог додељивања стана

Стан се мора дати првом на ранг листи и кад, по структури, не одговара његовим стамбеним потребама - Ако стан, по структури, не одговара стамбеним потребама првог на ранг листи, даје му се на привремено коришћење до обезбеђивања одговарајућег стана.

Из образложења:

”Судови су погрешили што се нису упуштали у оцену приоритета умешача само зато што је предмет расподеле већи стан од оног који му, по структури, одговара. Одредба члана 34. тада важећег Закона о стамбеним односима (”Службени лист САПВ”, број 12/82 - пречишћени текст) инсистира на реду првенства, зависно од мерила утврђених општим актом. Никаква одступања нису била могућна. Отуда је редослед радника на ранг листи морао бити поштован, без обзира да ли структура стана одговара првом на ранг листи. Стан који по структури није одговарајући, морао је бити додељен првом, али на привремено коришћење док се не обезбеди одговарајући стан. Пошто овај пропис, односно наведена правила, нижестепени судови нису имали у виду, нису се бавили ни чињеницама важним за њихову примену. На тај начин настаје ревизијски разлог из члана 395. став 2. ЗПП, због којег су укинуте обе пресуде. У поновном поступку првостепени суд ће поћи од редоследа на ранг листи сачињеној у време закључења конкурса и спор ће решити уважавајући приоритет првог на ранг листи, без обзира да ли стан, који је предмет расподеле, по структури, одговара или не одговара његовим стамбеним потребама. Ако нађе да не одговара тим потребама, констатоваће да је стан додељен на привремено коришћење до обезбеђивања одговарајућег. Кад одговарајући стан буде обезбеђен, радник је дужан да привремено додељени стан уступи туженом и пресели се у одговарајући, без поновног поступка расподеле. Онај који је добио стан на привремено коришћење у поступку расподеле, остварио је право на добијање одговарајућег стана у погледу основа па остаје да, кад се прибави одговарајући стан, то право оствари и у погледу количине”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 904/93, од 25.3.1993)

Додела одговарајућег стана

Радник коме је, у поступку расподеле, додељен неодговарајући стан на привремено коришћење има право да добије одговарајући стан на трајно коришћење ван новог поступка расподеле, и ако му је, у међувремену, радни однос престао.

Из образложења:

"Тужилац је у основи решио своју стамбену потребу 1988. године по ранијој одлуци. Ова одлука се појављује у функцији реализације раније одлуке у погледу величине стана. Зато околност што је у међувремену дошло до престанка радног односа тужиоца није од пресудног значаја. Отуда другостепени суд погрешно сматра да је тужиоцу незаконито решавана стамбена потреба доделом одговарајућег стана на трајно коришћење по престанку радног односа. Та одлука и није донесена у поступку спровођења нове расподеле, већ као реализација претходне у којој је тужилац стекао неодговарајући стан. Пошто је тужени такав стан обезбедио тужиоцу и уступио га туженом на трајно коришћење, престало је право тужиоца да користи трособан стан додељен на привремено коришћење. Због тога није било основа да се тужбени захтеви уваже".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4592/93, од 11.1.1994)

Додела одговарајућег стана

Ако је у расподели учествовао исти или већи број станова од броја у редоследу на ранг листи, па је раднику додељен на привремено коришћење мањи или већи стан, онда му се одговарајући стан додељује без поновног учешћа у расподели.

Из образложења:

"Ако је радник заузимао место на ранг листи које му обезбеђује да добије један од станова у расподели, онда му привремено додељивање неодговарајућег стана омогућује да одговарајући стан, кад се прибави, добије мимо конкуренције осталих радника, јер је њу једном већ издржао. То је логична последица одредбе члана 36. став 1. тада важећег Закона о стамбеним односима ("Службени гласник СРС", број 9/85) која је инсистирала на реду првенства у давању станова на коришћење. Ако је у расподели учествовао исти или већи број станова од броја у редоследу на ранг листи, па је раднику на привремено коришћење додељен мањи или већи стан, онда му се одговарајући стан додељује без поновног учешћа у ранг листи, јер је у ранијој расподели остварио право на добијање стана у погледу основа, па је остало да га оствари и у погледу обима".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 3179/92, од 22.10.1992)

Додела одговарајућег стана

Лице коме је привремено додељен неодговарајући стан, има предност у добијању одговарајућег стана само ако му је неодговарајући стан додељен по редоследу ранг листе.

Из образложења:

"Смисао привременог додељивања стана је у томе да се раднику који је остварио право на добијање стана, привремено додели мањи или већи стан док му се не обезбеди одговарајући, каквог у моменту расподеле нема. То лице добија одговарајући стан ван поступка нове расподеле, па у њој не треба да учествује. Пошто је остварило право на добијање стана, то лице има

предност у односу на раднике који га нису остварили. Али, да би ову предност реализовало, потребно је да лице које је добило стан на привремено коришћење издржи конкуренцију учесника у истој расподели. За тужилу се то не може рећи. Она је по ранг листи из 1983. године била на петом месту. Пре ње су били други радници. Предност тужиле би функционисала да су сви они у истој расподели добили станове, јер би се тада збиља могло рећи да је тужила издржала конкуренцију свих који у тој расподели нису добили стан. Тај услов овде није испуњен. С обзиром на то, очито је да они нису задовољили стамбену потребу у расподели по ранг листи из 1983. године. Другим речима, тужила је добила стан на привремено коришћење пре то што су у истој расподели задовољили своје стамбене потребе радници који су се на ранг листи нашли испред ње. Она, дакле, није издржала њихову конкуренцију. Зато се и не може закључити да је она стекла предност у решавању своје стамбене потребе. Из реченог произлази да тужила не може, по основу предности, "обарати" одлуку о додели стана умешачу у расподели по ранг листи из 1990. године. Да је тужила била свесна да јој ова предност не припада, показује и околност што је она учествовала у расподели и после добијања стана на привремено коришћење. Она се на ранг листи из 1990. године нашла тек на 14-ом месту. Пошто је стан додељен умешачу, који је на тој ранг листи био први, нижестелени судови су погрешно закључили да је одлука о додели спорног стана умешачу, незаконита".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 2354/94, од 25.5.1994)

Привремено додељивање неадекватног стана и трајно додељивање адекватног

Радник коме је додељен неодговарајући стан на привремено коришћење може добити одговарајући стан на трајно коришћење без поновног учешћа у расподели, само ако је у време када му је додељен неодговарајући стан, дошао на ред за задовољавање стамбене потребе.

Из образложења:

"Радник који је добио неодговарајући стан на коришћење има право на приоритетно решавање стамбеног питања, само уколико је радник у време када му је додељен неодговарајући стан на привремено коришћење, дошао на ред за решавање стамбеног питања по основу мерила и критеријума из општег акта о додели станова на коришћење. Према томе, да би радник имао право на приоритетно решавање стамбеног питања, није довољно да му је одлуком надлежног органа додељен стан на привремено коришћење, већ и да је у то време дошао на ред да коначно реши своју стамбену потребу.

Уколико се у поновном поступку испостави да тужилац у време када му је додељен неодговарајући стан на привремено коришћење, није био дошао на ред да реши своју стамбену потребу, не може у наредној расподели имати приоритет у решавању свог стамбеног питања".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 2709/94 од 11.1.1995)

Рок за доделу одговарајућег стана

Рок за доделу одговарајућег стана раднику коме је неодговарајући стан дат на привремено коришћење није преклузиван па обавеза прелажења у одговарајући стан не престаје и кад је он обезбеђен касније.

Из образложења:

"У одлуци о привременом додељивању неодговарајућег стана заиста стоји да се одговарајући има доделити "у првој наредној расподели". Али, овде није реч о преклузивном року па се одговарајући стан може дати и касније. Тај рок је директиван и само указује на потребу набавке одговарајућег стана без одуговлачења. Ако такав стан ипак не буде набављен на време, радник се не ослобађа обавезе да привремено додељен стан напусти чим му буде, макар и са закашњењем обезбеђен одговарајући".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4678/94, од 5.10. 1994)

Рацио привременог додељивања стана

Привремено додељивање стана је изнуђено законским прописима о редоследу првенства у задовољавању стамбених потреба.

Из образложења:

"У ревизији се неосновано наводи да привремено додељивање стана није законито. Према члану 36. став 1. Закона о стамбеним односима који је био на снази у време расподеле, додела станова је била могућна само по редоследу првенства којим је исказан степен стамбених потреба. Отуда је раднику на првом или повољнијем месту у том редоследу, морао бити додељен стан, макар био већи или мањи од одговарајућег, ако њега није било. У том случају, радник који је остварио право на одговарајући стан, добијао га је без новог рангирања, чиме је реализовао већ остварено право. С обзиром на то, без значаја је навод ревизије да је одговарајући стан додељен без отварања поступка расподеле".

(Пресуде Врховног суда Србије, Рев. 4678/94, од 5.10. 1994)

Промењене околности

Радник коме је додељен већи стан на привремено коришћење не може тај стан задржати на трајно коришћење позивајући се на промењене околности.

Из образложења:

"Радник коме је додељен већи стан на привремено коришћење, зато што на располагању није било одговарајућег мањег стана не може тај стан задржати позивајући се на промењене околности. Он је, у конкуренцији са осталим радницима, остварио право на добијање мањег стана па већи може добити на трајно коришћење само ако се поново изложи конкуренцији радника који нису задовољили стамбену потребу. У супротном он би већи стан добио без поступка расподеле, у коме се једино и може остварити право на добијање стана".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4678/94, од 5.10. 1994)

5. СТАВЉАЊЕ ВАН СНАГЕ ПРАВНОСНАЖНЕ ОДЛУКЕ О ДОДЕЛИ СТАНА

Разлози

Правноснажна одлука о додели стана може се ставити ван снаге ако је надлежни орган ту одлуку донео у заблуди о некој важној чињеници или ако пре уселења наступе чињенице које би представљале разлог за отказ уговора о коришћењу стана.

Из образложења:

"Другостепени суд је преиначио одлуку првостепеног суда, заснивајући своју одлуку на ставу да се правноснажна одлука о додели стана не може ставити ван снаге због престанка радног односа услед преласка на рад у другу радну средину путем преузимања, јер из овог разлога не би могао бити отказан уговор о коришћењу стана и да је дошло до усељења тужиоца у стан. Овај суд, међутим, није имао у виду да је правноснажна одлука о додели стана тужиоцу стављена ван снаге и због прикривања података да је располагао троипособним станом кога је лукративно уступио. Оцена ове околности била је нужна пошто заблуда надлежног органа о битној чињеници може утицати на пуноважност донесене одлуке, због општег дејства кога свесно изазвана заблуда има на егзистенцију правних аката, па и одлуке о додели стана. С обзиром на то, непоуздан је закључак другостепеног суда да је у овој ствари материјално право правилно примењено. То је и био разлог да се пресуда окружног суда укине, у смислу члана 395. став 2. ЗПП. У поновном поступку другостепени суд ће оцијенити одлуку првостепеног суда и са становишта евентуалне заблуде о чињеници постојања троипособног стана код органа туженог који је одлучивао о додели стана тужиоцу. Другостепени суд ће оцијенити и од каквог је значаја околност да тужилац више не живи у месту где је стан, пошто му је други град постао центар животних односа. Ова околност би била од значаја и за отказ уговора о коришћењу стана, да је дошло до усељења".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 4224/92, од 24.12.1992)

Неостваривање услова

Ако је одлука о додели стана раднику донесена под условом да уступи свој стан па он то не учини, давалац стана може ту одлуку ставити ван снаге.

Из образложења:

"Одлуком комисије за друштвени стандард тужиоцу је додељен на коришћење стан, под условом да своју кућу уступи на располагање туженом. С обзиром да се овај услов није остварио кривицом тужиоца, који је своју кућу продао трећем лицу, нижестепени судови су правилно применили материјално право када су ставили ван снаге одлуку о додели стана тужиоцу. Ово је био раскидни услов а његово неостваривање води управо оваквој последици".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3219/92, од 5.11.1992)

Разлози

Правоснажна одлука о додели стана може се, изузетно, ставити ван снаге, ако је донета у заблуди, ако је донета под условом који се не оствари и ако пре усељења у стан наступе разлози због којих је могао бити отказан и уговор о коришћењу стана да је био закључен.

Из образложења:

"Правноснажна одлука о додели стана не може се против воље радника ставити ван снаге. Изузетно, то се може учинити ако је таква одлука донесена у заблуди о важној чињеници, ако је донесена под условом који се није остварио или ако, као у овом случају, пре усељења у стан настане разлог због којег је могао бити отказан уговор о коришћењу стана да је био закључен".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3618/92, од 26.11.1992)

Мане воље при одлучивању

Правноснажна одлука о додели стана се не може ставити ван снаге, осим ако је донета са манама у вољи органа који је одлучивао или под условом који се није остварио - Не сматра се правноснажном у реченом смислу, одлука о додели стана која је донета од ненадлежног органа, која није објављена на прописани начин и која није била изложена праву других радника на приговор.

Из образложења:

"Тужилца је добила стан мимо законом предвиђеног поступка па је тужено предузеће одлуку о додели стана ставило ван снаге. Нижестепени судови су, по захтеву тужилце, поништили ту одлуку, сматрајући да је ранија одлука о додели стана постала правноснажна и да, због тога, није могла бити стављена ван снаге. Правноснажна одлука о додели стана, не може се стављати ван снаге, уколико није донета са маном у вољи или под условом који се није остварио и у другим случајевима када је то могућно. Али, у конкретном случају, закључак судова да је реч о правноснажној одлуци, није поуздан. Да би једна одлука постала правноснажна мора бити донета од надлежног органа, мора бити објављена на начин предвиђен законом и мора бити изложена праву других радника на приговор. Како ове околности, од којих зависи правноснажност, нису испитиване, дубиозан је став окружног суда да је у овом предмету материјално право правилно примењено. Стога је овај суд, у смислу члана 395. став 2. ЗПП, укинуо обе нижестепене пресуде".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 3639/92, од 19.11.1992)

6. УЧЕСНИЦИ ПОСТУПКА

Право на тужбу у спору о законитости одлуке о додели стана

Лице које није поднело пријаву на оглас за решавање стамбене потребе, нема право да побија одлуку донесену у том поступку, без обзира што је у радном односу са предузећем које је оглас објавило.

Из образложења:

"Коначну одлуку о додели стана могу тужбом побијати само учесници расподеле по објављеном огласу, јер једино они имају непосредни правни интерес за то. Остали радници предузећа које врши расподелу немају то процесно овлашћење. Спор о законитости одлуке о додели стана, сматра се радним спором а њега може покренути само радник чије је право повређено. Онај ко није био учесник поступка за расподелу стана, сматра се да има задовољену стамбену потребу, па му право на добијање стана не може бити повређено. Самим тим, он не може имати ни право на судску заштиту. Тужба у радном спору није *actio popularis*, па то није ни тужба за поништавање одлуке о додели стана. Зато њу могу поднети само учесници огласа за расподелу а не и други радници предузећа које је објавило тај оглас. Пошто је реч о праву на судску заштиту, нижестепени судови нису могли мериторно одлучивати о тужби лица које није било учесник расподеле. Они су то, ипак, учинили, одбијајући захтев због недостатка активне легитимације. Ову легитимацију образује однос тужиоца према праву које је предмет спора. Зато њу може имати само субјект материјално-правног односа, чије је право повређено. Пошто, у овом случају, тужилац нема право на судску заштиту, он није имао процесну, а ни стварну, легитимацију за подношење

тужбе. Тужбени захтев може бити одбијен или усвојен само оном ко има право на тужбу. Како тужилац то право нема, његова тужба је морала бити одбачена, као недозвољена, на шта и ревизија указује”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2368/93, од 15.7.1993)

Положај радника коме је додељен стан у парници

Радник коме је додељен стан у поступку пред судом удруженог рада имао је положај нужног учесника, док у поступку пред парничним судом има положај умешача на страни туженог са положајем јединственог супарничара, ако тужба није проширена и на њега.

Из образложења:

”Радник који је добио стан имао је у поступку пред судом удруженог рада положај нужног учесника, у смислу члана 24. став 1. Закона о судовима удруженог рада. Пошто то одговара положају странке у парници, њему је требало доставити предлог за покретање поступка, који је имао значај тужбе, у смислу члана 142. став 1. ЗПП. Околност да је то изостало, указује на битну повреду поступка. У поновном поступку пред општинским судом то лице, уколико није обухваћено предлогом (тужбом), треба третирати као умешача на страни туженог са положајем јединственог супарничара”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 1932/92, од 4.6.1992)

Положај радника коме је додељен стан у парници

Радник који је добио стан по одлуци која се у радном спору побија, има статус умешача са положајем јединственог супарничара.

Из образложења:

”Радник који је оспореном одлуком добио стан, умешач је са положајем јединственог супарничара. Стога је, у смислу члана 209. ЗПП, овлашћен да изјави ревизију, чак и кад се умешао након правноснажног окончања парнице. Одлука о ревизији делује и на странке без обзира што нису поднеле ревизију”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 904/93, од 25.3.1993)

7. СУДСКА ЗАШТИТА

Решење стамбене потребе и судска заштита

Услови за судску заштиту поводом одлуке о решавању стамбене потребе по основу радног односа, оцењују се по општим прописима о заштити права из радног односа.

Из образложења:

”Закон о стамбеним односима (”Службени гласник СРС”, број 9/83) је, у члану 37. став 2. прописивао да је судска заштита у спору поводом расподеле станова била могућна тек по доношењу коначне одлуке о додели стана. Одлука која се побија у овом спору, донесена је по престанку важења тог закона. Закон о стамбеним односима (”Службени гласник СРС”, бр. 12/90 и 95/90) није садржао посебну одредбу о судској заштити у овој врсти спора. Зато се процесна претпоставка у погледу могућности остваривања судске заштите, има оцењивати по општим прописима о заштити права радника. Према члану 65. став 2. Закона о основним правима из радног односа (”Службени лист СФРЈ”, бр. 60/89 и 42/90), предмет спора из радног односа може бити

и првостепена одлука, ако надлежни другостепени орган у предузећу не донесе одлуку о приговору у року од 30 дана од његовог подношења. То предвиђа и члан 97. став 1. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", бр. 45/91 и 18/92). С обзиром на речено, неосновани су наводи ревизије да у овом спору "још није било места за судско одлучивање". Одсуство одлуке о приговору није, по општем режиму судске заштите права из радног односа, процесна сметња за покретање и вођење поступка о законитости првостепене одлуке. Отуда су и у овом спору нижестепени судови били дужни да испитају законитост првостепене одлуке о додели стана".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 1969/92, од 4.6.1992)

Судска заштита после поништавања одлуке о додели стана

Ако се у новом спору захтева од предузећа да оконча поступак расподеле станова после поништавања одлуке о додели стана у ранијем спору, услови за судску заштиту по новој тужби постоје ако су постојали и по ранијој.

Из образложења:

"У ранијем спору суд је, по захтеву тужиле, поништио одлуку туженог о додели стана умешачу. У овом спору тужила тражи да тужени донесе нову одлуку о додели стана и тиме оконча започети поступак расподеле. С обзиром на то, заштита права у овом спору не може се одвојити од заштите права у ранијем. Поступак расподеле станова је јединствен па јединствена мора бити и заштита права поводом те расподеле. На тај начин обезбеђује се интегралност заштите, што је предуслов њене ефикасности. Отуда, ако су постојали услови за судску заштиту у ранијем спору, постоје и у овом. Заправо поступак заштите, започет у ранијем предмету, у овом се само наставља, с обзиром да се захтева доношење нове одлуке о додели стана у истој расподели, при чему би се, наравно, водило рачуна и о примедбама суда из раније донете правноснажне одлуке".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 1890/92, од 18.6.1992)

Поништај поступка расподеле станова и нова расподела

Ако је суд поништио не само одлуку о додели стана него и читав поступак расподеле по одређеном конкурс у онда се у новој расподели примењују општи акти који су били на снази тада а не у време претходне расподеле.

Из образложења:

"Неосновано се ревизијом наводи да је у расподели станова требало применити општи акт који је важио у време прве доделе станова на коришћење умешачима. Правноснажном судском одлуком поништена је не само одлука о додели станова већ и поступак који је тој одлуци претходио, јер није било конкурса као начина обавештавања радника о расподели. У извршењу ове судске одлуке расписан је 1990. године конкурс па је нова расподела могла бити извршена само по том конкурс у у складу са важећим општим актом, а то је Правилник из 1989. године, који су судови и применили у оцени законитости одлука. Претходни Правилник о решавању стамбених потреба из 1985. године, није предвиђао конкурсни поступак, због чега је и уследила интервенција Уставног суда, да се овај општи акт усклади са законом. Тужени је морао да отклони суштинске неправилности претходне расподеле у новој расподели, да распише конкурс и сачини редослед по важећем општем акту у време расписивања конкурса. Зато Правилник који

је важио у време раније (поништене) расподеле није могао бити примењен у новој расподели”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3728/94, од 21.9.1994)

Преклузија у спору поводом законитости одлуке о додели стана

Преклузија у погледу могућности побијања коначне одлуке о додели стана наступа и кад радник у року од 15 дана од њеног достављања, не преиначи тужбу погрешно поднесену поводом утврђивања ранг листе.

Из образложења:

”Тужилац је првобитну тужбу поднео 7.3.1991. године. Предмет тужбеног захтева била је одлука туженог од 16.2.1991. године о утврђивању ранг листе. Ранг листа није правни акт, већ акт правне технике који служи да се донесе одлука о додели стана према одређеном редоследу радника који нису задовољили стамбену потребу. Стога, она и није могла бити побијана. Тужба која то чини, није дозвољена. На основу утврђене ранг листе, тужено предузеће је тек 3.4.1991. године донело првостепену одлуку о додели стана. Тужилац је поднео приговор о коме је одлучено 26.4.1991. године. Пошто је тужиоцу другостепена одлука достављена 10.5.1991. године требало је да тужбу поднесе у наредном року од 15 дана, у смислу члана 83. став 1. Закона о основним правима из радног односа (”Службени лист СФРЈ”, бр. 60/89 и 42/90). Тај рок је пропуштен. Тужбени поднесак да се коначна одлука о додели стана стави ван снаге поднесен је тек 11.6.1991. године. С обзиром на то, другостепени суд је правилно одлучио да је тужилац преклудирани о праву на судску заштиту. Стога се у ревизији и неосновано наводи да је Окружни суд погрешно што је укинуо одлуку првостепеног суда и одбацио тужбу. Једино тако је и могао поступити. Неосновани су и наводи да је тужилац преурањену тужбу само прецизирао. Из садржине првобитног и новог захтева несумњиво произлази да је овде реч о преиначењу тужбе променом истовестности захтева. Пошто преиначење значи повлачење старе и подношење нове тужбе, јасно је да је за благовременост покретања судског поступка поводом доношења одлуке о додели стана, релевантан поднесак од 11.6.1991. године, од чега је пошао и окружни суд”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 506/93, од 25.2.1993)

Предмет спора о задовољавању стамбених потреба

Ако је поступак расподеле станова отпочео а није окончан у одређеном или примереном року, учесник расподеле има право да у судском поступку захтева налагање обавезе одлучивања о становима.

Из образложења:

”Неприхватљиво је становиште из побијене пресуде да тужилац може остварити судску заштиту само кад тужени донесе коначну одлуку о расподели спорних станова. У овом случају, тужени је започео поступак расподелом новоизграђених станова, али га није окончао расподелом ”старих” станова. Суштина захтева је да тужени донесе нову одлуку о додели станова у истој расподели и тиме оконча започети поступак расподеле. Док то не учини, учесници расподеле трпе повреду права на задовољавање стамбених потреба. У спору је претходила интерна заштита, јер се тужилац користио приговором”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 3441/94, од 31.8.1994)

Процесна легитимација за оспоравање одлуке о додели стана

Процесна легитимација за побијање одлуке о додели стана, стиче се подношењем пријаве на оглас, односно конкурс за доделу стана, а не увршћавањем подносиоца пријаве у ранг листу.

Из образложења:

"Процесна легитимација за побијање одлуке о додели стана стиче се подношењем пријаве на оглас односно конкурс, а не увршћавањем подносиоца на ранг листу. Ранг листа није правни акт, него је акт правне технике којим се установљава редослед у задовољавању стамбених потреба. Стога она не може производити правна дејства, поготову тако драстична као што је лишавање учесника огласа односно конкурса да побијају одлуку о додели стана. Њима се не може ускратити право на судску заштиту, јер и неувршћавање у конкуренцију може бити продукт повреде права".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4657/94, од 5.10. 1994)

Спор о додели стана и ревизија

У спору ради поништавања одлуке о додели стана или другом начину решавања стамбене потребе по основу радног односа, ревизија је увек дозвољена а може је поднети и лице које је том одлуком стамбену потребу решило.

Из образложења:

"Радник коме је поништеном одлуком додељен стан, поднео је ревизију као умешач са положајем јединственог супарничара, у смислу члана 209. став 2. ЗПП. Ревизија је дозвољена, јер је овде реч о спору о законитости одлуке донесене у поступку расподеле средстава за задовољавање стамбених потреба радника, који има одлике спора из радног односа, у смислу члана 382. став 4. тачка 2. ЗПП".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 1932/92, од 4.6.1991)

8. СУДСКА ЗАШТИТА

У радном спору о додели стана, суд оцењује законитост а не целисходност коначне одлуке, па се не може упуштати у оцену квалитета додељеног стана.

Из образложења:

"Неадекватна опрема у стану (бетонски под у купатилу, купатило без плочица, спољна водоводна инсталација и сл.), не утиче на правилност донесене одлуке о додели стана. Опрема утиче на квалитет стана. Међутим, додела стана одређеног квалитета спада у целисходност а не законитост расподеле. Како суд испитује само законитост расподеле, он не може да интервенише кад је радник добио стан одговарајуће структуре а није задовољава квалитетом стана".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 5009/92, од 28.1.1993)

Спор о законитости

Суд може поништити одлуку предузећа о додели стана и наложити поновну расподелу, али не може обавезати предузеће да стан додели одређеном раднику.

Из образложења:

"Исход спора зависи од правилне примене члана 31. став 2. Правилника о начину и поступку решавања стамбених питања радника туженог. Значење ове одредбе може се установити тек пошто се идентификује њена права садржина. То није могућно учинити на основу фотокопије Правилника у списима. Она је непоуздана јер је реч иза друге запете скоро сасвим избрисана а могла би бити пресудна за закључак о томе да ли су услови за учешће у расподели станова солидарности одређени кумулативно или алтернативно. С обзиром на речено, овај суд је, у смисли члана 395. став 2. ЗПП, укинуо обе пресуде и предмет вратио на поновно суђење. У поновном поступку првостепени суд ће прибавити оригинални Правилник туженог у тексту који је био усвојен на седници Радничког савета 20.9.1991. године. Пошто идентификује праву и пуну садржину члана 32. Правилника о начину и поступку решавања стамбених питања радника туженог, тј. установи која реч недостаје у тексту ове одредбе иза друге запете, приступиће поновном одлучивању о захтеву да се пониште донесене одлуке и наложи поновна расподела. У спору поводом расподеле станова суд нема пуну јурисдикцију. Он оцењује законитост одлука донесених у предузећу, у смислу члана 97. Закона о радним односима, као и у сваком другом радном спору. Отуда суд не може обавезати предузеће да у поновној расподели стан додели одређеном раднику. Суд може само наложити да се изврши нова расподела. О њој у складу са законом и општим актима, суверено одлучује надлежни орган у предузећу. Наравно, и нова одлука, кад постане коначна, може бити побијана у новом радном спору.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2219/94, од 25.5.1994)

Радни однос и легитимација за побијање одлуке о додели стана

Радник коме је престао радни однос не може побијати одлуку о додели стана, иако је био учесник поступка за његову расподелу.

Из образложења:

"Тужиљи је престао радни однос пре извршене расподеле стана, односно пре то што је донета одлука о додели стана на коришћење. Престанком радног односа престало је и право тужиљи да учествује у поступку расподеле станова код туженог. Самим тим, престало је и право тужиље да тражи судску заштиту поводом одлуке о додели стана у тој расподели".

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 456/94 од 18.1.1995)

Понављање поступка у спору о расподели станова

Ако је понављање поступка дозвољено, у новом поступку се мора одлучити о свим захтевима о којима је одлучивано и у ранијем што значи да се у спору о решавању стамбених потреба има одлучити о поништају одлуке о додељивању стана у новој расподели.

Из образложења:

"Што се одлуке о главној ствари тиче, постоје разлози за њено укидање. Понављање правноснажно завршеног поступка подразумева поновно суђење о захтевима који су били предмет ранијег одлучивања. У овом случају ти захтеви су се односили на поништавање одлуке о додели стана тужиљи и налагање поновне расподеле. Међутим, у поновљеном поступку, одлучивано је само о захтеву да се поништи одлука о додели стана. Изостало је одлучивање о поновној расподели, иако је поступак морао да се понови и

о том захтеву. Без одлуке о поновној расподели, која је неодвојиво везана за поништавање донесене одлуке о додели стана, не може се са сигурношћу испитати правилност поновног суђења о главној ствари, а то представља битну повреду поступка из члана 354. став 2. тачка 13. ЗПП, на коју указује и ревизија. То је био разлог што је овај суд обе пресуде, у смислу члана 394. став 1. ЗПП, укинуо и предмет вратио на поновно суђење.

У поновном поступку, првостепени суд ће отклонити речене недоследности, тако што ће одлучити о оба захтева и поновити комплетан поступак окончан ранијим правноснажним пресудама које су укинуте. Без поновне расподеле нема понављања ранијег поступка нити комплетне заштите права на добијање стана, о чему се у овој парници одлучује”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 5336/95 до 6.12.1995)

Издавање пословног простора за становање

Суд није надлежан да испитује законитост одлуке о одобравању да се пословни простор користи за становање.

Из образложења:

”Суд је правилно закључио да је овде реч о пословном простору, који није могао бити предмет расподеле у смислу прописа о решавању стамбених потреба. Погрешно је, међутим, што се упустио у мериторно решавање спора. Према општим прописима о заштити права радника који се примењују и у области решавања стамбених потреба, суд може решавати спор само ако он произлази из примене општег акта којим се уређују права на раду и по основу рада. Пошто овде то није случај, суд није надлежан да одлучује о законитости одлуке о додели пословног простора”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 3699/92, од 3.12.1992)

Карактер радног спора у стамбеној области

Спор о расподели средстава за задовољавање стамбених потреба је спор о законитости донесене одлуке па ако она није донета, нема ни судске заштите.

Из образложења:

”За усвајање захтева тужиоца није било довољно што је општим актом туженог предвиђено право на добијање кредита за задовољавање стамбене потребе. То право се остварује у конкуренцији свих који имају исту потребу а она подразумева расписивање конкурса, рангирање кандидата и доношење одлуке о додели кредита. Пошто расподеле стамбеног кредита није било, неосновано се у ревизији наводи да су судови погрешили што су одбили тужбени захтев.

Намена средстава добијених откупом станова може се реализовати само у поступку расподеле а ње, у овом случају, није било.

У споровима ове врсте суд оцењује законитост донесене одлуке о расподели средстава за задовољавање стамбених потреба, при чему нема пуну јурисдикцију. Зато није овлашћен да наложи расподелу тих средстава, и кад није одређена а требало је. Поготову није овлашћен да ту расподелу врши сам. Она је у рукама оног коме и припадају средства за задовољавање стамбених потреба. Према томе, одсуство одлуке туженог о расподели ових средстава, јесте разлог да се суд уздржи од активног учешћа у решавању спора. Стога ревидент неосновано замера нижестепеним судовима што нису усвојили његов захтев”.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 6282/94, од 11.1.1995)

9. ПУНА ЈУРИСДИКЦИЈА

Одлучивање о додели стана у спору о расподелу кад одлука по огласу није донета

Ако надлежни орган у предузећу не одлучи о пријавама по расписаном огласу за расподелу стана, радник који заузима прво, односно повољније место на ранг листи може да тражи да се предузеће обвезе да му у одређеном року додели стан а ако то не учини да одлуку о додели стана замени пресуда.

Из образложења:

"Нижестепени судови су тужбу тужиље одбацили с позивом на одредбу члана 97. став 2. Закона о радним односима, према којој радник не може тражити заштиту права пред надлежним судом ако претходно није тражио заштиту права пред надлежним органом у предузећу осим права на новчано потраживање.

Међутим, Врховни суд налази да овакав закључак нижестепених судови није основан јер је супротан одредбама важећег режима заштите права из радног односа.

Тужба је поднета у време важења Закона о стамбеним односима из 1990. године ("Службени гласник СРС", бр. 12/90). Ступањем на снагу тог закона престао је да важи Закон о стамбеним односима из 1985. године ("Службени гласник СРС", бр. 9/85), који је у члану 37. садржао посебне одредбе о судској заштити у споровима о додели стана из радног односа, због чега се у овим споровима примењује општи режим заштите права из радног односа одређеним чл. 79 до 83 Закона о основним правима из радног односа ("Службени лист СФРЈ", бр. 60/89 и 49/90), односно чл. 92 до 100 Закона о радним односима ("Службени гласник РС", бр. 45/91 и 18/92).

Како нижестепени судови нису имали у виду одредбе наведених закона о судској заштити у споровима о додели стана из радног односа, то се ревизијом основано указује на погрешну примену материјалног права, због чега је Врховни суд, у смислу члана 395. став 2. у вези члана 400. став 4. Закона о парничном поступку, укинуо побијана решења и предмет вратио првостепеном суду на поновно суђење.

При поновном одлучивању првостепени суд ће имати у виду да право радника из радног односа може бити повређено незаконитом одлуком или фактичком радњом. Фактичку радњу, као акт повреде права, предвиђа члан 80. став 2. Закона о основним правима из радног односа. У овом случају тужиљи је право повређено фактичком радњом нечињења: надлежни орган није извршио расподелу стана, а да је то учинио стан би припао тужиљи јер је прва на ранг листи. Пошто то није учинио, тужиља је покренула ову парницу а како до повреде права није дошло одлуком, она није могла тражити ни њено поништавање. Међутим, Врховни суд сматра да се заштита права може остварити и тужбом за утврђење права на доделу стана (члан 187. ЗПП) са додатним захтевом да се тужени обвезе да стан додели раднику који је први на ранг листи, а ако то у одређеном року не учини, да одлуку о додели стана замени пресуда. У одсуству одлуке о додели стана ово је једини начин да тужиља заштити своје право, на шта је, иначе, овлашћена и чланом 83. став 3. Закона о основним правима из радног односа, односно чланом 97. став 1. Закона о радним односима".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2873/94, од 22.6.1994)

Злоупотреба права неодлучивањем о приговору

Ако другостепени орган интерне заштите неодлучивањем о приговору онемогућује радника да се усели у стан који је добио у поступку расподеле, суд ће прекинути поступак у радном спору и оставити накнадни рок за доношење другостепене одлуке, а ако она ни у том року не буде донета, санкционишаће злоупотребу права одлучивања тако што ће сам оценити основаност приговора и одлучити о захтеву радника да му се додељени стан преда на коришћење.

Из образложења:

"Тужили је додељен стан на основу реда првенства у поступку задовољавања стамбених потреба. Други учесници тог поступка поднели су приговоре о којима није одлучивано, тако да одлука о додели стана није постала коначна. Услед тога, тужено предузеће није извршило донету одлуку, па је тужила тражила да јој се додељени стан преда на коришћење. Међутим, о овом захтеву се не може одлучивати док се не расправи претходно питање о основаности поднетих приговора. Тужени се не може основано бранити тиме што другостепена одлука није донета, јер је његов надлежни орган, по закону, дужан да ту одлуку донесе у одређеном року. Стога ће суд прекинути поступак, у смислу члана 223. став 1. тачка 1. ЗПП, и наложити туженом да у одређеном року одлучи о приговорима. Ако ова одлука ни у том року не буде донета, суд ће претходно питање решити сам и оценити основаност приговора. Ако нађе да они нису основани, одлучиће о захтеву тужиле да јој се додељени стан преда на коришћење, као да је одлука о додели стана коначна. Одсуство такве одлуке је пропуст туженог, па он из тога не може извлачити корист".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 4158/94, од 21.12.1994)

Одлучивање о додели стана у спору о расподели кад није донета нова одлука после поништења раније

Ако надлежни орган у предузећу не приступи поновном одлучивању о додели стана после поништавања раније одлуке, радник који заузима прво, односно приоритетно место на ранг листи може да тражи да се предузеће обвезе да му додели стан а ако то не учини у одређеном року, да одлуку о додели стана замени пресуда.

Из образложења:

У ранијем спору по захтеву тужиоца, поништена је одлука туженог о додели стана и тужени обвезан да поново одлучује о додели стана. Тужени није донео нову одлуку нити је радник, коме је првобитно додељен стан, исељен из њега.

Тужба је поднета у време важења Закона о стамбеним односима из 1990. године ("Службени гласник СРС", бр. 12/90). Ступањем на снагу тог закона престао је да важи Закон о стамбеним односима из 1985. године ("Службени гласник СРС", бр. 9/85), који је у члану 37. садржао посебне одредбе о судској заштити у споровима о додели стана из радног односа, због чега се у овим споровима примењује општи режим заштите права из радног односа одређеним чл. 79. до 83. Закона о основним правима из радног односа ("Службени лист СФРЈ", бр. 60/89 и 49/90), односно чл. 92. до 100. Закона о радним односима ("Службени гласник РС", бр. 45/91 и 18/92).

Нижестепени судови нису имали у виду одредбе важећег режима заштите права из радног односа, па ревизија основано указује на мане у погледу примене материјалног права. Оне су и биле разлог да се решења

ових судова, у смислу члана 395. став 2. у вези члана 400. став 4. ЗПП, укину и предмет врати првостепеном суду на поновно суђење.

Првостепени суд ће имати у виду да право радника из радног односа може бити повређено незаконитом одлуком или фактичком радњом. Фактичку радњу, као акт повреде права, предвиђа члан 80. став 2. Закона о основним правима из радног односа. У овом случају тужиоцу је право повређено фактичком радњом нечињења: надлежни орган није извршио поновну расподелу стана, иако је то био дужан да учини по правноснажној судској одлуци. Да је то учинио стан би припао тужиоцу, као првом на ранг листи. Пошто тужени то није учинио, тужилац је и покренуо ову парницу. Како до повреде права није дошло одлуком, тужилац није могао тражити њено поништавање, већ је захтев прилагодио повреди.

Овај суд сматра да се у овом и другим сличним случајевима, заштита права може остварити тужбом за утврђивање права на доделу стана са додатним захтевом да се тужени обвезе да стан додели раднику који је био први на ранг листи, а ако то, у одређеном року не учини, да одлуку о додели стана замени пресуда. У одсуству одлуке о додели стана, ово је једини начин да радник заштити своје право, на шта је, иначе, овлашћен чланом 83. став 1. Закона о радним односима.

Заштита права у овој парници неодвојиво је везана за заштиту права у спору који је правноснажно окончан. Како се у овој парници, у суштини, захтева окончање поступка доделе стана после поништавања раније одлуке, услови за судску заштиту по овој тужби постоје зато што су постојали и раније. С обзиром на то, нижестепени судови ће овај спор решити мериторно, без обзира да ли је тужилац поводом фактичке повреде права подносио приговор или не. Решиће га према стању ствари и по прописима из времена доношења првостепене одлуке у ранијој расподели”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 616/93, од 4.3.1993)

Овлашћења суда у радном спору о додели стана

У спору о додели стана суд, по правилу, одлучује о законитости донесене одлуке.

Изузетно, суд може обвезати предузеће да раднику са повољнијим местом на ранг листи додели стан, ако је раније већ поништио одлуку о додели стана другом раднику или ако у предвиђеном, односно разумном року не оконча започети поступак.

Из образложења:

”У споровима о расподели станова суд, по правилу, одлучује о законитости одлуке о додели стана па не може одлучивати о самом праву на доделу стана. Изузетно, уколико је суд једном већ нашао да одлука није законита или уколико је несумњиво да одређеном лицу припада право на стан, може и обвезати предузеће да том раднику додели стан. Такође, ако је поступак расподеле станова отпочео а није окончан у одређеном, односно разумном року, учесник у расподели може у судском поступку захтевати налагање обавезе одлучивања о расподели станова. Међутим, у ситуацији када поступак расподеле није ни отпочео и кад, сходно томе, нису ни донете одлуке о додели станова, о праву радника по том основу може одлучивати само надлежни орган у предузећу. Не и суд”.

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 731/95 до 4.5.1995)

Стамбени спор пуне јурисдикције

Кад нема одлуке о додели стана заштита повређеног права се обезбеђује у спору пуне јурисдикције.

Из образложења:

"Право на решавање стамбене потребе је аутономно право из радног односа које се уређује колективним уговором, односно општим актом, као његовим супститутом у смислу члана 121. став 2. Закона о радним односима. Зато се спор о повреди тог права сматра радним спором из члана 97. Закона о радним односима, који решава суд опште надлежности, у смислу члана 12. став 2. Закона о судовима. С обзиром на то, Окружни суд је учинио битну повреду поступка из члана 354. став 1. у вези члана 16. ст. 1. и 2. ЗПП, када је укинуо првостепену пресуду и одбацио тужбу. Пошто је то ревизијски разлог из члана 385. став 1. тачка 2. ЗПП, овај суд је укинуо решење другостепеног суда и предмет вратио на поновно одлучивање о жалби туженог.

У поновном одлучивању другостепени суд ће поступити по примедбама овог суда из решења Рев. 616/93 од 4.3.1993. године и донети мериторну одлуку, имајући у виду да право из радног односа може бити повређено и фактичком радњом, а не само одлуком, у ком случају се заштита у радном спору може остварити и тужбом за утврђење права на доделу стана са додатним захтевом да се тужени обвезе да стан у одређеном року додели првом на ранг листи из времена расподеле, а ако то не учини да пресуда замени одлуку о додели стана. Кад, као у овом случају, нема одлуке о додели стана, заштита права се има обезбедити у спору пуне јурисдикције. Утолико пре што је овде реч о спровођењу раније донете правноснажне одлуке којом је наложена поновна расподела после поништавања првобитне одлуке о његовој додели".

(Решење Врховног суда Србије, Рев. 2999/95 од 12.7.1995)

припремио др Зоран Ивошевић

ОДЛУКЕ САВЕЗНОГ УСТАВНОГ СУДА

Ако општински орган не врши своје послове, или их врши на начин којим се угрожавају уставна права грађана, односно теже оштећују друштвени интереси, влада може преузети обављање тих послова

Одредбом члана 45. Закона о територијалној организацији Републике Србије и локалној самоуправи ("Службени гласник РС", бр. 47/91, 79/92 и 47/94) прописано је: у случајевима кад општински орган не врши своје послове дуже од три месеца, или их врши на начина којим се угрожавају уставна и законска права грађана, односно теже оштећују друштвени интереси, вршење тих послова може преузети непосредно Влада, односно тело које она образује.

Устав СРЈ зајемчио је, одредбом члана 6. став 4, право локалне самоуправе, у складу са уставом републике-чланице. Право локалне самоуправе остварује се, дакле, у складу са уставом републике-чланице. Гледано са становишта Устава СРЈ, битно је да републички устав, односно републички закон, не укида то право, зајемчено Уставом СРЈ. Оспорена законска одредба не укида право на локалну самоуправу. Стога се не поставља питање да ли

је та законска одредба противна Уставу СРЈ. Локална самоуправа остварује се и под условима утврђеним републичким законом. А то је суверено право републике-чланице. Привремене мере које се могу предузети по оспореним одредбама наведеног републичког закона не значе укидање права на локалну самоуправу.

Оспорена законска одредба није противна ни Општој декларацији о правима човека, ни Међународном пакту о грађанским и политичким правима, будући да не значи укидање локалне самоуправе, већ - утврђивање односа у локалној самоуправи у одређеним случајевима, утврђеним законом, омогућавање исправног функционисања органа локалне самоуправе у интересу остваривања права грађана, и у друштвеном интересу. Закон о којем је реч, ни на који начин не доводи у питање остваривање права на локалну самоуправу, па нема разлога за покретање поступка за оцењивање уставности оспорене законске одредбе.

(Савезни уставни суд, решење I У број 9/95, од 11.10. 1995)

Извршење појединачног акта може бити обустављено само ако су у питању неотклоњиве штетне последице извршења тога акта

Организација која је предложила да Савезни уставни суд одлучи о томе да ли је републички пропис о отварању рачуна за обављање платног промета и вођење евиденције о финансијско-материјалном пословању организационих јединица правних лица чије је седиште ван територије републике-чланице на чијој територији те јединице обављају делатност, захтевао је да Савезни уставни суд нареди да се обустави извршење појединачних аката донесених на основу оспореног прописа.

Услов за обуставу извршења појединачног акта донесеног на основу прописа чија се уставност оспорава јесте (члан 132. Устава СРЈ) да појединачни акт може - уколико буде извршен - произвести неотклоњиве штетне последице чије отклањање не би било могућно без одлуке Суда о обустави извршења. Увидом у појединачне акте чије би извршење требало - по предлогу организације - обуставити, Савезни уставни суд закључио је да ништа не указује на то да су у питању последице извршења чије отклањање не би било могућно након одлуке Суда о томе да ли је општи акт на основу којег је донесен појединачни акт у складу с Уставом СРЈ.

(Савезни уставни суд, решење III У број 139/95, од 11.10. 1995)

Војни тужилац има право да, пред Врховним војним судом и пред Савезним судом, предузима све радње за чије је предузимање овлашћен Савезни државни тужилац

Одредбама чл. 9., 14. и члана 15. Закона о војном тужиоцу ("Сл. лист СРЈ", број 11/95) прописано је да је Врховни војни тужилац надлежан да поступа пред Врховним војним судом и Савезним судом; да захтев за заштити законитости против правноснажних одлука војних судова и правноснажних одлука других органа Војске Југославије подноси Врховни војни тужилац, који је овлашћен да, кад Савезни суд одлучује о ванредном правном леку против пресуде Врховног војног суда или о сукобу о надлежности између војних судова и других редовних судова, предузима све радње за чије је вршење законом овлашћен Савезни државни тужилац.

Грађанин сматра да оспорене законске одредбе нису у складу са Уставом СРЈ, пошто нижем тужиоцу дају овлашћење да врши радње које, по

природи односа у тужилачкој организацији, припадају Савезном државном тужиоцу.

Уставом СРЈ није установљен никакав савезни правосудни систем; још мање - правосудни систем земље и тужилачка организација. Устав СРЈ утврђује, само, да су Савезни суд и Савезни државни тужилац - савезни органи, с надлежностима утврђеним Уставом и савезним законом. Устав СРЈ утврђује и постојање војних судова и војних тужилаца, који се установљавају савезним законом. Савезни државни тужилац је, дакле - савезни државни орган, с надлежностима утврђеним Уставом и савезним законом. Тај орган не стоји на челу некакве "тужилачке организације" и није једини државни орган који пред Савезним судом може улагати правна средства, односно предузимати одређене радње. Пошто су и војни судови и војни тужиоци "уставна категорија", не противи се духу Устава СРЈ да Врховни војни тужилац, у стварима о којим суде војни судови, предузима, пред Савезним судом, одређене радње и подноси правне лекове прописане оспореним одредбама наведеног савезног закона. Тиме се не дира ни у једно овлашћење Савезног државног тужиоца утврђено Уставом, нити Савезни суд онемогућује да одлучује о примени савезног закона. Овлашћење Врховног војног тужиоца на предузимање радњи пред Савезним судом ниуколико не утиче на остваривање начела једнакости грађана, из члана 20. Устава СРЈ. Због тих разлога, Савезни уставни суд одбио је да покрене поступак за оцењивање уставности оспорених одредби Закона о војном тужиоцу.

(Савезни уставни суд, решење I У број 137/95, од 11.10. 1995)

Рокове од чијег поштовања зависи стицање или губитак права човека и грађанина не може прописивати општи акт аутономног права

Одредбом тачке 2. Одлуке о рачунању у пензијски стаж времена вршења самосталне делатности врхунским спортистима ("Сл. гласник СРС", број 50/77, 50/79 и 14/81) одређен је рок у којем се могу подносити захтеви за утврђивање у пензијски стаж времена вршења делатности у својству врхунског спортисте.

Савезни уставни суд оценио је да оспорена одредба наведене одлуке није у складу са Уставом СРЈ. Права из пензијског и инвалидског осигурања спадају у основна права, утврђена Уставом СРЈ и савезним законом. Одређујући да се слободе и права зајемчене Уставом СРЈ остварују непосредно на основу тога устава, и да се законом може уредити само начин вршења права, кад је то неопходно за њихово остваривање или кад је то утврђено Уставом СРЈ, Устав (члан 67) поставља начело по којем се права човека и грађанина не могу уређивати актима чија је правна снага испод правне снаге закона. А то значи: ни подзаконским актима државних органа, ни актима аутономног права. Прописивање рокова у којима се може остварити одређено право утиче на стицање или губитак права зајемчених Уставом и савезним законом. Отуда, доносилац оспорене одлуке није смео прописивати рок у којем се може поднети захтев за утврђивање у пензијски стаж одређеног времена, нити пропуштање тога рока сме значити да грађанин не може остварити једно право које му јамчи Устав СРЈ.

(Савезни уставни суд, решење III У број 82/95, од 11.10. 1995)

Ако је оспорен општи акт престао да важи у току поступка за оцењивање његове уставности, Савезни уставни суд обуставиће поступак, уколико тај акт није произвео неотклоњиве штетне последице

"Овлашћени предлагач" покренуо је пред Савезним уставним судом поступак за оцењивање уставности републичког правилника о ближим критеријумима за утврђивање тржишне вредности која чини основицу за разрез пореза на имовину физичких лица.

У току поступка, доносилац оспореног општег акта донео је нов правилник, чијим је ступањем на снагу престао да важи ранији (оспорени) правилник.

Савезни уставни суд утврдио је да оспорени правилник, који је кратко био на снази, практично, није био ни примењен, и да није произвео никакве последице због којих би, сагласно одредби члана 83. став 1. Закона о Савезном уставном суду ("Сл. лист СРЈ", број 36/92), требало да утврди да оспорени правилник, у време док је био на снази, није био у складу са Уставом СРЈ, па је стога обуставио поступак за оцењивање уставности ранијег правилника.

(Савезни уставни суд, решење III У број 110/95, од 11.10. 1995)

Влада републике-чланице не може прописивати кад се плаћање и наплаћивање може вршити у ефективном страном новцу

Одредбом члана 3. став 2. Одлуке о продаји моторног бензина и дизел горива под посебним условима, за време трајања санкција Савета безбедности ОУН ("Сл. лист РСГ", бр. 45/92 и 57/92) прописано је да се бензин и дизел гориво могу продавати под посебним условима, на малопродајним местима које одреди Министарство енергетике Републике Црне Горе, у складу са посебним уговором, и за ефективан страни новац.

Влада Републике Црне Горе сматра, полазећи од тога да наведена одлука има ограничено временско важење, да Закон о девизном пословању дозвољава, за време трајања санкција Савета безбедности ОУН, одступање од начела да је средство плаћања и наплаћивања на територији Савезне Републике Југославије нови динар, и да јој одређене одредбе тога закона допуштају да пропише да се дизел гориво и моторни бензин могу, у наведеним условима, продавати и за ефективан страни новац.

Оцењујући оспорену одредбу наведене одлуке противном савезном закону, Савезни уставни суд пошао је од тога што је Законом о девизном пословању ("Сл. лист СРЈ", број 12/95) (члан 4) прописано да је забрањено плаћање и наплаћивање у девизама или у злату, између домаћих лица, између страних лица и између домаћих и страних лица у Југославији, и закључивање послова којима се обезбеђује да ће се вредност уговорене обавезе у новим динарима израчунавати на основу цене злата или курса новог динара у односу на стране валуте, ако савезним законом није друкчије одређено. Изузетак од тога може, по Закону о девизном пословању, бити, на предлог Народне банке Југославије, утврђен само одлуком Савезне владе. Тај закон не допушта, дакле, ни у каквим условима, влади републике-чланице да прописује кад се плаћања у земљи могу вршити у ефективном страном новцу. Ако, дакле, и постоји изузетак од изложеног правила, тај изузетак може прописати само Савезна влада. Никакве околности, па ни оне на које

се позива Влада Црне Горе, не допуштају да изузетак од реченог правила прописује републичка влада. Зато је Савезни уставни суд оценио да оспорена одредба наведене одлуке Владе није сагласна, ни материјално, ни формално, са савезним законом.

(Савезни уставни суд, одлука IV У број 66/95, од 8.11.1995)

Законски пропис који правна лица и предузетнике обавезује да део текућег девизног прилива издвајају на посебан рачун и издвојене девизе продају Народној банци Југославије - није противан Уставу СРЈ

Одредбом члана 110. Закона о девизном пословању ("Сл. лист СРЈ", број 12/95) прописано је да су правна лица и предузетници дужни да део текућег девизног прилива који остваре издвоје на посебан рачун и да издвојене девизе продају Народној банци Југославије. По Одлуци о обавези издвајања дела текућег девизног прилива у години 1995. ("Сл. лист СРЈ", бр. 17/95, 30/95 и 40/95), банка и њени комитенти дужни су да продају Народној банци Југославије девизе у постоцима ближе одређеним том одлуком Савезне владе.

Грађанин сматра да оспорена законска одредба и оспорена одлука нису у складу с Уставом СРЈ - одредбама чл. 75. и члана 78. тачка 3), будући да је у питању ограничење располагања средствима правних и физичких лица, које може постојати само за време ратног стања, непосредне ратне опасности или ванредног стања, које мора утврдити Савезна скупштина. Пошто она то није утврдила, оспорена законска одредба и оспорена одлука нису у складу с Уставом СРЈ.

Одбијајући да покрене поступак за оцењивање уставности оспорене законске одредбе и оспорене одлуке, Савезни уставни суд указао је, пре свега, на чињеницу да је о обавези издвајања одређеног дела девизних средстава и продаји тих средстава Народној банци Југославије, одлучивао још 1993. године: за важења ранијег Закона о девизном пословању, и изразио становиште по којем пропис о тој обавези није противан Уставу СРЈ. Савезни уставни суд одбио је да покрене поступак за оцењивање уставности у наведеном случају, и због тога што је оценио да оспорена законска одредба, односно оспорена одлука не значе ограничавање располагања средствима о којем је реч у одредби члана 75. Устава Савезне Републике Југославије. Обавеза оних на које се ти прописи односе никако не значи ограничавање располагања средствима до којег може доћи под условима утврђеним том одредбама Устава СРЈ. Право државе да установи ту обавезу произлази из њеног права да утврђује, уређује девизно пословање, утврђеног одредбом члана 77. тачка 2) Устава СРЈ, а то право држава не остварује ограничавањем располагања средствима, будући да увозник има обавезу да део средстава у девизама прода Народној банци Југославије, и да није, дакле, лишен располагања девизним средствима која оствари на тај начин. Остваривање тога права државе није условљено проглашењем ратног стања - члан 75. Устава СРЈ, будући да није реч о ограничавању располагања средствима, већ о једној обавези која настаје из девизног пословања правних лица и предузетника, и која повлачи право на динарску накнаду издвојених девизних средстава, односно продатих средстава те врсте Народној банци Југославије.

(Савезни уставни суд, решење I У број 136/95, од 8.11.1995)

**Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског
земљишта није у примени, није на снази, па га Савезни уставни суд
не може оцењивати**

Грађанин је оспорио уставност Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта ("Службени лист ФНРЈ", бр. 52/58 и 3/59).

Савезни уставни суд закључио је да наведени закон није на снази и да, следствено одредби члана 124. став 2. Устава СРЈ, не може одлучивати о томе да ли је тај закон сагласан с Уставом СРЈ, будући да је примена оспореног закона давно престала: још за важења Устава СФРЈ од 1963. и 1974. године. Закон је престао да важи самим његовим извршењем. Савезни уставни суд не може, дакле, одлучивати, сагласно одредби члана 124. Устава СРЈ, да ли је тај закон сагласан с Уставом, будући да је од стварног престанка његовог важења протекло много више од једне године.

(Савезни уставни суд, решење I У број 140/95, од 8.11.1995)

припремио Ђорђе Ђурковић

”ПРОБЛЕМИ РЕИНТЕГРАЦИЈЕ И РЕФОРМЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА”

I

Саветовање на тему: ”Проблеми реинтеграције и реформе југословенског кривичног законодавства” одржано је у Будви 7, 8. и 9. јуна 1995. године, у организацији Института за криминолошка и социолошка истраживања из Београда.

Овогодишње, већ традиционално саветовање окупило је, као и увек, велики број учесника. На почетку, присутне је поздравио проф. др Д. Радовановић, директор Института за криминолошка и социолошка истраживања. Потом је у кратким цртама дао слику садашњег стања криминалитета у нашем друштву. Такође, истакао значај предстојеће реформе кривичног законодавства и изнео одређене сугестије по питању измена система кривичних санкција. На крају свог излагања, свим учесницима саветовања проф. др Д. Радовановић је пожелео успешан рад.

Након тога, формирано је радно председништво у чији састав су ушли истакнути представници наше стручне јавности, а за председника је именован проф. др Љ. Лазаревић.

Присутне је, потом, у име правосудних органа, поздравио и мр А. Маркићевић, Министар правде Републике Србије. Он је још једном подвукао значај овог саветовања и изразио задовољство због великог броја учесника. А посебно, због присуства представника правосудних органа чији је допринос оваквим стручним скуповима веома значајан.

II

Уводно излагање под називом ”Основна питања у вези са доношењем Кривичног законика СР Југославије” поднео је проф. др М. Ђорђевић, Правни факултет у Београду. На почетку свог излагања аутор је у кратким цртама приказао садашње стање у кривичном законодавству које је последица подељене законодавне надлежности, а чије даље задржавање нема криминално политичког оправдања. Потом је указао на најзначајнија питања која се јављају у вези са поновном унификацијом кривичног законодавства и доношењем новог Кривичног законика. Најпре, то је питање уставног основа за доношење јединственог кривичног законика. Проф. др М. Ђорђевић сматра да би то питање требало решити тако што би нови Кривични законик био донет једним делом на основу члана 77. Устава СР Југославије који одређује савезну законодавну надлежност, а другим делом на основу члана 79. Устава и заједничког предлога република. Такође, најбоље би било да нови кодификовани законски акт буде донет у форми Кривичног законика СР Југос-

лавије. Законик би требало да обухвати целокупну материју која је сада садржана у савезном и републичким кривичним законима, али и део споредног кривичног законодавства. При томе, један део одредаба ипак, због своје природе, треба да остане у посебним законима. Међутим, нови Кривични законик не сме бити само просто спајање постојећих одредби, већ је неопходна прерада структуре и систематике одредаба садашњих закона. Након тога, проф. др М. Ђорђевић је указао на одређене проблеме који ће се, с обзиром на садашње стање кривичног законодавства, појавити при изради новог Кривичног законика. То су, пре свега: питање концепције појма кривичног дела; концепције кривичне одговорности; основа који искључује постојање кривичног дела; стадијума извршења кривичног дела; појма саучесништва; посредног извршилаштва; акцесорне природе саучесништва; продуженог кривичног дела; система казни, посебно питање смртне казне; мера безбедности; система санкција према малолетницима, питање правних последица осуде, рехабилитације, брисања осуде, казнене евиденције и давања података из ње, као и питање измене, допуне, прераде и израде одговарајуће систематике посебног дела Кривичног законика. При томе, треба истаћи још један значајан и обиман посао, а то је одређивање оквира и усаглашавање казни код свих кривичних дела у Законику. На крају, аутор је упозорио да не би требало претерано инсистирати на скором доношењу законика. Наиме, приоритет је његов квалитет и потреба да ова област нашег правног система доношењем Законика буде уређена на дуже време и на најбољи начин.

Ф. Вујановић, Министар унутрашњих послова Републике Црне Горе, поднео је реферат под називом "Различите инкриминације у КЗ Србије и КЗ Црне Горе и питање јединственог Кривичног закона". У реферату је најпре указано на постојеће разлике у прописаним кривичним делима у републичким законима. Наведено је да у Кривичном закону Републике Србије има десет кривичних дела која не прописује Кривични закон Републике Црне Горе. То су: к.д. завођења (члан 109. КЗС), к.д. ширења лажних вести (члан 218. КЗС), к.д. коцкања (члан 232. КЗС), к.д. злоупотреба вере и цркве у политичке сврхе (члан 238. КЗС), к.д. неовлашћено извођење археолошких радова (члан 240.а КЗС), к.д. служење алкохолних пића малолетницима (члан 132. КЗС), к.д. неовлашћено коришћење ауторског права (члан 183.а КЗС), к.д. прикривање културних добара (члан 184.б КЗС), к.д. повреда управљања (члан 86.а КЗС), к.д. повреда права на управљање (члан 86. б КЗС). Пошто су четири од наведених кривичних дела, послуживање малолетника алкохолним пићем, коцкање, ширење лажних вести и злоупотреба вере и цркве у политичке сврхе, била прописана и КЗ Црне Горе из 1977. године, али су брисана изменама извршеним 1993. године, Ф. Вујановић је у свом даљем излагању анализирао бића ових кривичних дела. Такође, указао је и на чињеницу да КЗ Црне Горе садржи два кривична дела којих нема у КЗ Србије, а то су кривично дело противзаконитог вршења обреда венчања и кривично дело повреде леша. Након тога, аутор је навео и разлике које постоје у појединим инкриминацијама у законима република. Посебна пажња је посвећена разликама у односу на кривична дела код којих је имовинска вредност новчано изражена. Наиме, кривично законодавство Црне Горе определило се за концепцију по којој су новчани износи замењени описним вредностима, а кривично законодавство Србије је задржало новчане износе као елеменат бића кривичних дела. Такође, разлике постоје и у погледу радње извршења, извршиоца и заштитног објекта код одређеног броја кривичних дела, затим, у односу на одредбе о васпитним мерама и малолет-

ничком затвору, као и у односу на врсте и висину прописаних казни, при чему посебан значај има смртна казна. На крају, аутор је закључио да су многобројне постојеће разлике очигледно неоправдане и да су последица некоординираних измена у републичким законодавствима.

"Кривична дела против службене дужности" назив је реферата чији је аутор др М. Томановић, судија Савезног суда. У реферату је прво истакнут значај који ова група кривичних дела има у савременом друштву. Потом је приказана њена генеза, како кроз општи друштвено историјски развој, тако и кроз развој југословенског кривичног законодавства. Након тога, уследила је анализа основних карактеристика ове групе кривичних дела. Такође, дат је и преглед постојећих решења у југословенском кривичном законодавству. Други део реферата обухватио је конструктивне предлоге аутора у погледу нових решења везаних за кривична дела против службене дужности. Ту је, пре свега, потреба да се на јединствен начин одреди појам одговорног и службеног лица. Наиме, требало би, како аутор наглашава, са великом пажњом, оценити која лица по припадности државном или другом органу који иступа испред државног органа, друге јавне службе или организације, којој су на основу закона поверени "државна" и јавна овлашћења, треба сматрати службеним лицем. Такође, аутор сматра да својство службеног лица не би требало одређивати строго по формалном статусу, већ је битно да му је фактички поверено вршење одређених дужности. Затим, аутор разматра проблем стицаја и продуженог кривичног дела. При томе закључује да би овом питању требало посветити посебну пажњу, с обзиром на околност да је у последње време конструкција продуженог кривичног дела све заступљенија у судској пракси, као и да су постојећа решења у неким случајевима проблематична. На крају, дата је систематика по којој би у новом Кривичном закону требало сврстати кривична дела против службене дужности. Посебно је истакнут и проблем споредног законодавства чије решење би требало тражити у правцу постављања услова и принципа који би искључили или ограничили могућност да се кривична дела против службене дужности прописују у посебним законима.

Следећи је био реферат "Привредна кривична дела у новом кривичном законодавству", аутора Р. Томовића, Заменика републичког јавног тужиоца Србије. У реферату је посебна пажња посвећена систематизи ових кривичних дела у будућем Кривичном закону. Предложено је да се постојећа кривична дела, уз одређено прилагођавање, као и уз прописивање нових кривичних дела, систематизују у посебну главу која би носила назив "Кривична дела против привреде и јединства југословенског тржишта". По питању споредног законодавства у овој области, аутор је предложио да се постојећа кривична дела из посебних закона, код којих се не очекују скоре измене, такође, инкорпоришу, али и да се ограничи могућност њиховог даљег прописивања у посебним законима. Даље, аутор наводи принципе које, при предстојећој реформи, треба имати у виду када је у питању ова група кривичних дела. То су принципи: да се економско и социјално уређење заснива на слободном привређивању свим облицима својине на јединственом тржишту робе, рада и капитала, на самосталности предузећа и других облика организовања, на управљању и присвајању по основу својине и рада; да сви облици својине имају једнаку правну заштиту; да су размена роба и услуга и кретање капитала слободни; да предузећа и друге организације, у сваком случају имају исти положај, као и да се оснивају, организују и повезују слободно и у складу са законом и да су сви привредни субјекти самостални и равноправни. Аутор је осим тога, у току свог излагања осветлио и низ интересантних и важних питања која су последица специфичне природе ове групе кривичних дела. Ту је најпре питање из-

вршиоца ових кривичних дела, затим предлог поновног увођења инситута "гоњење по предлогу" за одређена кривична дела, такође и питање појма "вршење привредне делатности". Наиме, овај појам, став је аутора, треба или шире дефинисати или прописати нова кривична дела. Даље, аутор инсистира на критичком преиспитивању и потребним изменама код кривичних дела пореске утаје и злоупотребе овлашћења у привреди. Такође, предлаже и прописивање инкриминације за лажне лицитације при продаји друштвених непокретности, уговарања грађевинских радова, продаји робе на велико, а посебно истиче потребу да се, као и у земљама на западу, инкриминише "прање новца".

"Правно регулисање мера безбедности медицинског карактера и проблеми њиховог извршења" је назив реферата који је поднео З. Стевановић, помоћник министра правде Републике Србије. У уводном делу реферата аутор је дао осврт на утицај кривичноправне мисли на настанак и развој мера безбедности. Потом је детаљно обрадио питање сврхе мера безбедности у југословенском законодавству. Највећи део реферата представља анализа законске регулативе мера безбедности медицинског карактера и разматрање проблема њиховог извршења. Детаљно су приказана три основна концепта која у пракси доминирају по питању адекватности институција за извршење ових мера. Поред искуства појединих европских земаља, аутор је приказао и ситуацију која по питању извршења мера безбедности медицинског карактера постоји у Републици Србији. При томе је истакао да је неопходно изградити јасан концепт извршења ових мера, као и дефинисати тип и статус установа за њихово извршење. На крају, навео је неке дилеме које треба решити у предстојећој законодавној реформи. То су: правна природа ових санкција: трајање мере безбедности обавезног лечења и чувања; надзор над извршењем мера и улога и значај вештачења у утврђивању степена урачунљивости учиниоца коме се мера изриче.

Проф. др Д. Атанацковић, Правни факултет у Београду, поднео је реферат под називом "Објективни услов инкриминације и његово разграничење од последице кривичног дела". Аутор је најпре указао на случајеве где закон у диспозицији у којој одређује кривично дело даје и шири опис догађаја, који не обухвата само биће дела, већ и неке друге чињенице које треба да се остваре да би биће кривичног дела заиста добило својство кривичног дела. Односно, да би биће кривичног дела осим криминалног садржаја стекло потребни "криминали набој". При томе, тај део диспозиције који није део бића кривичног дела, како даље аутор истиче, у литератури се назива објективним условом инкриминације. Типичан пример за то је к.д. учествовање у тучи (члан 55. КЗС). Даље, аутор приказује законодавну технику којом се мотив инкриминације уноси у законску формулацију појединих кривичних дела и објашњава правну природу објективног услова инкриминације. При томе, аутор наводи да у свим случајевима када је у законски опис унет објективни услов инкриминације, кривично дело је латентно, а остварење објективног услова инкриминације ослобађа га овог латентног стања. На први поглед, наводи аутор, може се закључити да се уношењем објективног услова инкриминације у законску формулацију сужава поље кривичноправне интервенције, јер једно људско понашање које је било кривично дело без икаквих услова, сада се сматра кривичним делом, тек по испуњењу објективног услова инкриминације. Међутим, када у овом контексту посматрамо и питање виности учиниоца кривичног дела, долазимо до закључка да је у питању проширење репресије. Наиме, на овај начин се ствара могућност за увођење објективне одговорности учиниоца, будући да он одговара и за чињенице које нису обухваћене његовом вионошћу. Отуда, овакво ре-

шење очигледно је у супротности са усвојеним принципом субјективне одговорности у кривичном праву. Даље, аутор даје преглед ставова који по овом питању постоје у кривичноправној литератури. Потом, након анализе три групе законских формулација, формираних с обзиром на однос између објективног услова инкриминације и последице кривичног дела, аутор даје своје мишљење о томе да разлику између последице кривичног дела и објективног услова инкриминације треба тражити у одговору на питање да ли последица улази у оквир правно забрањене материје или не, односно да ли је законодавац одређено дело оценио као кривично дело због последице тог дела или из неких других криминално-политичких разлога. При томе, аутор истиче да законодавни мотив инкривимације представља свака она чињеница која у себи носи криминално тежиште дела. Такође, аутор закључује да пошто објективни услов инкриминације представља последице радње учиниоца, иако није елеменат бића кривичног дела, требало би да у односу на њих закон изричито тражи утврђивање виности учиниоца. На крају, проф. др Д. Атанацковић предлаже да увек кад закон постојање једног кривичног дела везује за остваривање неког објективног услова, чије се наступање може узрочно приписати радњи учиниоца кривичног дела, да се то дело учиниоцу може ставити на терет само уколико је био свестан или је био дужан и могао да буде свестан могућности остварења тог услова.

У даљем току саветовања проф. др М. Грубач, Правни факултет у Новом Саду, је присутне упознао са садржином свог реферата под називом "Основни проблеми усаглашавања ЗКП са Уставом СРЈ". У уводном делу реферата аутор износи претпоставку да ће у предстојећој реформи узор при изради новог ЗКП бити постојећи ЗКП, односно да ће нови настати изменама и допунама сада важећег. Такође, да ће предстојеће измене бити сведене само на пуко усаглашавање закона са Уставом, иако је неопходна потпунија реформа процесног законодавства. Даље, аутор указује на циљеве будућих измена. То су: усклађивање постојећег ЗКП са новим Уставом, затим његово усклађивање са међународним правним актима и евентуално, али не и обавезно, отклањање недостатака на чије присуство у процесном законодавству већ дуги низ година указује судска пракса. У другом делу реферата аутор је изложио усаглашавање ЗКП са Уставом СРЈ као и схватања о могућим решењима тих проблема. Најпре је било речи о потреби да се у ЗКП унесу одредбе које ће установити два нова начела: начело заштите личне слободе и начело забране поновног суђења у истој ствари. У односу на прво начело, аутор сматра да би законска одредба требало да гласи: "Лице лишено слободе мора бити одмах на свом језику, или језику који разуме, обавештено о разлозима лишења слободе и истовремено упознато да није дужно ништа да изјави, да се против одлуке о лишењу слободе може жалити, да има право да узме браниоца кога сам изабере и да може захтевати да се о лишењу слободе обавесте његови најближи". У односу на друго начело, аутор предлаже следећу законску формулацију: "1. Нико не може да буде гоњен и кажњен за кривично дело за које је правноснажном пресудом ослобођен или осуђен, или је за то дело поступак против њега правноснажно обустављен или оптужба правноснажно одбијена. 2. Правноснажна судска одлука се може изменити у поступку ванредних правних лекова само у корист осуђеног". Даље у свом даљем излагању аутор је детаљно образложио предложено решење. Потом, наводи и проблеме који ће се јавити током усклађивања ЗКП-а са Уставом, а који су везани за притвор и одбрану окривљеног. Тако, по питању притвора аутор наглашава да полицијски притвор (члан 196. ЗКП) мора бити укинут. Затим, да треба заузети дефинисан став о

смртној казни и у складу са тим решити питање обавезног притвора (члан 191. став 1. ЗКП). Такође, по питању основа за одређивање притвора треба задржати само основе које имају за циљ да обезбеде присуство окривљеног у поступку и спрече уништавање или кварење доказног материјала. Потом, у погледу одбране окривљеног аутор даје следеће предлоге. Прво да се усклади терминологија Закона, односно да се уместо садашњег "испитивања" окривљеног користи термин из Устава, "саслушање". У погледу одбране, осим по питању обавезне одбране коју има само окривљени, осумњиченог треба изједначити са окривљеним, и у том смислу, где год је неопходно, треба и допунити законски текст. Затим, треба изменити одредбе садашњег закона које предвиђају да се окривљени може испитати (саслушати) без браниоца, против његове воље, односно, да се браниоцу може ускратити право да присуствује саслушању окривљеног, јер свако има право да његовом саслушању присуствује бранилац. Такође, осумњиченом или осуђеном треба обезбедити да има браниоца стално на располагању, у сваком моменту поступка, да би му помогао у одбрани од оптужбе и предузимању процесних радњи. При томе, за окривљеног и његовог браниоца треба предвидети и много шире могућности присуствовања извођењу истражних радњи, те у том смислу треба извршити потребне измене у законском тексту. На крају, из разлога што право на браниоца није ограничено само на судски поступак, већ постоји у свим поступцима које спровode државни органи, потребно је члан 151. став 4. допунити одредбом која би гласила: "Лице које је позвао орган унутрашњих послова на основу овлашћења из става 3. овог члана има право да узме браниоца. Такође, право одбране треба признати и у поступку извршења иностране кривичне пресуде, те став 3. члана 520. треба изменити тако да се бришу речи "без присуства странака" и треба додати реченицу: "О седници већа обавестиће се јавни, односно државни тужилац, окривљени и његов бранилац". При томе, њихов недолазак не спречава одржавање седнице већа. Аутор је своје излагање завршио навођењем и одређеног броја потребних измена ЗКП, које нису везане за усаглашавање са Уставом, али које би, несумњиво унапредиле законски текст.

Након тога, проф. др Д. Радуловић, Правни факултет у Подгорици, је поднео реферат под називом "Притвор и остале мере процесне принуде". Своје излагање аутор је концентрисао на три најзначајнија питања везана за притвор, а која се могу издвојити из уставних и законских одредби. То су: услови (основи) за одређивање притвора, органи надлежни за одређивање притвора и његово трајање. Тако, аутор истиче да у складу са уставним одредбама основи за одређивање притвора могу бити само процесне природе, а општи циљ притвора је обезбеђење присуства окривљеног и обезбеђење доказа, односно извршење пресуде. Аутор такође још једном указује и на потребу да се реше дилеме везане за смртну казну и, у складу са тим, и питање обавезног притвора. Даље, закључује да у новом ЗКП као основи за одређивање притвора (факултативног) могу остати они предвиђени у члану 191. став 2. тачка 1. и 2. и члану 300. став 2. ЗКП. А, сходно томе, неопходне су измене у члану 353. и члану 433 и 474. ЗКП. У вези тзв. полицијског притвора аутор истиче да одредбе ЗКП које се односе на људска права, а које нису у сагласности са Уставом, престају да важе даном његовог проглашења, без обзира на рок усклађивања ЗКП са Уставом. Отуда, од дана проглашења Устава орган унутрашњих послова не може више одређивати притвор. Даље, аутор је указао на колизију која постоји по питању трајања притвора између члана 24. Устава и члана 197. став 2. ЗКП и истакао значај њеног решавања.

Затим је указао и на постојање потребе да се конкретизују одређени уопштени законски појмови. Такође, предложио да би било добро у ЗКП предвидети и случајеве када притвор није могућ, а уколико би то било везано за новчану казну или казну затвора у краћем трајању, на индиректан начин, сматра аутор, решено би било и питање да ли се у поступку по приватној тужби може одредити притвор. Затим, аутор је изнео и предлоге у вези одређених измена везаних за малолетнички притвор, односа између истражног судије и јавног тужиоца по питању одређивања и укидања притвора, затим, могућности злоупотребе у вези трајања притвора у истрази и након подизања оптужнице. На крају је у кратким цртама приказао и природу осталих мера за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку и изразио своју наду да ће сугестије дате у реферату макар и мало допринети предстојећој реформи.

М. Вујин, адвокат из Београда, је у реферату под називом "Одбрана окривљеног у кривичном поступку", покренуо многобројна питања везана за остваривање овог права и у складу са тим дао и одређене предлоге. Тако, након анализе уставних и законских одредаба, аутор закључује да окривљени има право на браниоца од првог тренутка лишења слободе и да одлуку о лишењу слободе може донети само суд. Односно, да треба органима унутрашњих послова ускратити право да позивају грађане на тзв. информативне разговоре, посебно када је у питању лице које се позива на основу сумње да је у вези са извршењем кривичног дела. Такође, аутор сматра да треба прописати обавезу присуства браниоца приликом првог испитивања и свих даљих испитивања окривљеног уколико му се на терет ставља извршење кривичног дела за које је прописана тежа казна од десет година затвора. А, да бранилац окривљеног може бити само и искључиво адвокат. Аутор, поред осталих даје и следеће предлоге: да се попише обавеза за истражног судију да пре првог испитивања изричито саопшти лицу које треба да испита, да поред права да узме браниоца има и право да му се постави бранилац по службеној дужности; да се круг лица овлашћених да ангажују браниоца за окривљеног прошири и на ванбрачног супружника; затим, да се омогући да окривљени и бранилац од првог тренутка слободно комуницирају; да се право браниоца да изјави жалбу у корист окривљеног, а без његовог налога прошири на све случајеве када је изречена безусловна казна затвора; да се рокови за изјављивање правних лекова окривљеном рачунају од момента када је он примио писмено, а браниоцу од момента када он прими писмено, а да рокови за остала лица која су овлашћена да изјављују правни лек теку од момента када је писмено уручено браниоцу. На крају, аутор истиче да се нада да ће у новом Закону право окривљеног на одбрану бити прописано на такав начин да ће одржавати Уставом прописана права и уредити положај сваког учесника у поступку уз пуно поштовање слободе и права грађана.

Проф. др С. Бејатовић, Правни факултет у Крагујевцу, је у свом реферату под називом "Начело *ne bis in idem* у кривичном поступку", најпре нагласио да је у члану 28. Устава ово начело подигнуто на ниво уставних начела, односно прихваћено као једно од основних људских права. Након анализе садржаја овог начела, аутор је разматрао и питање даље егзистенције установе понављања поступка. При томе је дошао до следећих закључака: да је понављање поступка у супротности са установом правноснажности судских одлука; да искључење могућности понављања поступка доводи до ефикасности кривичног поступка; да могућност понављања поступка на штету окривљеног отвара питање равноправности странака, јер

даје превелику предност тужиоцу; да је понављање поступка на штету окривљеног противно уставним гаранцијама слобода и права и на крају, да понављање поступка на штету окривљеног упркос правноснажној пресуди успоставља континуитет са средњовековном установом *absolutio ab instantia*. Потом, аутор детаљно разматра начело *ne bis in idem* и истиче да, поред тога што је ово начело добило карактер уставног начела, такође су и знатно проширене његове границе. Наиме, Устав укида могућност да се у истој кривичној ствари понови кривични поступак на штету окривљеног, ако је он већ вођен и завршен правноснажном одлуком о обустави поступка, одбијањем оптужбе, ослобађањем или осудом осуђеног. До понављања поступка може доћи само у корист окривљеног тј. да би осуђени био ослобођен или кажњен по блажем закону. Односно, Устав је примену овог начела проширио и на случајеве правноснажно окончаних поступака, и то без обзира на форму и природу одлуке и без обзира на фазу поступка у којој је одлука донета. Отуда, аутор на крају даје следеће предлоге: да се у ЗКП, у део који се односи на основна начела, унесе дефиниција овог начела; да се одредбе члана 402. и 403. ЗКП усагласе са чињеницом постојања две групе случајева у зависности од тога да ли се ради о материјалним или формалним одлукама суда и да члан 404. ЗКП треба изменити тако да могућност понављања поступка постоји само у корист окривљеног.

Д. Суботић, заменик Окружног јавног тужиоца у Београду, је излагање свог реферата под називом "Начело легалитета и предстојеће измене ЗКП" започео анализом садржине овог начела. Потом, објаснио је однос начела легалитета према начелу опортунитета, које је такође, анализирао. Након тога, аутор је закључио да би одређене измене у материјалном и процесном кривичном законодавству допринеле поједностављењу и убрзању поступка, са једне стране, а са друге, умањиле потребу за новим одступањима од начела легалитета. При томе, наводи да су потребне следеће измене: смањење максимума прописане казне за нека кривична дела са пет на три године; вођење по приватној тужби поступка за ситно дело крађе, преваре и утаје, осим у случајевима када је повређено јавно добро или оштећена држава; вршење одређених декриминација; критичко преиспитивање кривичних дела из посебних закона и на крају, вршење одређених измена ЗКП, као нпр. редукција члана 364. став 1. тачка 11. По мишљењу аутора једини уступци начелу опортунитета могли би бити: да се у случајевима у којима закон предвиђа могућност ослобођења од казне да јавном тужиоцу овлашћење да о гоњењу одлучује на основу оцене целисходности са становишта јавног интереса; да се у поступку према малолетницима опортунитет прошири и на случајеве када су у питању кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година; да се критички преиспита оправданост увођења начела опортунитета у случајевима великог броја кривичних дела извршених од стране једног учиниоца, било да улазе у продужено кривично дело или се појављују као кривична дела у стицају. С тим у вези, аутор предлаже да треба прописати да не постоји обавеза јавног тужиоца да покреће поступак за сва кривична дела ако постоје изгледи да ће учиниоцу за дела обухваћена поступком бити изречена кривична санкција приближна оној која би била изречена и да су сва дела обухваћена поступком, или да је за нека кривична дела окривљеног већ изречена кривична санкција, а нема изгледа да му осудом за нова дела, применом одредбе о стицају, буде изречена знатно строжа кривична санкција.

Мр Т. Ђурђевић, судија Врховног суда Србије, изложио је реферат под називом "Усклађивање одредаба о службеној употреби језика и писма у

Закону о кривичном поступку са одредбама Устава СРЈ". На почетку аутор износи мишљења да у предстојећој законској реформи одредбе које се односе на употребу језика и писма у кривичном поступку имају значајно место, односно да неминовно морају претрпети битне измене. Потом, аутор детаљно анализира законске чланове који се односе на ово питање као и све донете прописе у којима су садржане одредбе о службеној употреби језика и писма. Након тога, дати су следећи предлози: да се из ЗКП изоставе одредбе о службеној употреби језика и писма и да се ова материја регулише посебним Законом о Службеној употреби језика и то не само у кривичном већ и у другим поступцима пред судом, другим државним органима и свих оних организација које врше јавна овлашћења или да у ЗКП буду садржане само начелне одредбе о језику, које би у посебном закону детаљније биле разрађене. Своје предлоге аутор је образложио следећим аргументима: питање језика у кривичном поступку није превасходно процесно питање и не мора бити садржано у процесним законима. Такође, због политичке димензије коју има право грађана на употребу свог језика, та проблематика мора бити уређена за све поступке на јединствен начин и у једном закону. Овакво решење омогућује са једне стране, да се та материја уреди на потпун и прецизан начин, а са друге, то би у великој мери растеретило ЗКП. На крају, аутор закључује, да у складу са уставним одредбама, Закон о службеној употреби језика треба да буде савезни закон.

Проф. др З. Јекић, Правни факултет у Београду, је у свом реферату под називом "Остале могуће измене и допуне ЗКП-а" разматрала нека од многобројних питања, која се тичу реформе ЗКП у правном смислу речи. У првом делу реферата обрађени су неки спорни процесни институти и дати предлози за њихову измену. Најпре је критичкој анализи подвргнута одредба о могућности саслушања браниоца као сведока. Након тога, дат је закључак да члан 226. тачка 2. треба редуцирати и његов текст задржати у изворном облику како је предвиђено у Закону о кривичном поступку из 1953. године. Односно, треба прописати да се не може саслушати као сведок бранилац окривљеног о ономе што му је окривљени као свом браниоцу поверио. Потом је разматран институт новог оптужења после ослобађајуће пресуде, за који аутор сматра да нема разлога да даље постоји. Наиме, са једне стране, овај институт је у пракси врло ретко примењиван, а са друге, чланом 355. ЗКП се уводи разлика између овлашћених тужилаца и тиме угрожава њихова начелна страначка једнакост прокламована у члану 63. став 1. ЗКП. Такође, аутор доводи у питање оправданост постојања института коришћења издвојених записника и то постављањем само једног, али суштинског питања: "Каква је логика читања (коришћења) издвојених записника и обавештења, када се на њима не може заснивати судска одлука?". Отуда, аутор сматра да о потреби укидања овог института није неопходно износити нове аргументе осим оних који су већ саопштени у Образложењу Предлога Закона о изменама и допунама Закона о кривичном поступку од октобра 1991. године. Даље, аутор даје предлоге за реформисање неких институти. Наиме, састав судских већа требало би мењати тако да професионалне судије буду у већини, односно да у тројном већу буду двојица професионалних судија и један судија поротник, а у петорном већу тројица професионалних судија и двојица судија поротника. Исто тако, треба извршити измену члана 333. став 2. у том смислу да се за читање записника о ранијем саслушању сведока у истрази не тражи сагласност странака, већ да ту одлуку у складу са начелом слободне оцене доказа и начелом зборности доноси судско веће. Након тога, аутор указује на потребне измене ЗКП због противуречности појединих његових одредаба. То су следеће измене: рок за изјаву жалбе на пресуду

треба рачунати од њеног достављања браниоцу; термин странке треба користити само онда када су у питању носиоци основних процесних функција - оптужбе и одбране и термин оптужба треба користити само као општи појам, односно за означавање свих оптужних аката. На крају реферата дате су неке сугестије за допуну појединих процесних института. Прва сугестија везана је за различита поступања јавних тужилаштава у примени члана 53. став 2. Наиме, потребно је извршити допуну у том смислу да се прецизира активност јавног тужиоца и пре покретања кривичног поступка, а не само деловање кад је поступак већ у току. Затим, неопходне су допуне које се тичу комплекса питања везаних за положај оштећеног. Такође, потребно је прецизирати моменат покретања кривичног поступка јер се у теорији још увек срећу погрешна тумачења да је поступак покренут одлуком суда, а не како је исправно, подношењем одговарајућег оптужног акта.

III

У другом делу саветовања присутни су од стране аутора били упознати, у кратким цртама, са садржајем слободних радова.

Др В. Кривокапић, Полицијска академија у Београду, аутор је рада под називом "Савремени криминалитет и мере супротстављања". У овом раду најпре су наведене неке од карактеристика савременог криминалитета; експанзија насиља, нехуманост и суровост, велики број потенцијалних жртава, међународна повезаност, велика "тамна бројка", алармантна криминализација малолетничке популације, велики број кривичних дела везаних за наркотику и друго. Након тога, дате су сугестије за успешнији рад ОУП-а и кривичног правосуђа. Наглашено је да ефикасна борба против криминалитета захтева свеобухватну друштвену акцију са посебним акцентом на превентивном деловању, при чему је веома значајна и научно-стручна елаборација етиолошких и феноменолошких карактеристика криминалитета. На крају, аутор је истакао значај криминалистике и потребу да се криминалистички садржаји у већој мери укључе у ЗКП.

Следећи је био рад под називом "Професионални нехат", аутора мр Ј. Ћирића из Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, у коме аутор анализира природу норми које имају карактер "генералних клаузула" и њихову примену у кривичном законодавству. При томе, посебно издваја значај који имају "професионални нехат" и "несавесност" и закључује да би, у предстојећој законодавној реформи, ове појмове требало ближе и јасније дефинисати у Општем делу КЗ. Наиме, аутор истиче да би решење којим би се прецизирао, са кривичноправне тачке гледишта допуштен обим одступања од техничких правила струке и науке, између осталог, могло отклонити и извесне дилеме у вези са објективном одговорношћу.

У раду под називом "О могућности замене казне затвора мером друштвено корисног рада" аутор мр Ђ. Ђорђевић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, разматра казну затвора у контексту савремених тенденција казнене политике и предлаже да се ова казна у одређеним ситуацијама, када лишење слободе осуђеног није неопходно, замени друштвено корисним радом као алтернативном санкцијом. Предности ове санкције су што представља јефтинију могућност са израженом функцијом ресоцијализације и што се њеном применом избегавају негативне последице краткотрајне казне затвора. При томе, према мишљењу аутора, најцелесходније би било да примена ове санкције увек буде факултативна. Наиме, могла би бити замењена за краткотрајну казну лишења слободе као и алтернатива новчаној казни, у случајевима када се ова ни принудно не

може наплатити. Такође, друштвено користан рад би требало прописати и као једну од обавеза осуђеног код условне осуде са заштитним надзором. А, код условног отпуста, ова мера би представљала обавезу осуђеног за време трајања отпуста. Аутор је такође дао низ корисних сугестија у вези решавања конкретних проблема који би се јавили уколико би друштвено користан рад био уведен у систем кривичних санкција.

"Мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи у светлу реформе кривичног законодавства" је назив рада чији је аутор проф. др М. Кољ, Институт за криминологију и социолошка истраживања у Београду. Како и сам наводи, аутор је у свом раду посветио пажњу само једном сегменту многобројних питања везаних за мере безбедности медицинског карактера. Наиме, детаљно је анализирао "стање опасности" које је услов за примену ових мера, као и питање њиховог трајања и сарадње суда са институцијама у којима се извршавају. Нарочито је указао на проблем у вези трајања мере безбедности обавезног лечења и чувања уколико је изречена битно смањено урачуњливом учиниоцу и у том смислу дао одређене конструктивне сугестије.

У свом раду под називом "Мере безбедности медицинског карактера" аутор мр Н. Делић, Правни факултет у Београду, је најпре критички анализирао одредбе чл. 63-65. КЗ СРЈ. У том контексту понуђена су и могућа решења за поједине уочене проблеме. Такође, отворено је и питање вештачења душевног здравља окривљеног, које би, због специфичне природе, требало увек поверавати стручним тимовима у оквиру специјализованих установа. Даље, предложено је, на регионалном нивоу, оснивање специјализованих установа за извршавање мере безбедности медицинског карактера, као и формирање регистра свих лица која се налазе на извршењу ових мера.

У раду под називом "Процена опасности по околину и права душевних болесника" аутори др Д. Павичић и др В. Петровић, КПД - Болница, Београд, бавили су се питањем права душевних болесника учинилаца кривичних дела и проблемом процене њихове "опасности за околину". У том смислу, наводе и детаљно образлажу критеријуме које при овој процени користе, а који су резултат њихове богате праксе. То су: психијатријски и психолошки налаз; старост; провокација околине; феноменологија агресије; склоност; испољавање агресије; однос према својој болести и делу и друге значајне околности. Такође, предлажу њихово законско регулисање које би несумњиво онемогућило евентуални волонтаризам и произвољност при вештачењу.

Др З. Мршевић, Институт за криминологију и социолошка истраживања у Београду, у свом раду под називом "Злочини против човечности, геноцид, силовање: међународни оквири" на основу анализе одредаба одговарајућих међународних аката одређује радње које чине злочине против човечности и геноцид. Даље, анализирајући одредбе међународног хуманитарног права аутор уочава одсуство прецизног дефинисања силовања. Међутим, истиче да према одредбама Четврте Хашке конвенције, Четврте Женевске конвенције и Протокола I за Четврту Женевску конвенцију поједине радње силовања или сексуалног напада чине ратни злочин. Такође, и одредбе Додатног протокола II и Конвенције о геноциду забрањују сексуалне нападе и силовања и то без обзира на карактер сукоба. Отуда, закључује аутор да нема сумње у постојање забрањености силовања и сексуалних напада у одговарајућим изворима међународног хуманитарног права.

"Кривична дела против живота и тела" је назив рада аутора мр Ѓ. Зрилић, Министарство правде Републике Србије. У раду аутор најпре анали-

зира кривична дела која спадају у ову групу. Потом, посебну пажњу посвећује одредбама које регулишу убиства више лица и убиства у поврату, истичући да су те одредбе везане, са једне стране за категорију облика убиства, а са друге стране за категорију кажњавања. Отуда, аутор поставља питање да ли ове одредбе треба сматрати квалификаторним или казним. А, након врло садржајне анализе закључује да је тачка 6. члана 47. КЗ Србије оправдана, јер убиство више лица које је обухваћено једним умишљајем представља квалификаторну околност и чини облик дела квалификованим обликом убиства, а да специјални поврат може представљати само казнену одредбу.

У раду под називом "Прилог дискусији о потреби измене инкриминације силовања" аутор др М. Цетинић, Правни факултет у Београду, по питању кривичног дела силовања даје упоредни приказ савремених законодавних решења Норвешке, Шведске, Канаде и Француске. Потом, у складу са све присутнијим измењеним ставом о овом кривичном делу, како у теорији тако и у пракси, а посебно истичући и одредбе савремених међународних докумената, аутор предлаже одређене измене у бићу кривичног дела силовања. Наиме, радња извршења би требало да буде сексуално општење уз употребу принуде и статус жене као жртве не би требало да буде од било каквог значаја.

Мр С. Царић, судија II општинског суда у Београду, је у свом раду који носи назив "Принципи за решавање сукоба права на кажњавање, јурисдикције и надлежности република чланица СРЈ у кривичној материји" анализирао принципе по којима се одређује важење републичког кривичног законодавства. Најпре принцип *lex loci delicti commissi* који представља општи принцип, а потом, принцип *lex fori* који је изузетак у односу на претходни. Након тога, аутор закључује да постојећи систем колизионих норми није компликован, јер садржи један општи принцип и три изузетка, који чине други принцип. Ипак, указује и на могуће тешкоће због тога што је стварна надлежност судова одређена републичким организационим законима, а месна надлежност савезним законом.

Мр С. Пановић-Ђурић, Правни факултет у Београду, аутор је рада под називом "Сумарни осврт на проблематику људских права из угла кривичне процедуре земаља Европске заједнице". У раду аутор анализира три нивоа права прокламованих Европском конвенцијом о заштити људских права. То су, најпре, права која припадају свим грађанима, али прилагођена потребама кривичног поступка. Потом, то су права која припадају свим учесницима ма ког поступка, где спадају: право на правично суђење, право да му суди независан и непристрасан суд и право на суђење без неоправданог одлагања. И најзад, то су права која припадају окривљеним лицима, где спадају презумпција невиности и права одбране. На крају, аутор наводи и неке од проблема који се јављају у пракси земаља Европске заједнице. То су: криза институције истражног судије, неопходност успостављања процесне једнакости странака, постојање или непостојање зависности од политичке власти и тежња ка поједностављењу и убрзању процедуре.

С. Стојановић, адвокат из Београда, изложио је свој рад под називом "Тужилаштво и судови у функцији одбране од криминала". При томе, аутор се критички осврнуо на остваривање улоге тужилаштва и судова у борби против криминалитета. У том смислу је навео и један број случајева из скорије праксе, којима је потврдио своје ставове. Такође је нагласио да је у питању озбиљан проблем при чијем решавању пракса и теорија морају заједнички деловати.

"Неки аспекти остваривања функција јавног тужиоца и заштите права оштећеног и окривљеног" је рад аутора З. Илића, Општинског јавног тужиоца из Свилајнца. Аутор је најпре дао уводни осврт на положај и значај јавног тужилаштва у остваривању функције гоњења. Потом је указао на потребу преиспитивања одредби ЗКП везаних за ефикасност њиховог деловања. Овај проблем је посебно анализирао у контексту заштите права оштећеног и окривљеног. Такође, предложио да се у предстојећој реформи регулишу рокови везани за рад јавног тужиоца и санкционише евентуална неактивност.

Д. Вукадиновић, адвокат из Краљева, је аутор рада под називом "Прилог расправи о изменама ЗКП - скраћени поступак". У првом делу рада аутор је дао низ конструктивних предлога са циљем унапређења одредби које регулишу притвор у скраћеном поступку. Најпре да се притвор може одредити само против лица које се крије или се не може утврдити његова истовестност или ако постоје друге околности које очигледно указују на опасност од бекства. Такође, да се трајање притвора после предаје оптужног предлога и после изрицања пресуде којом је изречена казна затвора ограничи на месец дана. Даље, да се пропише да је рок за израду пресуде три дана од дана објављивања, а у сложеним стварима петнаест дана, с тим да се у овим роковима морају послати преписи пресуде ако се окривљени налази у притвору. Аутор је такође дао и одређене предлоге чије би усвајање допринело ефикасности кривичног поступка.

Д. Симић, заменик јавног тужиоца, Четврто Општинско јавно тужилаштво у Београду, је у свом раду под називом "Кривично гоњење за кривична дела из чл. 23. и 24. Закона о јавном реду и миру", анализирао кривична дела из члана 23. и 24. Закона о јавном реду и миру и члана 213. КЗ Србије као и последице укидања члана 214. КЗ Србије. При томе је закључио да постојећи начин регулисања фактички ствара у оквиру групе кривичних дела против јавног реда и правног саобраћаја нову подгрупу кривичних дела против државне управе, којом се штите овлашћена службена лица, односно органи унутрашњих послова. Отуда, аутор сматра да у овој области треба вратити класична законодавна решења и да поред овлашћених службених лица треба заштитити и носиоце правосудних функција.

IV

Велики број реферата и слободних радова, који су презентирани на овом саветовању, као и импозантан број учесника сигурно су потврда великог значаја реформе која предстоји. Међутим, ово саветовање је, несумњиво, и доказ о томе колико је стручна јавност спремна да пружи свој допринос приликом решавања проблема везаних за реинтеграцију и реформу југословенског кривичног законодавства. Отуда, надамо се да ће, с обзиром на квалитет, бар неки од предлога и сугестија који су овде изнети, заживети и у законском тексту.

мр Наташа Делић

др Стеван Лилић, *УПРАВНО ПРАВО*, прво издање, "Савремена администрација", Београд, 1995, стр. 498.

Књига "Управно право" проф. Лилића има карактер уџбеника, намењеног углавном студентима Правног факултета у Београд, али и студентима других правних факултета у земљи.

Познато је да поред књиге "Управно право" проф. Лилића, постоје уџбеници из управног права и других аутора, и то: проф. Д. Каврана, проф. Зорана Томића, проф. Сл. Поповића (са сарадницима Б. Марковићем и М. Петровићем), као и проф. Д. Милкова. Овде смо имали у виду само уџбенике из управног права, који служе као актуелно штиво и градиво и из којих студенти припремају испит из управног права. Међутим, појава већег броја уџбеника из једног предмета може само представљати знак разноликости, јер је у поједином уџбенику неким питањима поклоњена већа односно мања пажња. Познате су речи Денг Сјао Пинга: "Нека цветна хиљаду цветова". Према томе, појава већег броја уџбеника из једног предмета од разних аутора, може само да обогати одговарајућу науку, конкретно науку управног права.

Аутор је градиво, изложено у овој књизи, систематизовао на уводна теоријска питања и три основна дела: организацију управе, управну делатност и контролу управе.

У предговору проф. Лилић наглашава да су у књизи учињене две битне иновације. Прва се односи на методологију теоријске обраде, а друга на теоријски концепт самог појма управе.

У првом случају, уместо уобичајеног приступа да се поједина теоријска питања разматрају за сваку управну област одвојено (нпр. теоријске претпоставке организације у оквиру дела о организацији управе, теоријске претпоставке контроле у оквиру дела о контроли управе, итд.), у књизи су сада основна теоријска питања управног права обрађена као логичка целина у оквиру уводног дела. Аутор сматра да је тиме постигнута концептуална конзистентност и методолошка консеквентност у структури рада.

Друга иновација се односи на теоријски концепт управе и у вези с тим, при одређивању теоријског појма управе као централне категорије управног права, уместо уобичајених нормативистичких претпоставки у његовом конституисању, пошло се од најсавременијих резултата опште теорије система. Аутор сматра да су на тај начин у одређивању теоријског појма управе концептуално отклоњени бројни недостаци који иманентно прате настојања да се теоријски појам управе одреди на основу нормативистичких премиса, посебно настојања која за своје полазиште узимају тзв. теоријско уопштавање актуелног управног законодавства и праксе.

У Уводу, у коме су изложена теоријска правна питања, најпре се расправља о *појму управе*. У вези са појмом управе, аутор је појам управе одређивао са разних аспеката, и то 1) најпре као теоријски појам, 2) као

функционални појам управе, 3) даје се и организациони појам управе. У закључку, у вези са *теоријским појмом управе*, аутор одређује појам управне делатности и појам управне организације. *Управна делатност* обухвата вршење јавних служби као укупност свих активности (ауторитативних и неауторитативних) којима држава непосредно остварује своје социјалне циљеве. *Управна организација* се одређује као она организација која као свој основни циљ има вршење управне делатности. Управне организације могу се јавити као органи управе и посебне управне организације, затим као организационе целине у оквиру других државних органа, као самостални органи регионалне и локалне самоуправе. Осим тога, управне организације могу се јавити и као недржавни субјекти са јавним овлашћењем за вршење управне делатности.

Сем теоријског појма управе, аутор је одредио позитивно-правни појам управе, и то у функционалном и организационом смислу.

Позитивно-правни појам управе у функционалном смислу подразумева утврђивање конкретних послова, који обухватају следеће активности: а) извршавање закона, б) решавање у управном поступку, в) вршење управног надзора, г) вршење других управних и стручних послова који су утврђени законом или другим прописима.

Позитивно-правни појам управе у организационом смислу подразумева утврђивање конкретних врста и облика органа који су одговарајућим прописима означени као вршиоци "државне управе". Према важећим прописима, аутор разликује следеће врсте и облике вршилаца државне управе: а) министарства, б) органе управе (најчешће у саставу министарства), в) посебне (управне) организације, као и г) недржавне субјекте којима су поверена управна јавна овлашћења (нпр. предузећа и друге организације).

У оквиру уводног дела књиге одређује се предмет управног права и појам науке управног права, као и извори управног права. У вези са одређивањем предмета управног права, аутор закључује да предмет управног права чини "укупност правних норми који регулишу организацију, делатност и контролу управе".

У вези са одређивањем појма науке управног права, аутор најпре излаже настанак и развој науке управног права, затим о науци управног права у Србији, о науци управног права у Југославији, као и савремене тенденције у развоју науке управног права. За науку управног права је од значаја и метод проучавања управног права. У вези с тим аутор наглашава да је основни, али не и искључиви, метод у проучавању управног права - правни метод. Међутим, поред правног користе се и други научни методи, од којих нарочито треба навести: упоредни, социолошки, психолошки метод, као и низ других.

У *уводним излагањима* изложена је и материја о изворима управног права.

Први део уџбеника посвећен је излагању *организације управе*. У овом делу расправља се само о организацијама управе у Југославији, односно у Републици Србији и Републици Црној Гори.

У овом делу најпре се расправља о положају и улози савезне управе и о савезним органима управе и савезним управним организацијама. Даље је изложено о управи у Србији и о управи у Црној Гори.

У одељку о организацији државне управе у Југославији изложено је и о покрајинској управи (у Војводини и Косову и Метохији), као и о локалној управи (општинској и градској управи). За ову управу је карактеристично да се врши на основу делегације савезних и републичких органа која се врши законом, с обзиром да покрајине, општине и градови спадају у категорију територијалних организација, а не државних органа.

У делу о организацији управе расправљена је и материја о недржавној управи (о Служби за платни промет, о јавним службама и јавним предузећима), која врши управне послове на основу поверених јавних овлашћења.

У другом делу уџбеника изложена је материја о *управној делатности*. Овај део је и најобимнији, јер му је посвећено 200 страница књиге. Могло би се рећи да овај део представља и срж материје управног права. У њему је расправљано о следећим питањима: а) о актима управе, б) управном поступку, в) управном надзору г) о управној делатности у посебним ситуацијама.

У одељку о актима управе највећа пажња је посвећена институту управних аката. Поред тога, у овом одељку се расправља и о материјалним актима управе (о управним радњама), као и о управним уговорима. Чини се да је кад реч о материјалним актима управе, њихова разноврсност знатно сложенија него што је то изложено у уџбенику.

Аутор је распрвио и материју о управним уговорима, која до сада није представљала део управног права. Аутор наглашава да се у савременим европским државама, осим два основа облика појединачних аката управе (управног акта и уговора као акта пословања), јавља и трећи облик ових аката, а то су *управни уговори*. Институт управних уговора познат је у многим западним земљама, и то: 1) у француском праву, 2) у праву Луксембурга, 3) у шпанском праву, 4) у белгијском праву, 5) у немачком праву, 6) у швајцарском праву, 7) у аустријском праву, 8) у италијанском праву, 9) у праву Велике Британије, 10) у америчком праву, 11) као и у неким земљама Латинске Америке. Аутор сматра да управни уговори у нашем праву латентно постоје, али правно нису уобличени. Стога је мишљења да постоје два пута за њихово увођење у наше право: а) врховни судови својим одлукама могли би их увести у наше право; б) друга алтернатива била би да законодавац то учини изрично, што би било и најцелисходније. У сваком случају, после напуштања социјалистичког права нема никаквих сметњи да и управни уговори постану важећи правни институт управног права.

Аутор је у уџбенику врло детаљно изложио материју о управном поступку. На тај начин студенти ће моћи лакше да савладају ову сложену материју.

Трећи део уџбеника посвећен је излагању о *контроли управе*. У овом делу највише пажње посвећено је материји судске контроле управе. У овом делу је расправљено и о управно-рачунском спору, затим о посебној судској заштити уставом зајемчених слобода и права, као и о уставној жалби. Аутор је нашао за потребно да изложи и материју о *омбудсману*, која иначе не представља саставни део нашег позитивног права. Институција омбудсмана представља посебан облик контроле управе која је непосредно повезана са идејом остваривања и заштите људских права. Омбудсман је настао у Шведској. Рачуна се да је ова институција настала 1713. године, када је краљ Карло XII, заузет вођењем ратних и дипломатских операција, наименовао у главном граду човека од поверења, који је требало да буде његов представник и кога је назвао омбудсманом, а с овлашћењима да надзире, поред осталог, и сакупљаче пореза, судије и друге функционере. Устав од 1809. године креирао је, поред краљевог представника под називом "канцелар правде", и "омбудсмана" који је био делегиран од парламента са задатком да надзире извршавање закона од стране органа управе. Године 1915. појавио се специјални омбудсман у војним стварима. Од 1967. године у Шведској је функција подељена између три омбудсмана. Да би могао успешно да извршава своје задатке, омбудсман има приступа свим документима, чак и оним који су проглашени тајним. До пре 20 година институција омбудсмана била је ор-

ганизована у следећим државама: Аустралији, Аустрији, Канади, Данској, Фиџи, Француској, Федералној Републици Немачкој, Великој Британији, Гијани, Индији, Италији, Маурицијусу, Новом Зеланду, Северној Ирској, Норвешкој, Швајцарској, Танзанији, Замбији, Израелу, Португалији, Пуерто-Рику, Тринидаду и Тобагоу, Тасманији, Јамајци, Гани, Ирској, Холандији, као и у неким државама САД. Велики број земаља који је увео институцију омбудсмана говори у прилог чињеници да би требало размислити о идеји увођења омбудсмана и у наше право.

На крају књиге дата је и селективна литература.

Као што је већ наглашено, новина овог уџбеника је у томе што су теоријска питања обрађена у уводном делу, док је у осталим деловима обрађено углавном југословенско позитивно право. На тај начин ће и студентима бити олакшано припремање испита из овог предмета.

Треба још поменути да је аутор у ово издање унео све промене у законодавству које су биле извршене до последњих дана када је књига изашла из штампе. На тај начин ова књига ће бити корисна допуна ранијим издањима уџбеника из Управног права.

др Славољуб Б. Поповић

А. Петров, МАЊЕ ПОЗНАТИ ДУЧИЋ, Требиње - Питсбург - Београд, 1994, стр. 80.

Поводом педесетогодишњице смрти Јована Дучића (1943-1993) Александар Петров, који тренутно предаје српску књижевност и културу на Универзитету у Питсбургу (САД), приредио је малу збирку текстова којом се нашој јавности Дучић представља с мало познате стране. Збирку су заједнички издали ИП "Сигнатуре" из Београда, Агенција "Ваљевац" из Ваљева и лист "Американски Србобран" из Питсбурга а штампала је "Стручна књига" из Београда.

Три писма из времена Дучићеве дипломатске службе (из 1921, 1928. и 1931), неколико песама насталих и објављених између 1941. и 1944. и уводни текст А. Петрова чине складну целину. Већ само помињање Јована Дучића неминовно нагони читаоца да прво прочита његове песме јер је Дучић био пре свега песник а потом дипломата и, у последњим годинама живота, политички радник. Песме је писао и објављивао и као изгнаник у Америци. Оне су различите како по метрици тако и по књижевној вредности.

Судећи по прештампавању, највећи одјек је добила песма "Врбас", написана 20. октобра 1941. после вести радио Лондона који је (12. октобра 1941) пренео изјаву југословенског министра иностраних послова Момчила Нинчића о злочинима у Босни и Хрватској. Извештај о Нинчићевом говору донео је "Американски Србобран" 27. октобра 1941. а сутрадан је објавио песму "Врбас" (24. новембра 1941. у енглеском издању) која се нашла и у америчком издању Дучићевих сабраних дела (1951) и у овој књижици Александра Петрова. Она се није могла мимоићи не само зато што су је већ након објављивања повољно оценили Милан Кашанин и Слободан Јовановић који је упоредио, поред осталих, с Јакишићевом песмом "Падајте, браћо" и Ракићевом "На Гази Местану", већ што су, после Нинчићевог говора, наставиле да стижу страшне вести међу којима и Меморандум Српске православне цркве бискупу од Кентерберија који га је лично ставио на располагање штампи па га је могао објавити и "Американски Србобран", (4. новембра

1941). Податак да је из Врбаса извађено и тело бањалучког владике Платона само је додатно повећало популарност Дучићеве песме.

Иако истиче да је "потресна" (стр. 11) и не пориче јој вредност (стр. 8) Петров сматра да песма "Врбас" није најбоља међу касним Дучићевим патриотским песмама. Као разлог наводи што је писана у дванаестерцу који је "Дучића знао да води у реторику и својеврсни клише" а најбоље песме је написао у седмерцу, осмерцу и деветерцу. То му не смета да за најбољу сматра песму "На обали Неретве" (1943), написану у тринаестерцу (стр. 8). Не доказује ли то да за вредност песме метрика није одлучујућа јер је само техника изражавања? То показују песме "Лички мученици", "Молитва" (без ознаке када су настале), као и "Великој Србији" (објављена у "Американском Србобрану" 27. јуна 1944) неједнаке вредности. Оновременог а још више данашњег читаоца морају да привуку песме "На царев Аранђеловдан" (објављена у "Американском Србобрану" 28. октобра 1941) и "Босна" (без ознаке када је настала) у којима Дучић пише о трговању. У време када се поново о Југославији разговара формално с њом а стварно одлучује мимо ње, односно оних који у њој живе, актуелно звуче Дучићеви стихови:

"Али је црно доба за нас
Откад је ово кољено:
Све је на пазар пошло данас,
Све слављено и вољено.

...

Куда су прошли сви трофеји
С војскама твојим смелима,
Сад стоје слуге и лакеји
Сви с обореним челима.

...

Губа је у свим торима...
Над твојим царством мрак се шири,
Ветрови црни дувају:
Сад нашу савест бране жбири,
Лупежи благо чувају".

("На царев Аранђеловдан")

Иако је по духу и образовању више припадао западној култури него источној (стр. 9), без обзира што је каријеру почео у Србији и њој остао веран до краја, Дучић се није либио да критикује трговање његовом родном Босном и Херцеговином. О томе најбоље говоре стихови:

"И ови те, Светла, иду да продају:
Сви те вођи воде од трга до трга!
Само на пазару твоју цену знаду,
Твоју снагу мере по терету кврга...
О земљо створена за светле мегдане,
Увек си на тезги срамних трговаца;
Сви продају твоје краљеве и бане,
Крв твојих синова и завет отаца".

("Босна")

У истом су духу и многа Дучићева писма, не само писана за време већ и пре рата (нпр. сестрићу Влади од 3. јуна 1931). Штета је што није објављено

више писама, макар писма која Петров помиње у свом тексту или наводи у изводима, без обзира да ли су већ објављена у Дучићевој књизи политичких чланака (1). Тако би наши читаоци били боље упознати са ставом великог песника о судбини историјски српских крајева Босне и Херцеговине од 1878. до 1941, посебно с његовом критиком споразума Цветковић-Мачек од 26. августа 1939. на основу кога је донета Уредба о Бановини Хрватској уз садејство неких професора правних факултета у Загребу и Београду. То би овој књижици дало већу тежину, утолико пре што је њен приређивач свестан актуелности Дучићевих ставова и пре објављивања разних планова за Босну и Херцеговину. Петров каже да је Шубашићев споразум с Титом показао "колико је политичар Дучић био далековид" (стр. 14). Нејасно у ком погледу, а посебно какву је Шубашић "у ствари потписивао предају" (на истом месту) јер се поменути споразум није тицао територија. Да ли мисли на Шубашићев пристанак на федеративно уређење? Шта би тек рекао за оног ко би данас потписао неки акт о подели Југославије или Босне и Херцеговине?

Александар Петров је несумњиво добар познавалац наших прилика или неприлика јер је и сам био активан у нашој средини и учествовао у многим јавним расправама, посебно као председник Удружења књижевника Србије. Предавши ту дужност некако неприметно је ишчекао да, би се појавио с књигом припремљеном у Новом свету. Због тога његов текст носи све одлике овдашњег начина размишљања, нажалост често превише политизованог, које понекад није у складу са правом тако и са стварним чињеницама. Тако он, попут још неких, говори о "разбијању" Југославије 1941. (стр. 7). Да ли зато што је и Дучић тако говорио и писао? Петров пропушта да на то укаже. Чак и да је дугогодишњи дипломата Дучић свесно занемарио правила Хашког правилника о законима и обичајима сувоземног рата (1907) по којима је окупација само привремено фактичко стање, морао је знати да је у Лондону влада државе чије постојање савезници ни једног тренутка нису доводили у питање, а у Вашингтону њен посланик (Константин Фотић). Нема сумње да је бивши дипломата, под теретом сазнања о ономе што се у Југославији догађало, дигао руке од државе коју је деценијама представљао и окренуо се Србији као јединој могућој држави српског народа на Балкану. То га је неизбежно довело у сукоб с југословенском владом која, са своје стране, није била у стању да се одлучније одупре деловању неких својих чланова који нису осећали стид када су подршку за своје планове и схватања тражили од странаца, пре свега оних чије су гостопримство уживали. Зато се можда стварао привид непостојања државе који су појачавали управо они који су, тезом о нестанку Југославије, хтели да имају одрешене руке у преговорима о "будућој" држави, тезом коју ни Хитлер није заступао.

Све се то осећа у тексту А. Петрова али је штета што је у томе толико шкрт на уштрб јасноће. Када он говори о "разбијању" Југославије (1941) неодољиво подсећа на оне у нашој средини који данас говоре о њеном распаду. На срећу да Петров за данашња збивања каже прецизно: "Рат који данас бесни на југословенском тлу..." (стр. 5) па је то утолико пре важило за 1941-1945. Уз то излагања су прилично непрегледна, из чега произлазе нека понављања која у овако скученим оквирима више сметају него што би то било у некој обимнијој књизи. То знатно умањује вредност иначе врло занимљивој и корисној књизи која се не испушта из руку док се не прочита. Нема сумње да ће јој истоветни текст на енглеском језику прибавити многе читаоце. Свакако да је то учињено за потребе "Американског Србобрана"

(1) Ј. Дучић, *Верујем у Бога и у Српство*, Кливланд, 1990.

који излази и на енглеском језику. Нашим радозналим читаоцима остаје да се питају зашто нису коришћени већ постојећи текстови на енглеском језику. Можда су нови преводи бољи. То остаје да се нагађа али и нагађања могу понекад да допринесу трагању за једном оваквом књигом.

Момир Милојевић

Мијат Дамјановић, Снежана Ђорђевић, ИЗАЗОВИ МОДЕРНОЈ УПРАВИ И УПРАВЉАЊУ - ХРЕСТОМАТИЈА, "Тимит", Београд, 1995, стр. 808.

Хрестоматију "Изазови модерној управи и управљању" нашој стручној и широкој јавности презентирају један од наших најпознатијих експерата за управу и менаџмент др Мијат Дамјановић, професор Факултета политичких наука у Београду и асистент мр Снежана Ђорђевић.

Фокусирајући на актуелне светске теоријске концепције и савремена искуства из области управе и управљања, хрестоматија обухвата Уводну студију чији су аутори М. Дамјановић и С. Ђорђевић (Стр. 7-54) и близу четрдесет посебно одабраних есеја најеминентнијих светских стручњака за администрацију и менаџмент - од радова Данијела Бела (Харвард универзитет), Џемса Бјуканена (добитника Нобелове награде за економију) и Роберта Дала (Јејл универзитет) до радова Френсиса Фукујаме (творца чувене концепције о "крају историје"), Ђованија Сарторија (Стенфорд универзитет у Калифорнији) и Едгара Шаина (МИТ института у Масачусетсу). Прилози хрестоматије сврстани су у три велика тематска поглавља (стр. 55-782), а дати су и посебни прилози о подацима аутора есеја, затим резимеи на енглеском и француском, као и детаљни регистри појмова и аутора. У издавању ове вредне хрестоматије, осим Тимита, учествовали су и Правни факултет, Факултет политичких студаја и Институт за политичке студије. Књига је савремено опремљена и веома прегледна.

Према речима аутора хрестоматије, постоји већи број разлога који су их навели да приступе изради и компоновању овакве књиге, између осталог, и потреба упознавања наше јавности са главним токовима савремене мисли у области управе и управљања и њиховог преиспитивања и реевалуације - нису у питању само велике метаморфозе изворних епифеномена (нпр. суверенитета и легитимитета), већ и мутације кључних полуа организације и управљања услед сталних промена њихове конфигурације.

Радови изложени у првом поглављу, "Савремене промене и тенденције у свету" (стр. 55-262), обухватају теме које се баве анализом великих светских догађаја и феномена од битног утицаја на заустављање или убрзавање светског развоја - Ф. Хајек: Да ли је социјализам био грешка, Ф. Хајек: Фатална умишљеност, Р. Дал: Друштвена реалност и слободна тржишта (писмо пријатељима у Источној Европи), Д. Хелд: Демократија, државнаација и глобални систем, Д. Бел: Неки наговештаји за XXI век, М. Волцер: Савремени трибализам, Џ. Лукач: Држава на крају модерног доба, Ч. Тили: Будућност европских држава, Ф. Фукујаме: Капитализам и демократија (карика која недостаје), Џ. Бјуканен: О структури привреде (поново истицање неких класичних основа), Џ. Бјуканен: Остваривање економске реформе и Џ. Бјуканен: Потенцијал и границе друштвено организованог човечанства.

Радови изложени у другом поглављу, "Ка новом политичком поретку" (стр. 263-554), обухватају теме које су посвећене условима стварања

новог политичког поретка, односно дилемама у вези његовог дефинисања, конструисања концептуалних модела и евалуације појединих конкретних манифестација - Р. Дал: Друга демократска трансформација (од града-државе до државе-нација), Р. Дал: Демократија у свету сутрашњице, Е. Винсент: Природа државе, Д. Хелд: Погледи на модерну државу, Џ. Фишкин: Облици демократије, Џ. Фишкин: Политичко-економски системи (проблеми демократских транзиција), Р. Кинг: Организовање, јавно деловање и процеси у модерној држави, Ђ. Сартори: Ни председнички систем, ни парламентаризам, Џ. Фишкин: Налажење праве мере, М. Шадсон: Границе теледемократије, Ј. Штиглиц: О економској улози државе, Џ. Дворкин: Да ли је већи избор бољи од мањег избора, К. Ероу: Парадокси и Д. Милер: Прерасподела.

Радови изложени у трећем поглављу, "Путеви административне и менаџеријалне трансформације" (стр. 555-782), обухватају теме које на уверљив и документован начин указују на противречности савремене администратије и пословања и које се баве практичним и процесним консеквенцама функционисања модерних административних и менаџерских институција и организација у јавном и пословном сектору - П. Дракер: Будућност је почела, П. Кенеди: Јапански "план" за свет после 2000. године, Д. Озборн: Америчка перестројка, Џ. Фефер: Моћ у организацијама, Х. Минцберг: Ко треба да контролише корпорацију, Т. Купер: Јавне обавезе јавног администратора (континуум јавно-приватно у демократском друштву), Р. Бенет: Децентрализација, локална влада и тржиште (постоји ли распоред за период после успостављања државе благостања у планским и тржишним привредама), Г. Стрејб: Примена стратегијског одлучивања у локалној управи, Е. Шаин: Управљање и технологија информација (две субкултуре у сукобу), М. Кастелс: Информациони начин развоја и реструктурирање капитализма, М. Кастелс: Технологија информација, реструктурирање односа капитал-рад и успон двојног града.

Имајући наведено у виду, мора се истаћи да се избором и презентацијом есеја и радова најистакнутијих научника данашњице у области јавног и пословног управљања и менаџмента сабраних у овој хрестоматији, аутори чине толико за нас неопходан напор у правцу приближавања и разумевања основних дилема у вези са владајућим глобалним тенденцијама у развоју политичког поретка и административних и менаџеријалних преображаја модерне државе, привреде и друштва. Посебна вредност ове књиге је упознавање и указивање на феномен управе и управљања, који пролази кроз период бурних и драматичних промена. Нема сумње да хватање корака са научно-технолошким напретком и другим важним компонентама процеса глобалне модернизације захтева нове приступе систему управљања друштвеним пословима.

Хрестоматија "Изазови модерној управи и управљању" професора др Мијата Дамјановића и мр Снежане Ђорђевић неповратно је померила и подигла стандарде нашег знања о овим феноменима. У том смислу, ова вредна хрестоматија мора се обавезно наћи у рукама свакога ко иоле претендује да буде квалификован као зналац науке и вештине модерног политичког, административног и привредног управљања или менаџерства, а пре свега, оних који су на томе непосредно и ангажовани.

др Стеван Лилић

Milica Zarkovic Bookman, ECONOMIC DECLINE AND NATIONALISM IN THE BALKANS, New York 1994, p. 214

Основна намера списатељице састоји се у истраживању односа између привредне пропасти и пораста национализма на Балкану. Кључни појам при оваквом размишљању представља појава која је у књизи названа народним банкротом. Тај термин означава "стање друштва у којем национална политика и захтеви једне етничке или верске групе постају разорни не само за друштво чији је она део, него тако исто и за саму групу".

Г-ђа Букман тврди, на основу свестраног раширљивања економских показатеља, да су делови некадашње Југославије доспели у стање народног банкрота. Излаз из оваког независног положаја требало би тражити, како се препоручује на пример на 71. страни књиге, у успостављању једне наднационалне владе над Југословенима. Овакав став је у завршним редовима ублажен, те се, рецимо на 158. страни, проналази опрезније залагање за стварање већих, хетерогених јединица на овоме простору. На самоме крају (стр. 165) предлог ће бити још више сужен, али и прецизиран. Списатељица сматра да је на Балкану неопходно установити царинску унију, а можда и заједничко тржиште.

Писац овога приказа може са задовољством утврдити да је и сам врло сличног мишљења, те да је такво гледиште и саопштио у једном кратком напису, објављеном као прилог расправи о предлогу г. Вукобрата за нову заједницу (1). Основна сличност погледа г-ђе Букман и приказивача њене књиге проналази се у мисли о потреби интегрисања новонасталих држава на тлу некадашње Југославије у оквир шири од југословенског. Друга сличност састоји се у томе што се подвлачи важност питања разграничења међу државама, које списатељица разложно и јасно разматра на страни 68. и следећим.

Разлика између два поменута мишљења, која се слажу у заључку, постоји у премисама. Г-ђа Букман је, будући економист, пошла од економске анализе, те је њена аргументација много поузданија и сигурније постављена од наше, која се заснива на пукој историјској паралели с француско-немачким измирењем. Разлике се јављају и у извесним нијансама које пису од пресудног значаја. Ове се односе на недоумицу да ли интеграциони процес треба да обухвати само Балкан, како сугерише ова књига, или да се окрене Средњој Европи, како се нама чини исправнијим. Наше је мишљење с овога становишта мањкаво јер је настало пре укључења Аустрије у Европску унију.

Најубедљивији делови књиге која је пред нама управо су они који говоре о економији. Тако г-ђа Букман уверљиво показује особине народног банкрота (стр. 4-35), или рецимо инфлацију и депресијацију новца у Србији и Црној Гори под санкцијама Савета безбедности Уједињених нација (стр. 117-118), као и многе друге економске појаве. Тако исто врло добро су приказани и многи ванекономски феномени. Лепо је учено геостратегијско дејство међународних санкција (стр. 133), као што је с правом истакнута и чињеница да су велике силе веома уплетене у балканске послове, премда се углавном не мешају оружаном руком (стр. 163). Врло јасно и разложно показани су и недостаци Венс-Овеновог плана за Босну и Херцеговину (стр. 55-56).

(1) в. Д. Поповић, *Један реалистичан поглед на будућу сарадњу националних држава*, Зборник за нову заједницу, Београд, 1992, стр. 75-79.

На жалост, поред свег начелног слагања са списатељицом, писац ових редова осећа потребу да укаже и на неколико ситнијих, али управо необјашњивих пропуста, који кваре леп утисак о књизи.

Тако су на страни 29. српски радикали - и то с позивом на изборе од децембра 1992. кад су марширали раме уз раме са социјалистима - представљени као једина значајна опозиција председнику Милошевићу! Још је мање тачно оно што је написано на следећој страни, где читамо како је децембра 1992. Милошевићева Социјалистичка партија освојила више од половине гласова на изборима. Не знамо откуд потиче ова крупна нетачност.

Затим се на 48. страни наилази на неспретно тврђење које ствара утисак да је за аустријске владавине Далмација чинила део Хрватске. Тамо се изреком каже како се Далмацијом тад наводно управљало из Загребља!

На идућој страни очекује нас карта југословенске краљевине с крупном грешком, где се као део Југославије пре 1941. године указује Истра, као и Задар и острва. Одмах за овом долази нова грешка, јер се каже (стр. 50) да је Бановина Хрватска својевремено створена од Приморске и Дравске бановине.

На жалост ту није крај. На страни 57. наилазимо на тврђење да се град Јаши налази на западу Румуније, док он, као што је познато, лежи уз румунску источну границу. Грешку сличне врсте затичемо и на 70. страни, где се за Македонију тврди да у њој албанска мањина живи на истоку, а бугарска на западу!

Овакве грешке требало би свакако исправити у другом издању. Оне ипак не могу да помуте општи утисак о књизи с чијим се аутором ми у много чему слажемо.

др Драгољуб М. Поповић

Миле Кордић, БОЖИЋНА ПОБУНА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918, "Стручна књига", Београд, 1991, стр. 334.

Поред многобројних историјских дела о Првом светском рату и поратним догађајима у нашој земљи, појављују се све више дела фељтонистичког и књижевно-публицистичког жанра. Она су по правилу усредсређена на поједине догађаје и имају за циљ да најширој читалачкој публици прикажу оно што је мање или недовољно познато иако је у датом времену оставило дубоке трагове и често представља трагедију народа једног подручја или краја.

Од таквих побуда је пошао и Миле Кордић пишући своје дело о Божићној побуни у Црној Гори 1918. године. Не желећи да се бави историјским истраживањима и проблемима односа Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе пред уједињење и непосредно после њега, као ни организацијом власти и управе у уједињеној Краљевини СХС после 1. децембра 1918, писац се определио да у једном литерарном (књижевно-историјском) делу читаоцима осветли један мање познати догађај. Желећи да што верније опише живот и односе у Црној Гори као и трагове које је Божићна побуна оставила, писац се највише служио казивањима и записима учесника побуне. Историјска грађа и литература (чији је списак дат на крају књиге) су коришћене ради давања делу веће аутентичности. Осим тога писац је, како сам каже, тиме хтео да отклони сваку сумњу у пристрасност и једностраност у приказивању догађаја и да истовремено шире осветли утицаје на развој Црне Горе

од 1918. до 1924. године. Таквом комбинацијом широка читалачка публика је добила дело које јој открива многе појединости о уједињавању Црне Горе и Србије, њеним присталицама и противницима и улози појединих историјских личности.

Стога садржина књиге превазилази оквире одређене насловом. Последња поглавља књиге говоре о збивањима између 1924. и 1926. године. Писац то оправдава рефлексима које су остале од Божићне побуне (одметништво, мешање других држава, рад и активности емиграције).

Држећи се основног догађаја, Миле Кордић на самом почетку даје неку врсту увода у коме говори о Црној Гори између 1916. и 1918. (капитулација, бегство краља Николе с породицом и виђенијим личностима, аустроугарска окупација и облици отпора - комитски покрет). Затим прелази на сам чин уједињења Црне Горе и Србије, односно Подгоричку скупштину од 27. новембра 1918. године. Видећи у њој главни узрок Божићне побуне, писац говори о поларизацији Црногораца на присталице и противнике уједињења. Износиће укратко ко је припадао којој страни (омладина и већи део народа за уједињење а богати слој за очување монархије у Црној Гори), писац већу пажњу посвећује функционисању привремене власти до 1. децембра 1918, настанку Краљевине СХС и оцени стања у Црној Гори у децембру 1918. године.

Појавом првих одметника и организовањем нових комитских чета назире се будући догађај - Божићна побуна. Према пишевом мишљењу, у позадини свега су екс краљ Никола и група угледних емиграната у Француској и Италији а на домаћем терену угледне главарске породице познате по верности и оданости породици Петровић. Своју тежњу за очувањем монархије и самосталне Црне Горе објашњавају потребом ширења државе на северну Албанију преко Скадра, што може бити само од користи будућој уједињеној држави Јужних Словена. Као главну личност и инспиратора побуне Кордић означава Јована Пламенца. Своје тврђење заснива на чињеници да је Пламенец пред буну путовао кроз Црну Гору, обилазећи све нахије и бунећи народ против нове власти. Има такође података да је одржавао везу са Италијанима и њиховим трупам у Бару и Котору. На тим чињеницама и на значају личности Пламенца писац изводи закључак да је побуна била озбиљан догађај. Томе иде у прилог и чињеница да су јој се супротставили само омладинци под вођством Марка Даковића, малобројна југословенска војска и нешто жандармерије.

Сам ток буне писац даје врло прегледно, задржавајући се нешто више само на борбама око Цетиња, и описује расиплет и ефекте свих локалних сукоба по нахијама. Затим следи анализа узрока општег слома побуне и последица које ће настати. По Кордићевом мишљењу, прави центар побуне се налазио ван Црне Горе. То су били градови у Албанији (Драч, Медова, Скадар) у којима је било доста емиграната. Осим тога доста се очекивало од помоћи Италијана и њихове војске. Сарадња међу њима није била најбоља а истовремено је дошла француска интервенција, што ће пресудно утицати на исход догађаја. Из тих разлога писац се више бави приликама ван Црне Горе, нарочито од 1919. до 1921. године.

Писац пре свега говори о деловању тзв. "владе у емиграцији" за живота краља Николе. Њена делатност се сводила углавном на покушаје ангажовања Италије и других сила победница да у Версају покрену питање (обнова монархије и враћање Николе I на престо) па да тек након тога признају уједињење Југословена у Краљевину СХС. Исто тако се приказује политичко деловање на део емиграције да се не враћа у земљу и да не призна нову

државу као и покушај њеног војног и политичког организовања, јер се пораз Божићне буне сматрао као привремени неуспех па је зато било потребно боље организовање. Да је то било основно гледиште вођа црногорске емиграције сведочи оснивање војних (добровољачких) јединица у Гаети (Италија) и оснивање логора за прихватање бегунаца из домовине. Емиграција истовремено ради на повезивању са званичном Италијом и чини напоре да покрене и користи италијанске трупе на нашој обали али с мало успеха. Као по правилу, рад емиграције прате унутрашњи сукоби чега неће бити поштеђена ни црногорска емиграција. Документи показују промене у "влади", додељивање високих војних звања (чинова), унапређења цивилних лица, одлуке о повећању плата и помоћи избеглицама. Све је то изазивало доста трзавица и испуњавало време до краја 1920. и почетка 1921. године.

Тада настаје прелом у положају емиграције. После закључења Рапалског уговора између две краљевине (СХС и Италије) став званичне Италије према емиграцији почиње лагано да се мења (ограничавање броја војника у Гаети и цивила у избегличким логорима). До потпуног прекидања помоћи емигрантима и распуштања војних и избегличких логора доћи ће тек у лето 1921. Убрзо после смрти краља Николе (марта 1921. у Вишију) дошло је до политичких сукоба између краљевих наследника и водећих политичара у редовима емиграције. Члановима породице Петровић (краљици Милени, кнезу Михаилу и Петру) се замерало за покушаје да успоставе везе са званичном влашћу у Краљевини СХС (породицом Карађорђевић) и обезбеде апанажу као и све веће везивање за сроднике у Италији и Русији а све мање интересовање за емиграцију и побуњенике у Црној Гори.

Све је то утицало на прилике у Црној Гори. Кордић износи податке о почетку предаје већег броја побуњеника разочараних у емиграцију и о слабљењу акција одметника. До потпуног смиривања није дошло због, по пищевим наводима, освета званичне власти бившим побуњеницима и њиховим породицама. Због тога је између 1921. и 1924. долазило до нових сукоба, неке врсте хајдучије или разбојништва. Уље на ватру долиће последњи покушај рушења власти у земљи уз страну помоћ и неоправдана убиства виђених Црногораца који су подједнако критиковали обе стране. Писац посебну пажњу поклања покушају генерала Вешовића да из Београда организује побуну у Црној Гори. Акција није успела, Вешовић је ухапшен и изведен пред војни суд али је ослобођен. По речима писца ова епизода показује да је било грешака на обе стране. Иако је доказано да је учинио тешка кривична дела, Вешовић је ослобођен зато што је био оптужен за дела за која је била проглашена амнестија. Јован Пламенац је поново покушао да дигне буну, уз помоћ арбанашких племена Груди и Хоти и неких војника и официра одбеглих из Црне Горе. Међутим, ни овога пута, сем локалних сукоба, ништа се није озбиљније догодило. Појава одметништва и напада на државне чиновнике било је још извесно време а 1924. све престаје после погибије вођа одметника и хапшења већине јатака.

По Кордићевом мишљењу тачку на све је ставио сам Јован Пламенац - личност око које се све вртело. Упутио је дугачко писмо краљу Александру I Карађорђевићу и највишим државним органима у Југославији у коме је изнео своје заслуге за Црну Гору и Југославију и изразио лојалност владару и новој власти. То "покајање" је прихваћено и Пламенац је убрзо постао дипломата нове државе, макар само формално да би добио одговарајућу пензију. Безуспешан је био покушај да се изведе пред суд због завођења народа и наговарања на побуну. На познатом Цетињском процесу одметницима (који је трајао пуне две године, од 1924. до 1926) чуло се много

оптужби на рачун Пламенца као главног кривца за све побуне и сукобе у Црној Гори.

Било је и много критика на рачун омладине и присталица уједињења због жеље да брзо наплате свој допринос стварању Краљевине СХС. Власти су оптужене за терор, корупцију, незаконита хапшења па чак и убиства. Све те чињенице писац износи да би илустровао однос између самих Црногораца речима: "Једни у окове, други у фотеље".

Љубитељи књижевно-историјских дела добили су овом књигом врло занимљиво штиво, писано добрим језиком, које се лако и брзо чита а никога не оставља равнодушним. Истраживачи, историчари и политиколози су добили нов подстицај да даље истражују и размишљају над многим недо-вољно или мало познатим појединостима и тиме допуњују већ утврђене чињенице о познатим догађајима у Црној Гори, које имају велики значај за Југославију. Спрега унутрашњих и спољних непријатеља Југославије, дво-лична политика неких држава, неодлучно деловање неких југословенских органа од врха државе до судства, компромиси у корист појединаца а на штету друштва као целине као да бришу разлику између прошлости и садашњости. Да ли је сличност случајна или законито нужна? Да ли је писац намерно хтео да наведе читаоца да се, забављен занимљивим догађајима из прошлости, озбиљно замисли над оним што се наговештавало као могуће у садашњости и што се, после изласка књиге из штампе, почело догађати у стварности? Сасвим свеједно, писац је успео да створи дело у коме свако може да пронађе и види оно што га занима.

Мирослав Б. Милојевић

др Милутин Ђуричић, ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА АЛБАНАЦА, Београд, 1995, стр. 708.

Ове године је из штампе изашла књига др Милутина Ђуричића који се четрдесет година бавио проучавањем албанских правних обичаја на Косову и Метохији, Плавско - Гусињској области и Северној Албанији.

Књига је од значаја за правну етнологију, правну историју, теорију државе и права, историју религија и обичаја. Пружају се широка сазнања о психологији и менталитету Албанаца, крвној освети, положају полова, механизму ропства, пречег права куповине и примени римског права у пракси Албанаца, али и слика о томе кроз које су фазе прошли обичаји словенских народа пре настајања њихових држава.

Аутор је полиглота, па се користио етнографском грађом на српском, француском, немачком, албанском, руском, грчком, енглеском и турском језику.

Незадовољан дубином објашњења обичаја, као адвокат у Пећи анкети-рао је више стотина известилаца, господара кућа, обичајних судија, сељака и грађана, мушкараца и жена и њиховим исказима и судским одлукама потпуно доказао своја објашњења и закључке.

Рад је подељен у 49 поглавља од којих се свако може посебно читати као целовита мања или већа монографија. Та поглавља су следећа: Извори обичајног права Албанаца; Сакрално право у албанским обичајима; Фор-мализам и симболика у арбанашкој беси; Племенски морал и заштита; О методу сакупљања албанских правних обичаја; Окамењеност правних оби-чаја Албанаца и потреба њиховог превазилажења; Чиниоци крвне освете

код Албанаца; Господар куће код Албанаца; Родоскврњење; Фис и ванбрачна деца; "Вампири" и ванбрачно очинство; Оспоравање очинства по албанском обичају; Арбанашка беса и подметнути наследници; Огњиште и наслеђивање; Залога у шиптарском обичајном праву; Залога живота у обичајима Албанаца; Право пречег прибављања некретнина у албанским обичајима; Чуvari бeсe; Још један прилог проучавању арбанашке бeсe; Кумство - реликт старог сакралног права; Бeсa и дужничко ропство; Сукоби позитивног права и албанских обичаја на Косову; Трансформација старих обичаја и правни живот на Косову; Напори адвокатуре на Косову; Вероломство у обичајима Албанаца; Механизам ропства у арбанашкој бeсe; Бeсa жeнe и детета; Положај жeнe у шиптарском обичајном праву; Утицај албанских обичаја на имовинску слободу жeнa; Жeнска бeсa и крвна осветa; Трагови полиандрије код Албанаца на Косову; Улога девера у сузбијању крвних завада и осветa; Ручни девери и брак са манусом; Забрана преудаје; Жeнa као средство извршења у обичајном праву Албанаца; Вeћe старaцa код Албанаца на Косову; Сок и соџбина у албанским обичајима; Сокалници и соћe у Законику цара Стефана Душана; Обдукција у обичајном праву Албанаца; Депозит крвнине - један од најстаријих депозита; Казне у обичајном праву Албанаца; Још један прилог проучавању казни у албанском обичајном праву; Казна затвора и породична задруга Албанаца; Мораторијум у албанским обичајима; Арбанашка заклетва; Право јачeгa у албанским обичајима; Методи корупције код Албанаца на Косову и Метохији; Рефлексије уз проучавање правних обичаја Албанаца; Арбанашке војводе српских средњовековних манастира.

Извори обичајног права су одлуке господара кућа и братственичко-племенских скупштина, кануни и уговори. Све то подсећа на Петокњижје Мојсијево и улогу цркве у креирању права код албанских брђанских племена. У одређеном смислу метод истраживања је дубљи од Богишићевог с обзиром да је анкета вршена непосредно, а не посредством других лица. Аутор је имао времена да за сваки обичај упита известиоце за рационално објашњење. Тако, рад није осавремењен, већ нас враћа у дубоку прошлост која је још жива код Албанаца.

За римско право рад је значајан зато што објашњава међусобну повезаност *patris potestas* као извора патријархалног ропства, а *sponsio* доводи у везу са мандипацијом и претором. Арбанашки дорзон (чувар бeсe) је истовремено и мандипант (предавалац ствари), јемац и судија који се код Римљана звао претор. Зато Албанци очекују од државног суда не само да им стави печат на уговор, већ и да им јамчи за престацију дужника и пресуди *stricti verbis*. Они од државе траже бeсу као што су Римљани од претора тражили *fides*. Уговори се закључују путем стављања руке на врат претору, а овај дужнику, што је знак да је у бeси исто као у римском *fidesu* сакрална гаранција потраживања и видљиви механизам дужничког ропства.

Положај полова је противуречан. Жeнa је обична ствар која се купује и продаје, али и узрочник крвне освете код Албанаца. Она је кључ за разумевање свих албанских обичаја. Албанац не трпи подметнуте наследнике. Постоји забрана родоскврњења и у вези са тиме компактност територијалних фисова (племена). Због страха од недозвољеног контакта са жeнaмa настало је и право пречег прибављања некретнина.

Вампири су живи људи који се код Албанаца називају *ljuhat* и који обешчашћују жeнe. У Метохији постоји занимање убијања вампира.

Књига приказује дубоку старину, каква је код нас била пре Законика цара Стефана Душана.

Коначно, из књиге се може извући много других закључака везаних за социологију и право, што у једном приказу није могуће дати. Стога ову књигу треба прочитати и имати у библиотеци на сваком од факултета друштвених наука.

мр Слободан Стојановић

ИЗБОРИ И ПЕНЗИОНИСАЊА НАСТАВНИКА И САРАДНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ У 1995. ГОДИНИ

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 13.2.1995. године изабрало је:

др Марију Драшкић, доцента, у звање ванредног професора за предмет Породично право.

др Драгана Митровића, доцента, у звање ванредног професора за предмет Увод у право.

др Радмилу Васић, доцента, поново у звање доцента за предмет Увод у право.

Милојка Стојановића, вишег предавача, поново у звање вишег предавача за предмет Полемологија.

мр Наташу Делић, асистента-приправника, у звање асистента за предмет Кривично право са Судском психологијом.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 3.4.1995. године, изабрало је:

др Драгољуба Поповића, ванредног професора, у звање редовног професора за предмет Општа правна историја.

др Гордану Илић-Попов, асистента, у звање доцента за предмет Јавне финансије и финансијско право.

мр Момчила Ристића, асистента, поново у звање асистента за предмет Међународно јавно право.

мр Сашу Бована, асистента-приправника, у звање асистента, за предмет Општа социологија и Социологија права.

мр Жики Бујуклића, асистента, поново у звање асистента за предмет Римско право.

мр Силвију Пановић-Ђурић, асистента-приправника, у звање асистента за предмет Кривично право.

Миодрага Јовановића, дипломираног правника, у звање асистента-приправника, за предмет Увод у право.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 22.5.1995. године, изабрало је:

др Оливера Антића, ванредног професора, поново у звање ванредног професора за предмет Наследно право.

мр Марка Ђурђевића, асистента-приправника, у звање асистента за предмет Облигационо право.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа универзитета у Београду, на својој седници од 2.10.1995. године, изабрало је:

др Оливеру Вучић, асистента, у звање доцента, за предмет Уставно право.

мр Наду Варничих-Донжон, лектора у звање предавача, за предмет Француски језик.

мр Владимира Сојиљковића, асистента-приправника, у звање асистента, за предмет Трговачко право.

мр Драгана Павића, асистента-приправника, у звање асистента, за предмет Облигационо право.

Изборно веће Правног факултета Универзитета у Београду, на основу сагласности одговарајућег стручног већа Универзитета у Београду, на својој седници од 30.10.1995. године, изабрало је:

др Александра Стојановића, ванредног професора у звање редовног професора, за предмет Управно право.

Наставник Правног факултета који је отишао у пензију у 1995. години:
др Михајло Лукић, редовни професор.

припремио *Миљко Ваљаревић*

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1995. ГОДИНИ

мр Предраг Илић, предавач у Центру за школовање и стручно усавшавање Института безбедности у Београду - СДБ ССУП: "Југословенско-ватикански односи од почетка Другог светског рата до напада на Југославију" - одбранио 16. јануара 1995. године.

мр Драган Јовашевић, асистент на Полицијској академији у Београду: "Кривично дело фалсификовања исправе" - одбранио 23. маја 1995. године.

мр Оливера Вучић, асистент на Правном факултету Универзитета у Београду: "Аустријско уставно судство - чувар федерације и устава" - одбранила 2. јуна 1995. године.

мр Небојша Јовановић, асистент на Правном факултету Универзитета у Београду: "Правна природа ефектних берзи и берзанских послова" - одбранио 3. јула 1995. године.

мр Јасна Пак, адвокат у Београду: "Осигурање од одговорности за штете од производа" - одбранила 3. јула 1995. године.

мр Петар Хинић, директор представништва ЈАТ-а у Франкфурту: "Уговор о превозу путника у ваздушном саобраћају" - одбранио 26. октобра 1995. године.

припремила *Гордана Мрђеновић*

ОДБРАЊЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ У 1995. ГОДИНИ

Милица Тошић, члан "пореске групе" у Deloitte Touche (Економски институт, Београд): "Опорезивање добити предузећа у земљама ОЕЦД" - одбранила 9. јануара 1995. године.

Радое Зечевић, незапослен: "Југославија и искоришћавање живих богатстава Јадрана у светлу новог права мора" - одбранио 12. јануара 1995. године.

Нада Рак-Ерор, запослена у Министарству правде Републике Србије на пословима међународне правне помоћи: "Посредовање суперсила у решавању регионалних спорова после 1980. године" - одбранила 18. јануара 1995. године.

Драгољуб Лазаревић, председник Општинског суда у Жагубици: "Задруге и задружна својина" - одбранио 30. марта 1995. године.

Милан Тадић, запослен у Служби друштвеног књиговодства у СР Србији - Централна у Београду, као саветник за заједничке послове у Дирекцији за правне послове: "Појам и елементи међународне пропаганде" - одбранио 4. априла 1995. године.

Татјана Петрушевска, асистент Правног факултета у Скопљу: "Односи држава у области дипломатског представљања" - одбранила 5. априла 1995. године.

Мирјана Полић, сарадник адв. Слободана Мандића: "Ауторско правна заштита софтвера у југословенском праву" - одбранила 20. априла 1995. године.

Дејан Дабетић, самостални саветник у Сектору за монетарно-банкарски, обрачунски и порески систем у Савезном министарству за финансије: "Утврђивање и наплата пореза на додату вредност у европској заједници, са посебним освртом на искуство Француске" - одбранио 20. априла 1995. године.

Душан Врањанац, истраживач (асистент) у Институту за упоредно право, Београд: "Правни позитивизам Џона Остина" - одбранио 27. априла 1995. године.

Љиљана Рудић-Димић, стручни сарадник, правник на пословима заштите ауторских права домаћих и иностраних аутора из области музике и књижевности, у СОКОЈ-у (Савез Организација Композитора Југославије): "Коришћење ауторских дела путем сателита" - одбранила 3. маја 1995. године.

Драган Павић, асистент-приправник на Правном факултету Универзитета у Београду: "Дужничка дошња у испуњењу уговорне обавезе" - одбранио 11. маја 1995. године.

Борислав Граховац, менаџер у предузећу "Битем" Београд: "Правно-финансијски аспекти својинске трансформације друштвеног предузећа у друштво капитала" - одбранио 23. маја 1995. године.

Нада Тодоровић, запослена у Спортском центру "Младост" у Крагујевцу: "Тржиште рада с посебним освртом на југословенско тржиште радне снаге" - одбранила 26. маја 1995. године.

Зоран Поповић, руководиоца Опште службе ДД "Минел-растављачи", Нови Пазар: "Запосленост, незапосленост и проблеми миграције на територији Општине Нови Пазар" - одбранио 8. јуна 1995. године.

Милан Париводић, асистент-приправник на Правном факултету Универзитета у Београду: "Уговор о ексклузивној дистрибуцији робе" - одбранио 21. јуна 1995. године.

Данијел Пантић, истраживач-приправник у Економском институту, Београд: "Буџет европске заједнице" - одбранио 23. јуна 1995. године.

Слободан Стојановић, адвокат из Београда: "Одмеравање казне за привредне преступе" - одбранио 30. јуна 1995. године.

Душко Допуђа, судија Војног суда у Београду: "Таоци и међународно право" - одбранио 30. јуна 1995. године.

Владимир Корижић, начелник Одељења за правне и опште послове у Секретаријату за развој Републике Црне Горе: "Нормативно регулисање планирања у југословенском привредном систему" - одбранио 30. јуна 1995. године.

Предраг Колаковић, незапослен: "Начини извршавања финансијских обавеза из уговора о међународној привредној сарадњи" - одбранио 5. јула 1995. године.

Дамјан Татић, незапослен: "Улога оружаних снага Уједињених нација у одржавању мира у средоземљу" - одбранио 10. октобра 1995. године.

Маја Костић, асистент-приправник на Правном факултету у Подгорици: "Принцип правичности у одлукама спољнотрговинских арбитража" - одбранила 19. октобра 1995. године.

Радоје Стефановић, адвокат из Београда: "Услови за оснивање и пословање мешовитих банака у Југославији" - одбранио 9. новембра 1995. године.

Вукоман Голубовић, председник Вишег суда у Бијелом Пољу: "Тешка убиства с обзиром на побуде учинилаца дијела из члана 30 КЗ Републике Црне Горе" - одбранио 13. новембра 1995. године.

Мирко Томчић, поручник у Корпусу специјалних снага Војске Југославије: "Дипломатски односи између држава с посебним освртом на војну дипломатију" - одбранио 14. новембра 1995. године.

Илић Татјана, незапослена: "Законска рјешења и пракса приватизације у земљама источне и Централне Европе" - одбранила 22. децембра 1995. године.

Марија Митић, запослена у Предузећу за консалтинг и инжињеринг МЕСОН: "Факторинг у функцији својинске трансформације" - одбранила 28. децембра 1995. године.

Милена Јовановић, асистент Правног факултета у Нишу: "Уговор о финансијском лизингу" - одбранила 28. децембра 1995. године.

припремила *Гордана Мрђеновић*

САДРЖАЈ

	страна
ЧЛАНЦИ	
<i>др Стеван Ђорђевић</i> , Обичај као извор међународног права (изворни научни рад) - - - - -	625-642
<i>др Алајдин С. Алишани</i> , Одговорност за штету услед терористичких аката, јавних демонстрација или манифестација (изворни научни рад) - - - - -	643-660
<i>др Бранко Морант</i> , О рачунању времена у облигационом праву (прегледни чланак) - - - - -	661-665
<i>др Марина Јањић-Комар</i> , Универзализација као проблем теорије људских права (стручни чланак) -	666-671
СТУДЕНТСКИ РАДОВИ	
<i>Dragica Mijailović</i> , Investment Funds in Russia - - - - -	672-684
КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА	
<i>др Зоран Ивошевић</i> , Пуна јурисдикција у радном спору о додели стана - - - - -	685-690
СУДСКА ХРОНИКА	
Одлуке Врховног суда Србије - <i>др Зоран Ивошевић</i> - - -	691-714
Одлуке Савезног уставног суда - <i>Ђорђе Ђурковић</i> - - - -	714-719
БЕЛЕШКЕ	
"Проблеми реинтеграције и реформе југословенског кривичног законодавства" - <i>мр Наташа Делић</i> - - -	720-732
ПРИКАЗИ	
<i>др Стеван Лилић</i> , Управно право, прво издање, "Савремена администрација", Београд, 1995 - <i>др Славољуб Б. Поповић</i> - - - - -	733-736
<i>А. Петров</i> , Мање познати Дучић, Требиње-Питсбург-Београд, 1994 - <i>др Момир Милојевић</i> - - - - -	736-739
<i>Мијат Дамјановић</i> , <i>Снежана Ђорђевић</i> , Изазови модерној управи и управљању - хрестоматија, "Тимит", Београд, 1995 - <i>др Стеван Лилић</i> - - - - -	739-740
<i>Milica Zarkovic Bookman</i> , Economic Decline and Nationalism in the Balkans, New York 1994 - <i>др Драгољуб М. Поповић</i> - - - - -	741-742

Миле Кордић, Божићна побуна у Црној Гори 1918, "Стручна књига", Београд, 1991 - <i>Мирослав</i> <i>Б. Милојевић</i> - - - - -	742-745
др Милутин Ђуричић, Обичаји и веровања Албанаца, Београд, 1995 - <i>мр Слободан Стојановић</i> - - - - -	745-747

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Избори и пензионисања наставника и сарадника Правног факултета у Београду у 1995. години - <i>Миљко</i> <i>Ваљаревић</i> - - - - -	748-749
Одбрањене докторске дисертације у 1995. години - <i>Гордана Мрђеновић</i> - - - - -	749-749
Одбрањене магистарске тезе у 1995. години - <i>Гордана</i> <i>Мрђеновић</i> - - - - -	749-751

TABLE OF CONTENTS

	page
ARTICLES	
<i>Dr. Stevan Đorđević</i> , Custom as a Source of International Law (original study) - - - - -	625-642
<i>Dr. Alajdin S. Ališani</i> , Liability for Damage Due to Terrorist Acts, Street Demonstrations or Manifestations (original study) - -	643-660
<i>Dr. Branko Morait</i> , On Time Computing in the Law of Obligations (review article) - - - - -	661-665
<i>Dr. Marina Janjić-Komar</i> , Universalisation - a Human Rights Theory Problem (technical article) - - - - -	666-671
STUDENT CONTRIBUTIONS	
<i>Dragica Mijailović</i> , Investment Funds in Russia - - - - -	672-684
COMMENTS OF COURT DECISIONS	
<i>Dr. Zoran Ivošević</i> , Full Jurisdiction in a Labour Dispute Concerning the Awarding of an Apartment - - - - -	685-690
COURTS' CHRONICLE	
Decisions of the Supreme Court of Serbia - <i>dr. Zoran Ivošević</i> - -	691-714
Decisions of the Federal Constitutional Court - <i>Đorđe Đurković</i> -	714-719
NOTES	
<i>Mr. Nataša Delić</i> , Problems of Reintegration and Reform of Yugoslav Criminal Legislation - - - - -	720-732
BOOK REVIEWS	
Stevan Lilić, Upravno pravo, 1 st edit., Savremena administracija, Belgrade, 1995 - <i>dr. Slavoljub B. Popović</i> - - - - -	733-736
A. Petrov, Manje poznati Dučić, Trebinje - Pitsburg - Belgrade, 1994 - <i>dr. Momir Milojević</i> - - - - -	736-739

Mijat Damjanović, Snežana Đorđević, Izazovi modernoj upravi i upravljanju, Hrestomatija, "Timit", Belgrade, 1995 - <i>dr. Stevan Lilić</i> - - - - -	739-740
Milica Žarković-Bookman, Economic Decline and Nationalism in the Balkans, New York, 1994 - <i>dr. Dragoljub M. Popović</i> - -	741-742
Mile Kordić, Božićna pobuna u Crnoj Gori 1918, "Stručna knjiga", Belgrade, 1991 - <i>Miroslav B. Milojević</i> - - - - -	742-745
Dr Milutin Đuričić, Običaji i verovanja Albanaca, Belgrade, 1995 - <i>mr. Slobodan Stojanović</i> - - - - -	745-747

FACULTY CHRONICLE

Elections and Retirements of Professors and Associates of the Faculty of Law of the University of Belgrade in 1995 - <i>Miljko Valjarević</i> - - - - -	748-749
Defended Doctoral Dissertations in 1995 - <i>Gordana Mrđenović</i> -	749-749
Defended Master Theses in 1995 - <i>Gordana Mrđenović</i> - - - -	749-751

TABLE DES MATIÈRES

page

ARTICLES

<i>Stevan Đorđević</i> , La coutume en tant que source du droit international (oeuvre scientifique originale) - - - - -	625-642
<i>Alajdin S. Ališani</i> , La responsabilité pour les dommages provoqués lors d'actes de terrorisme, de manifestations publiques ou de protestations (oeuvre scientifique originale) - - - - -	643-660
<i>Branko Morait</i> , Sur le calcul de la durée en droit des obligations (article de revue) - - - - -	661-665
<i>Marina Janjić-Komar</i> , L'universalisation en tant que problème de la théorie des droits de l'homme (article technique) - - - - -	666-671

TRAVAUX DES ETUDIANTS

<i>Dragica Mijailović</i> , Investment Funds in Russia - - - - -	672-684
--	---------

NOTES DE JURISPRUDENCE

<i>Zoran Ivošević</i> , La pleine juridiction dans le conflit du travail sur l'attribution d'un appartement - - - - -	685-690
---	---------

JURISPRUDENCE

Jurisprudence de la Cour suprême de Serbie - <i>Zoran Ivošević</i> - -	691-714
Jurisprudence de la Cour constitutionnelle fédérale - <i>Đorđe Đurković</i> - - - - -	714-719

NOTES

<i>Nataša Delić</i> , Le problème de la réintégration et de la réforme de la législation pénale Yougoslave - - - - -	720-732
--	---------

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Stevan Lilić</i> , Le droit administratif, première édition, Savremena administracija, Belgrade, 1995 - <i>Slavoljub B. Popović</i> - - -	733-736
<i>A. Petrov</i> , Dučić peu connu, Trebinje - Pitsburg - Belgrade, 1994 - <i>Momir Milojević</i> - - - - -	736-739

Mijat Damjanović, Snežana Đorđević, Un defi a l'administration moderne et a la gestion - chrestomathie, "Timit", Belgrade, 1995 - <i>Stevan Lilić</i> - - - - -	739-740
Milica Žarković-Bookman, Economic Decline and Nationalism in the Balkans, New York, 1994 - <i>Dragoljub M. Popović</i> - - -	741-742
Mile Kordić, L'insurrection de Noel au Montenegro en 1918, "Stručna knjiga", Belgrade, 1991 - <i>Miroslav B. Milojević</i> - - - - -	742-745
Dr Milutin Đuričić, Les coutumes et les croyances des Albanais, Belgrade, 1995 - <i>Slòbodan Stojanović</i> - - - - -	745-747

CHRONIQUE DE LA FACULTE DE DROIT

Election de nouveaux professeurs et collaborateurs, et départs à la retraite des professeurs de la Faculté de droit de l'Université de Belgrade en 1995 - <i>Miljko Valjarević</i> - - - - -	748-749
Soutenance de thèses de doctorat en 1995 - <i>Gordana Mrdenović</i> -	749-749
Soutenance de thèses du troisième cycle en 1995 - <i>Gordana Mrdenović</i> - - - - -	749-751

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „Чланци” истовремено доставити апстракт (скраћени резиме) од 10 до 20 редова, резиме до највише 25 редова, и кључне речи са највише пет израза, без свеза. Апстракт и резиме куцати на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издавања, година издавања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922. стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, стр. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години издавања часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2-3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл, навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осијек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7-8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* Уколико се једно дело

истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid*.

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев се односи и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, "Yugoslav Workers Self-management", ed. by F. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом а не ш п а ц и о н и р а н о (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Ужe поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још ужe словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Моле се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1996. години за целу годину износи:

1. За правна лица - - - - -	дин.	200.-
2. За физичка лица - - - - -	”	75.-
3. За студенте (редовне и ванредне) - - - - -	”	25.-
4. За један примерак - - - - -	”	50.-
5. За један примерак за иностранство - - - - -	US\$ 25 (у дин.)	

Претплата за иностранство износи 50 US\$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број,
40803-603-4-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД - Булевар револуције 67, тел. 341-501